

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Гриневич Л. В.

**МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО РАХІВНИЦТВА**

Конспект лекцій

Харків. Вид. ХНЕУ, 2008

ББК 65.051я73

Г85

УДК 311(042.4)

Рецензент – канд. екон. наук, доцент кафедри бізнесу та підприємництва Харківського національного економічного університету
Красноносова О. М.

Затверджено на засіданні кафедри економічної статистики.

Протокол №2 від 20.09.2007 р.

Гриневич Л. В.

Г85 Методологія та організація національного рахівництва.
Конспект лекцій для студентів спеціальності 8.050110 "Прикладна статистика" усіх форм навчання. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2008. – 112 с. (Укр. мов.)

Розглянуто базові концепції, поняття, категорії та принципи побудови системи національних рахунків, міжнародний стандарт у галузі сучасної економічної статистики. Особливу увагу приділено останній версії СНР ООН, затвердженій статистичною комісією ООН у 1993 році, яка впроваджується в практику України. Подано характеристику національних рахунків України, розкрито методологію та організацію національного рахівництва.

Рекомендовано для студентів економічних спеціальностей.

ББК 65.051я73

© Харківський національний економічний університет, 2008

© Гриневич Л. В.

2008

ВСТУП

Формування ринкових відносин в економіці сприяє підвищенню вимог до рівня статистичної підготовки економістів та розуміння ними макроекономічних процесів, які формують ситуацію на ринку. Національне рахівництво є засобом узагальнюючої характеристики економічних ринкових відносин, яке ґрунтується на сукупності показників, що характеризують ці відносини: виробництво, дохід, споживання, нагромадження капіталу, фінансів тощо. Суть системи національних рахунків полягає в рівноправності матеріального виробництва і сфери матеріальних послуг, де як інструменти саморегулювання ринкової економіки визначаються механізми попиту та пропозиції, конкуренції, збільшення капіталу при незначному державному регулюванні з метою соціального захисту населення і проведення стратегічних структурних перебудов в економіці.

Дисципліна "Методологія та організація національного рахівництва" (МОНР) розкриває основні засади побудови системи національних рахунків для того, щоб ефективно використовувати систему показників, що адекватно описують структуру та механізм функціонування ринкової економіки.

Мета вивчення – здобуття студентами теоретичних знань про систему національних рахунків та інших макроекономічних міжнародних стандартів (статистика державних фінансів, статистика платіжного балансу, статистика грошово-кредитного сектору) та практичних навичок щодо статистичного дослідження інформації та розробки макроекономічних прогнозів.

Предметом вивчення є кількісна характеристика масових явищ і процесів, що відбуваються на макрорівні за конкретних умов часу і простору.

МОДУЛЬ 1. Теоретичні основи організації національного рахівництва

Тема 1. Предмет, метод і завдання методології та організації національного рахівництва

- 1.1. Предмет національного рахівництва.
- 1.2. Система показників національного рахівництва.

1.1. Предмет національного рахівництва

Розвиток у нашій країні ринкових відносин потребує перебудови вітчизняної статистики, впровадження в неї показників й систем, пристосованих для характеристики функціонування ринкової економіки. Це стосується й макроекономічних показників, що в загальному виді характеризують найважливіші результати і пропорції економічного розвитку. Крім того, у зв'язку із прагненням України вступити до Європейського співтовариства необхідно провести докорінну перебудову обліку та статистики. Центральне місце з-поміж міжнародних стандартів обліку та статистики належить Системі національних рахунків, яка використовується в більшості країн світу й рекомендовану деякими міжнародними організаціями.

Система національних рахунків України (СНР) почала реально створюватися в 1991 р. з розробки відповідної національної методології й проведення спочатку експериментальних, а потім регулярних розрахунків основних рахунків. Методологічні роботи в області створення СНР велися Держкомстатом України разом з ОЄСР, МВФ, Статистичним комітетом СНД, Центральним банком України, Міністерством економіки України й іншими науковими й економічними організаціями.

В основу СНР були закладені принципи розрахунків Європейської системи інтегрованих економічних рахунків (ЄСІЄР). У цей час СНР переглядається відповідно до нового міжнародного методологічного стандарту по національним рахункам, прийнятим у 1993 році ООН, ОЄСР, МВФ, МБ й Євростатом.

Національне рахівництво – вид балансових побудов у статистиці. Система національних рахунків (СНР) чи національне рахівництво, національний облік, становить своєрідну економіко-статистичну модель, яка повинна відображати рух національного продукту, а також основні взаємозв'язки в народному господарстві.

Національні рахунки – система зведених економіко-статистичних показників, які характеризують виробництво, розподіл, перерозподіл і використання кінцевого продукту та національного доходу.

Оскільки стоїть завдання кількісно описати економіку, то лише система взаємозалежних статистичних показників дозволяє надати дійсно об'єктивне уявлення про все різноманіття економічних явищ і процесів. На побудову саме такої системи макроекономічних показників й орієнтоване національне рахівництво.

Метод національного рахівництва – балансовий. У той же час широко використовується також метод класифікації і групувань, що забезпечує всебічну, різноаспектну характеристику досліджуваних економічних процесів. У міжнародній практиці склалося декілька методів побудови рахунків: метод послідовної побудови рахунків, метод товарних потоків та ін.

Для того щоб на основі величезного масиву даних можна було одержати характеристику результатів економічної діяльності, необхідно як елементарні угоди, так і господарські одиниці впорядкувати, тобто звести в порівняно невелике число однорідних груп: елементарні одиниці в інституційні сектори та галузі; елементарні трансакції в операції.

В основі розвитку та формування системи національних рахунків (СНР) лежить "Концепція розвитку національних рахунків". Вона визначає пріоритетні напрямки вдосконалення СНР, які повинні лягти в основу діяльності органів державної статистики. Водночас реалізація Концепції має сприяти трансформації макроекономічних показників, що використовуються іншими органами виконавчої влади. Сучасна система управління економікою на макрорівні не може функціонувати без СНР, яка дає змогу проводити моніторинг, здійснювати моделювання, прогнозування та регулювання розвитку економіки, оцінки результатів реалізації державної політики, міжнародні макроекономічні зіставлення.

1.2. Система показників національного рахівництва

Результати економічної діяльності оцінюються на всіх рівнях економіки, тобто на рівні окремого виробника, галузі, сектори й економіки в цілому. Для одержання цілісного подання про функціонування економіки країни використовується сукупність взаємозалежних показників, що характеризують результати економічної діяльності на різних рівнях економіки, тобто система показників. Результати економічної діяльності на рівні окремого виробника називаються мікроекономічними. Показники, що характеризують діяльність сектору або галузі економіки, – це показники мезо-уровня. Результати національної економіки в цілому прийнято називати макроекономічними показниками.

Необхідною умовою порівнянності показників результатів економічної діяльності, що розраховують на різних рівнях економіки, є їхнє вираження на основі єдиних теоретичних і методологічних принципів. Отже,

перехід обліку й статистики на міжнародну методологію розрахунку макроекономічних показників, засновану на національному рахівництві, змінює всю систему оціночних показників результатів діяльності й методику їхнього розрахунку на всіх рівнях.

Побудова системи показників результатів економічної діяльності на основі єдиних методологічних принципів дозволяє порівнювати результати діяльності окремих елементів економіки й визначати роль окремого виробника, галузі, сектору у формуванні показників, що характеризують економіку в цілому.

Показники результатів економічної діяльності в СНР підрозділяються на показники валових і кінцевих (чистих) результатів. Валові показники відрізняються від чистих на величину споживання основного капіталу.

Найбільш загальним показником результатів виробництва й відтворення є випуск товарів та послуг.

Випуск товарів і послуг – це вартість всіх зроблених резидентом за певний період матеріальних благ та зроблених послуг.

Показник випуску товарів і послуг є основою для вирахування інших показників результатів економічної діяльності. Тому ступінь вірогідності його вирахування визначає вірогідність всіх інших показників результатів. У міжнародній статистичній практиці випуск товарів і послуг не є оціночним показником результатів економічної діяльності, тому що на його величину впливає вартість спожитих у процесі виробництва товарів й послуг, вартість спожитих товарів, за винятком споживання основного капіталу, і спожитих у процесі виробництва ринкових послуг утворить проміжне споживання. Різниця між випуском товарів і послуг та проміжним споживанням становить валову додану вартість (ВДВ). Таким чином, у показнику валової доданої вартості не враховується вартість спожитих у процесі виробництва предметів праці й послуг, але враховується вартість спожитого в процесі виробництва основного капіталу.

Показник доданої вартості призначений для виміру вартості, створеної в процесі виробництва даного періоду. Тому теоретично більш правильно визначати її за винятком споживання основного капіталу, що ставиться до витрат виробництва.

Різниця між валовою доданою вартістю й вартістю спожитого основного капіталу (СОК) становить чисту додану вартість (ЧДС).

Частина валової доданої вартості, що залишається у виробників після відрахування витрат, пов'язаних з оплатою праці найманих робітни-

ків і чистих податків на виробництво й імпорт, утворить валовий прибуток інституціональної одиниці, галузі, сектору економіки (ВП). Валовий прибуток за винятком споживання основного капіталу становить чистий прибуток (ЧП).

Аналогічний показник для некорпоративних підприємств домашніх господарств називається змішаним доходом. Цей показник містить елемент винагороди за неоплачувану роботу членів домашніх господарств. Доходи, що утворюються в інституціональних одиниць – резидентів – у результаті їх особистої участі у виробництві й надання в користування фінансових і нефінансових невиробничих матеріальних активів, що перебувають у їх власності, характеризуються показником сальдо первинних доходів (ДПД). Доходи, одержані або виплачені інституціональними одиницями у зв'язку з наданням у користування фінансових і нефінансових невиробничих матеріальних активів (землі, надр й інших природних активів), становлять доходи від власності.

Сальдо первинних доходів визначається як різниця між всіма первинними доходами (доходами від виробництва й від власності), отриманими й виплаченими інституціональними одиницями – резидентами (сектором економіки):

$$\Delta \text{ПД} = \text{ПД}_{\text{отр}} - \text{ПД}_{\text{вип}}, \quad (1.1)$$

де $\text{ПД}_{\text{отр}}$ – отримані первинні доходи (доходи від виробництва й від власності);

$\text{ПД}_{\text{вип}}$ – первинні доходи, виплачені інституціональними одиницями – резидентами.

Сальдо первинних доходів, збільшене на величину отриманих поточних трансфертів і зменшене на величину доходів, переданих як поточні трансферти, становить валовий розташований дохід (ВРД), тобто дохід, що інституціональна одиниця (сектор) може використати на кінцеве споживання й заощадження. Чисте придбання (придбання за винятком вибуття) інституціональними одиницями – резидентами (сектором економіки) – товарів і послуг, що виготовлені або надійшли по імпорту в поточному періоді, але не спожитих протягом цього періоду, являє собою валове нагромадження.

Показником загальних результатів процесу виробництва на макроекономічному рівні є випуск товарів і послуг, а показником кінцевих ре-

зультатів виробництва – валовий внутрішній продукт (ВВП). Валовий внутрішній продукт становить вартість сукупності кінцевих товарів і послуг, створених резидентами за певний період, що виражена в ринкових цінах кінцевих покупців.

Різниця між ВВП і витратами виробників, пов'язаними з оплатою праці найманих робітників та чистих податків на виробництво й імпорт, що характеризує прибуток (збиток), отриманий резидентами від виробництва до обліку доходу від власності, називається валовим прибутком економіки (ВПЕ).

Усі первинні доходи, отримані резидентами даної країни від участі в процесі виробництва ВВП своєї країни й ВВП інших країн (доходи від виробництва й від власності), відбиває показник валового національного доходу (ВНД).

Таким чином, ВНД більше ВВП на сальдо первинних доходів (ДПД), отриманих резидентами від нерезидентів, і первинних доходів, виплачених нерезидентам (оплата праці найманих робітників, податки й субсидії на виробництво, доходи від власності).

Взаємозв'язок показників валового національного доходу й валового внутрішнього продукту може бути представлена в такий спосіб:

$$\text{ВНД} = \text{ВВП} + \Delta\text{ПД} = \text{ВВП} + \Delta\text{ОП} + \Delta\text{ДВ} + \Delta\text{П} + \Delta\text{С}, \quad (1.2)$$

де $\Delta\text{ПД}$ – сальдо первинних доходів, отриманих резидентами від нерезидентів і виплачених нерезидентам;

$\Delta\text{ОП}$ – сальдо оплати праці, отриманої резидентами від нерезидентів і виплаченої нерезидентам;

$\Delta\text{ДВ}$ – сальдо доходів від власності, отриманих резидентами від нерезидентів і виплачених нерезидентам;

$\Delta\text{П}$ – сальдо податків на виробництво, отриманих резидентами від нерезидентів і виплачених нерезидентам;

$\Delta\text{С}$ – сальдо субсидій на виробництво, отриманих резидентами від нерезидентів і виплачених нерезидентам.

Чистий національний дохід (ЧНД) у ринкових цінах знаходиться розрахунком спожитого основного капіталу з валового національного доходу:

У результаті перерозподілу національного доходу утворюється національний наявний дохід.

Валовий національний наявний дохід (ВНРД) у ринкових цінах являє собою суму валового національного доходу й сальдо поточних трансфертів, отриманих від нерезидентів і переданих їм, тобто дарувань, пожертвувань, гуманітарної допомоги.

Валовий національний наявний дохід дорівнює сумі ВВП у ринкових цінах, сальдо первинних доходів і поточних трансфертів, отриманих від "іншого світу" й переданих йому (тобто податків на виробництво й імпорт, субсидій, оплати праці, доходів від власності й поточних трансфертів). Він дорівнює сумі валових наявних доходів всіх секторів економіки. Чистий національний наявний дохід (ЧНРД) дорівнює різниці між валовим національним розташовуваним доходом і спожитим основним капіталом.

Система показників результатів економічної діяльності на рівні економіки країни в цілому повинна бути доповнена системою показників, що характеризують результати економічної діяльності на рівні регіонів. Побудова системи регіональних показників відповідно до методологічних вимог СНР забезпечує порівнянність із показниками національних рахунків й проведення регіонального аналізу відповідно до міжнародних стандартів.

Показником, що характеризує результати виробництва товарів та послуг у регіоні відповідно до принципів СНР, є валовий регіональний продукт (ВРП), що розраховується як різниця між випуском товарів і послуг та проміжним споживанням:

$$\text{ВРП} = \text{В} - \text{ПС}, \quad (1.3)$$

де В – випуск товарів і послуг;

ПС – проміжне споживання.

Показником, що характеризує результати економічної діяльності регіону на стадії кінцевого використання ВВП, є фактичне кінцеве споживання. За допомогою даного показника визначають споживання домашніми господарствами товарів і послуг за рахунок власних доходів та за рахунок трансфертів у натуральній формі, одержуваних від державних установ і недержавних некомерційних організацій (індивідуальних послуг, охорони здоров'я, освіти, культури й т. п.). Фактичне кінцеве споживання характеризує рівень добробуту населення регіону. Даний показник застосовують також для вирахування відношення виробництва й використання валового регіонального продукту.

Запитання для самоперевірки

1. Визначте взаємозв'язок між основними показниками результатів економічної діяльності в СНР.
2. Охарактеризуйте особливості побудови СНР – 93?
3. Назвіть взаємовідмінності принципів побудови та зв'язків з бухгалтерським обліком?

Література: основна [1 – 4; 7].

Тема 2. Загальна характеристика СНР ООН-1993

- 2.1. Макроекономічні концепції.
- 2.2. Загальні принципи побудови системи національних рахунків.

2.1. Макроекономічні концепції

Кейнсіанська теорія економіки вплинула на економічну політику багатьох розвинених країн після Другої світової війни. Основні принципи теорії були викладені в роботі Дж. Кейнса "Загальна теорія зайнятості, відсотка й грошей" (1936 р.). Кейнсіанство на противагу лібералістським економічним ідеям доводило необхідність державного втручання в хід економічних процесів для подолання криз, інфляції й т. д. Центральне місце в кейнсіанській теорії економіки займають макроекономічні проблеми. Кейнс увів у науку поняття граничної схильності до заощаджень і граничної схильності до споживання.

Власники капіталу й найманих робітників витрачають отриманий дохід на дві мети: споживання (С) і заощадження (З). Витрати на споживання повертаються у сферу виробництва. Заощадження стають джерелом капіталоутворення, вони формують фонд нагромадження, через інвестиції утворюють зв'язок з виробництвом. Таким чином, заощадження опосередковано повертаються у виробництво.

У моделях Дж. Кейнса сукупні інвестиції прирівняні до заощаджень, тобто заощадження так чи інакше звертаються в економіці в інвестиції. Таким чином, національний дохід – це сума величини споживання й інвестицій.

Дж. Хікс є одним з яскравих представників англійської політичної економії ХХ століття. Найбільшу популярність йому принесла книга "Вартість і капітал", що вийшла в 1939 р. і присвячена теорії вартості. Основне місце в книзі займають питання макроекономічної теорії.

Однією з проблем, розглянутих у даній роботі, є визначення поняття доходу – одного з найбільш складних в економічній науці. Протягом століття це поняття зазнавало значні зміни в роботах різних економістів (І. Фішера, Ф. Боса, П. Самуельсона), у зв'язку із чим Дж. Хікс вважав, що поняття доходу й вартості "не є логічними категоріями; вони являють собою відоме наближення до дійсності, яке потрібно бізнесменові, щоб орієнтуватися в її хитросплетіннях".

Аналогічну думку про визначення доходу висловлює відомий німецький економіст і статистик, професор П. фон дер Ліппе. Він вважає, що визначення доходу залежить від цілей, аналізу й практичних завдань, для рішення яких повинні використовуватися дані про доходи й заощадження.

Якщо колись термін "заощадження" означав накопичені кошти, то в новій СНР він визначається як частина розташовуваного доходу, не витрачена на цілі кінцевого споживання. Заощадження може приймати форму приросту всіх фінансових активів (коштів, цінних паперів, депозитів, кредитів, позик й ін.) і приросту матеріальних активів.

Система показників доходів у новій СНР ООН (1993 р.) ґрунтується на концепції, запропонованої Дж. Хіксом у роботі "Вартість і капітал". Дохід визначається як максимальна сума, яку можна витратити на споживання протягом деякого періоду й при цьому зберегти наприкінці періоду капітал, що був на початку. Таким чином, величина доходу показує, скільки люди можуть витратити на споживання, не стаючи бідніше. Розвиваючи концепцію доходів, Дж. Хікс увів дві категорії доходів:

передбачуваний дохід – дохід, що очікується від споживання;

фактичний дохід – "дохід, що включає непередбачені надходження".

Першу категорію можна визначити розрахунковим шляхом, виключивши із другої непередбачені, випадкові надходження, наприклад приріст вартості активів внаслідок інфляції. Відповідно до концепції, не всяка сума грошей, що надійшли, є доходом; приріст капіталу, обумовлений випадковими або зовнішніми причинами (наприклад, інфляцією), також не розглядається як дохід. Деяка обмеженість концепції Дж. Хікса полягає в тому, що його визначення доходу охоплює тільки відтворений капітал, не включаючи невідтворені елементи.

Національне рахівництво кількісно описує економічну діяльність. Тому концепція виробництва, що визначає зміст і границі економічної діяльності, займає центральне місце в його теоретичних основах. Концепція виробництва носить історичний характер. Вона змінювалася разом з розвитком суспільства й зростанням продуктивних сил.

Франсуа Кене (1694 – 1774), що очолив школу фізіократів, гадав, що тільки сільськогосподарська діяльність є продуктивною. На його думку, у всіх інших галузях економіки відбувається лише зміна форми продуктів, що вироблені в сільському господарстві. Не слід забувати, що концепція виробництва фізіократів з'явилася тоді, коли сільське господарство було провідною галуззю економіки, а дохід, утворений у ній, становив значну частину доходів нації. Неспроможність даної теорії стала очевидною в період, коли швидкими темпами почала розвиватися обробна промисловість.

Адам Сміт (1723 – 1790) – основоположник теорії трудової вартості – критикував концепцію виробництва Ф. Кене, вважаючи її занадто обмеженою. Для А. Сміта багатство – це продукт не землі, а людської праці. Щоб виділити виробничу сферу, А. Сміт вводить відмінність, яку потім використав К. Маркс, між продуктивною й непродуктивною працею.

Карл Маркс (1818 – 1883) сприйняв теорію трудової вартості Адама Сміта. Він, так само як й А. Сміт, представляв працю джерелом багатства, приймає поділ праці на продуктивний і на непродуктивний й, відповідно, розмежування економіки на дві сфери: виробничу й невиробничу або сферу послуг, в якій продукт і дохід не створюються, а лише відбувається процес перерозподілу й використання вироблених у виробничій сфері матеріальних благ і доходів. Однак, на думку К. Маркса, невиробнича сфера включає надання не всіх послуг, а лише тих, які носять нематеріальний характер. Вона була покладена в основу методології складання балансу народного господарства, що розроблялося в СРСР й інших соціалістичних країнах для цілей, аналогічних цілям СНС, тобто для опису й аналізу макроекономіки. Жан-Батист Сей (1767 – 1832) дотримувався іншого трактування економічного виробництва. Для Ж.-Б. Сея виробництво – це не створення матеріальних благ, а створення корисностей. Ж.-Б.Сей відзначає, що послуги, як і товари, корисні, і вони, як і товари, створені завдяки сполученню трьох основних факторів виробництва: праці, капіталу й землі. До критеріїв корисності Ж.-Б. Сей додає критерій обміну: економічні блага повинні мати здатність бути виміняними. Ж.-Б.Сей пропонує обмежити виробництво створенням безлічі товарів і послуг, що володіють корисністю й здатних бути виміняними. Саме ця концепція економічного виробництва покладена в основу методології сучасного національного рахівництва. Отже, СНР спирається на науково обґрунтовані концепції опису економічних процесів.

2.2. Загальні принципи побудови системи національних рахунків

Система національних рахунків (СНР) – це сукупність показників послідовного та взаємопов'язаного опису найважливіших процесів і явищ економіки: виробництва, доходів, споживання, нагромадження капіталу та фінансів. Ця система застосовується в умовах ринкових відносин.

Національні рахунки розробляються Державним комітетом статистики згідно зі стандартом СНР, прийнятим міжнародними організаціями в 1993 р. У СНР відображається розвиток економіки на різних стадіях процесу відтворення, показується рух товарів і послуг, а також стан виробництва та використання валового внутрішнього продукту (валової доданої вартості):

1. Стадія виробництва характеризується показниками випуску, проміжного споживання, валового внутрішнього продукту (валової доданої вартості).

2. Стадія утворення доходу на рівні ВВП характеризується такими показниками: оплатою праці найманих працівників, податками та субсидіями на виробництво й імпорт (на рівні ВДВ – іншими податками та субсидіями, пов'язаними з виробництвом) та валовим (чистим) прибутком.

3. На стадії використання ВВП розраховується як сума кінцевого споживання товарів і послуг, валового нагромадження, сальдо експорту-імпорту товарів і послуг.

Кінцеве споживання товарів і послуг складається з витрат домашніх господарств на власне кінцеве споживання, витрат державних закладів для задоволення індивідуальних та колективних потреб суспільства, а також витрат на індивідуальне кінцеве споживання некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Валове нагромадження розраховується як сума валового нагромадження основного капіталу, зміни запасів матеріальних обігових коштів і придбання за винятком вибуття цінностей.

Усі країни використовують наступні методи викладу системи національних рахунків:

- 1) система простих бухгалтерських рахунків;
- 2) балансуючі таблиці;
- 3) система рівнянь;
- 4) схеми;
- 5) матриці.

Система національних рахунків – це макростатистична модель економіки країни, що будується за допомогою статистичного методу балансових побудов. Ідеологія балансової побудови передбачає відображення не факту сплати та отримання, відображення потоків сум, які необхідно сплатити або отримати. Основні принципи побудови національних рахунків наступні:

рахунки мають форму Т, складаються з двох частин (розділів). При цьому ресурси відображаються з правої сторони (колонка "Ресурси"), а їх використання відображається в лівій частині (колонка "Використання");

рахунки будуються за принципом бухгалтерського обліку, що виражається в подвійному відображенні в СНР кожної операції. Це забезпечує додатковий контроль вірогідності відображення інформації в рахунках;

кожен рахунок являє собою балансову таблицю, в якій розрахунковим шляхом забезпечується рівність (баланс) між двома частинами: "Ресурсами" і "Використанням";

показники в рахунках становлять операції. Кожна операція – це вартісний потік між інституційними одиницями. Економічні операції відповідно до різних стадій процесу відтворення можуть бути операціями виробничими, обмінними чи операціями споживання і заощадження;

відповідно до принципу подвійного запису, прийнятим у системі, підсумки операцій визначають балансуєчі статті. Балансуєчі статті рахунків, що забезпечують баланс правої і лівої частин рахунку, розраховуються як різниця між обсягами ресурсів та їх використанням;

національні рахунки будуються у визначеній послідовності, що відповідає в основному послідовності циклу відтворення;

балансуюча стаття попереднього рахунку, що відображається в розділі "Використання", є вихідним показником розділу "Ресурси" наступного рахунку.

У рахунках не реєструється кожна окрема економічна операція. Запису в рахунках ставляться до узагальнюючих числових характеристик відповідних видів економічних операцій: (наприклад, валовий випуск, проміжне споживання, кінцеве споживання, експорт і т. д.). В основі побудови національних рахунків лежить принцип подвійного запису економічних операцій, запозичений з бухгалтерського обліку. Подвійний запис є відбиттям того факту, що більшість економічних операцій відбувається між різними господарськими одиницями й полягає в передачі одними одиницями іншим товарів, послуг, активів або права власності. Кожна економічна операція (або відповідний вид економічних операцій) ставить-

ся до двох інституційних секторів і відбивається в рахунках двічі: перший раз – у використанні рахунку одного сектору, другий – у ресурсах рахунка іншого сектору. Система подвійного запису забезпечує одночасно арифметичний контроль та перевірку того, щоб жодна операція не була пропущена в рахунках.

Кожен рахунок завжди збалансований, тому що підсумок операцій, відбитих на одній стороні рахунку, повинен збігатися з підсумком операцій на іншій стороні рахунка завдяки введенню спеціальної балансуєчої статті або прийнятих визначень. Останнє означає, що балансування рахунка досягається завдяки тому, що між записами, які ставляться до ресурсів і до використання, повинна існувати рівновага через гармонізацію визначень цих елементів.

Балансуюча стаття або сальдо рахунка стає потім вихідною статтею наступного рахунка. Але вона служить не тільки для переходу до іншого рахунка й, отже, у зв'язку з ним, але й сама по собі важлива для економічного аналізу.

Бухгалтерську рівновагу, що досягається в рахунках, не слід отожднювати з економічною рівновагою. Бухгалтерська рівновага є формальною. Сальдо рахунка, одержуване як різниця між статтями ресурсної частини рахунку й відомих позицій, що відносяться до використання, може відбивати певну економічну незбалансованість.

В економічному аналізі використовуються дві принципово різні групи показників: показники запасів і показники потоків. Показники запасів є моментними. Вони відбивають стан явища на певний момент часу, наприклад, чисельність населення на початок року, стан готівки на початок місяця, наявність основних фондів на кінець року й т. д. Показники потоків є інтервальними. Вони вимірюють явище або процес за певний період часу, наприклад, виробництво продукції, покупки товарів, виплати заробітної плати й т. д.

Національне рахівництво розрізняє дві категорії: внутрішня й національна економіка. Для їхнього розмежування використовуються поняття: "економічна територія", "резидент", "центр економічного інтересу".

Економічна територія – це територія, адміністративно керована урядом даної країни, в межах якої особи, товари й гроші можуть вільно переміщатися, а також повітряний простір, територіальні води даної країни й континентальний шельф у міжнародних водах, у відношенні якого дана країна має виключне право на видобуток сировини, палива і, крім того, територіальні анклави за рубежем. Останні становлять зо-

ни в інших країнах, використовувані урядом даної країни для дипломатичних, військових, наукових або інших цілей.

Територіальні анклавні інших країн і Міжнародних організацій не включаються в економічну територію країни, де вони перебувають.

Інституційні одиниці вважаються резидентами даної країни, якщо центр їхніх економічних інтересів перебуває на економічній території даної країни.

Центр економічного інтересу одиниці розташований на економічній території даної країни, якщо вона здійснює економічні операції на даній території протягом одного року й більше.

Поняття резидентності не збігається з поняттям національності або громадянства. Резиденти можуть мати або не мати національність або громадянство даної країни.

Внутрішня економіка охоплює діяльність як резидентів, так і нерезидентів на економічній території країни.

Національна економіка враховує діяльність тільки резидентів, незалежно від їхнього місця розташування. Національні рамки рахунків не дозволяють проводити аналіз й передбачати специфічні регіональні явища, як наприклад, нерівність різних регіонів за рівнем споживання, за рівнем доходів і т. д. Тому поряд зі зведеними національними рахунками повинні складатися регіональні рахунки. Вони доповнюють національні рахунки важливими регіональними характеристиками. Регіональні рахунки пов'язані з національними, тобто для кожної операції підсумок по всіх регіонах дорівнює відповідній операції в національних рахунках, що дозволяє визначити місце кожного регіону в національній економіці й проводити міжрегіональні зіставлення. Просторові рамки національних рахунків, навпаки, можуть бути розширені, якщо цього вимагають практичні й наукові завдання.

У національному рахівництві використовуються різноманітні класифікації: класифікація економіки за видами економічної діяльності; класифікація інституційних одиниць за секторами економіки та формами власності; класифікація продуктів і послуг.

Система національних рахунків використовує два класифікаційних типи господарських одиниць, що відповідають двом підходам до підрозділу економіки: угруповання за секторами та угруповання за галузями.

1. Угруповання за секторами здійснюється з метою аналізу потоків доходу, капіталу й фінансових ресурсів, тобто вивчення економічного поведіння господарських одиниць. Одиницею секторної класифікації є ін-

ституційна одиниця. В загальному випадку вітчизняна господарська одиниця вважається інституційною, якщо вона веде повний набір рахунків і має автономію при прийнятті рішень у відношенні її принципових функцій, тобто має право розпоряджатися власністю й доходами, містити договори, приймати фінансові зобов'язання й т. п. Інституційними одиницями можуть бути юридичні й фізичні особи (або їх групи) у вигляді домашніх господарств.

Інституційні одиниці поєднуються в інституційні сектори відповідно до типів економічного поведження. Тип економічного поведження визначається з позиції двох критеріїв: ідентичність виконуваних основних функцій; ідентичність походження основних ресурсів виробників або джерел фінансування їхньої діяльності.

Відповідно до типів економічного поведження інституційні одиниці групуються за шістьма секторами: "Нефінансові підприємства"; "Фінансові установи"; "Державні установи"; "Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства"; "Домашні господарства"; "Інший світ".

У свою чергу інституційні сектори економіки класифікуються: економіка в цілому: нефінансові корпорації; фінансові корпорації; сектор загального державного управління; домашні господарства; некомерційні організації, що обслуговуються домашні господарства; інший світ.

2. Угрупування за галузями здійснюється з метою аналізу процесу виробництва й відповідності між ресурсами товарів і послуг й їхнім використанням. Одиницею галузевої класифікації є одиниця однорідного виробництва. Відмітною рисою одиниці однорідного виробництва є унікальна діяльність, що визначається її витратами, особливим процесом виробництва й випуском продукції.

У системі національних рахунків використовують класифікацію економічних операцій залежно:

значення: двосторонні – більшість операцій з товарами й послугами; односторонні – споживання фермером частини своєї продукції; проміжні;

об'єкта: матеріальні – покупка товарів, послуг, видача заробітної плати, податки, субсидії; фінансові – валюта, золото, акції, нерухомість.

Економічні операції поділяються на три основні групи:

операції з продуктами і послугами;

розподільчі операції;

фінансові операції.

Операції з товарами й послугами відносяться до процесу виробництва, обміну й використання товарів і послуг у галузях та секторах еконо-

міки. Вони включають операції з товарами й послугами, зробленими в даному періоді й раніше.

Розподільчі операції – операції, які здійснюються для розподілу й перерозподілу доданої вартості вітчизняних господарських одиниць і закордонних виробників, а також для перерозподілу дохідів.

Фінансові операції – придбання фінансових активів і прийняття фінансових зобов'язань інституціональними одиницями в різних секторах економіки.

Для аналізу економічної діяльності країни система узагальнюючих статистичних показників, що характеризують групи економічних операцій, представляється у вигляді певного набору рахунків і таблиць. Класифікація рахунків:

1. За рівнями побудови рахунків:

консолідовані рахунки (для економіки в цілому);

рахунки для секторів економіки;

рахунки для секцій (галузей) економіки;

рахунки для окремих економічних операцій.

2. За групами рахунків:

рахунки інституційних секторів: рахунки поточних операцій; рахунки накопичення; баланси активів та пасивів; рахунки операцій;

рахунки зовнішніх операцій.

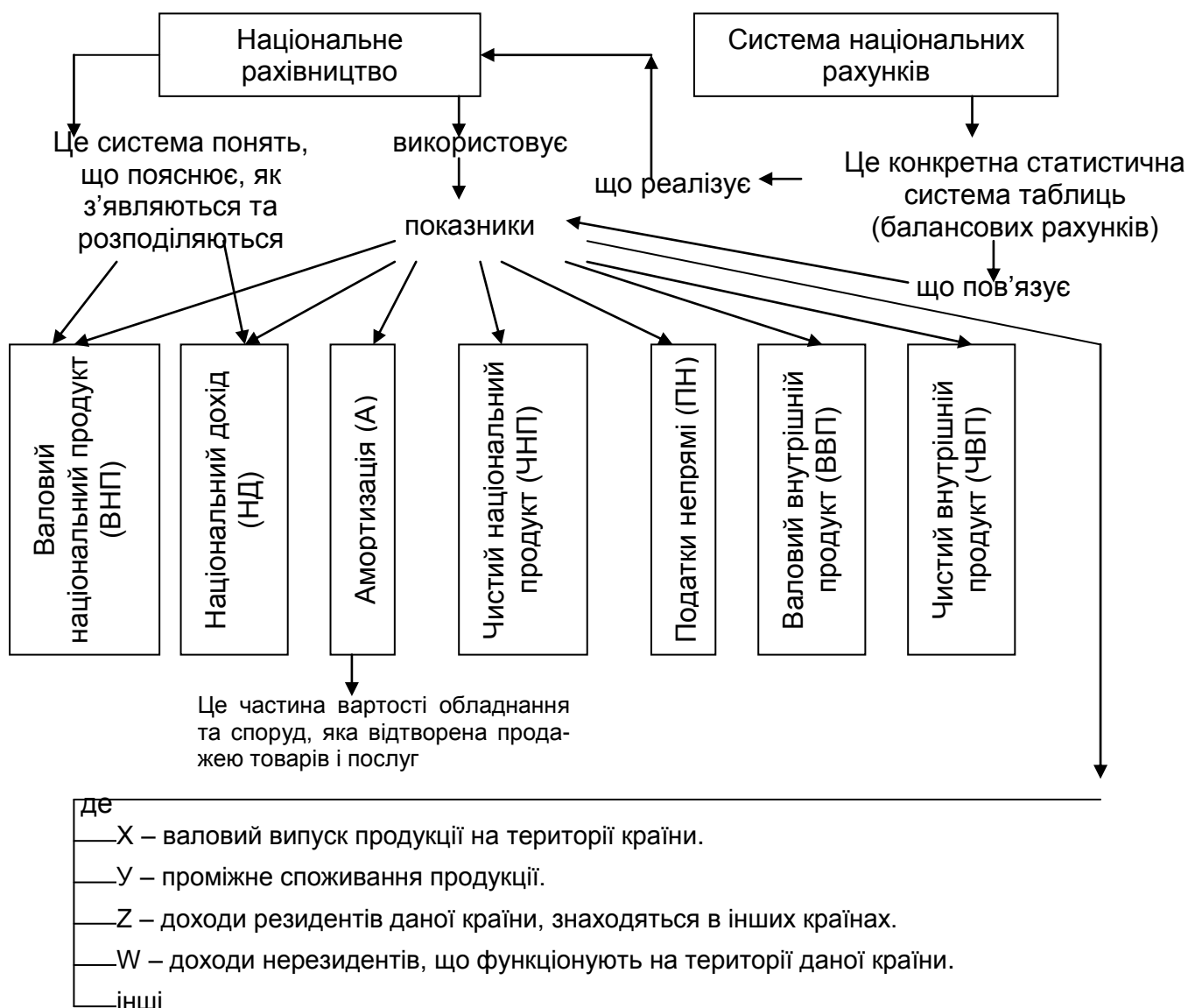
Національні рахунки відображають наскрізний рух потоків товарів і послуг, дохідів та фінансових ресурсів на всіх стадіях економічного відтворення – від виробництва до кінцевого споживання, нагромадження і формування національного багатства.

Річні національні рахунки дають найбільш повні та детальні дані про економіку держави, хоча їх складання потребує значних затрат часу та інформації ресурсів. Першочерговим кроком у напрямі їх розвитку є запровадження фінансового рахунку, який відображає операції з грошовими активами і зобов'язаннями всіх інституційних секторів економіки, розкриває фінансові взаємовідносини між цими секторами, національною економікою в цілому та іншими країнами світу. Вдосконалення річних рахунків інституційних секторів економіки передбачається здійснювати також шляхом поглиблення їх суб'єктивної деталізації переведення на підсекторний рівень. Відповідно до міжнародних стандартів ці рахунки розукрупнюються за такими ознаками: сектору нефінансових корпорацій (підприємств) – за способом утворення та національною залежністю капі-

талу економічних одиниць; сектору фінансових корпорацій – за їх функціями; сектору домашніх господарств – за основним джерелом їх доходу.

З метою розширення спектра аналітичних функцій національних рахунків запроваджено такі міжнародні класифікації: індивідуального споживання товарів і послуг за цілями; витрат некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства; витрат органів державного управління за функціями; витрат виробників за цілями; валового нагромадження основного капіталу за джерелами інвестування та функціональним призначенням.

На рис. 2.1 наведено показники системи національних рахунків.

$$\text{ВВП} = X - Y; \text{ЧВП} = \text{ВВП} - A; \text{ВНП} = \text{ВВП} + Z - W; \text{ЧНП} = \text{ВНП} - A; \text{НД} = \text{ЧНП} - \text{ПН}.$$

Рис. 2.1. Показники системи національних рахунків

Для опису загальної рівноваги між ресурсами й використанням продуктів, що припускає об'єднання всієї маси різноманітних товарів і послуг, необхідно мати загальну одиницю виміру. Такою одиницею виміру є грошова одиниця, яка дозволяє встановити рівновагу між ресурсами й використанням кожного виду продукту за допомогою ціни на них.

При формуванні системи цін необхідне чітке розмежування податків на виробництво (відповідно субсидій), на податки, на продукти й інші податки на виробництво. При цьому ПДВ на продукти повинен бути розглянутий окремо.

Усяка зміна у величині вартості потоку товарів і послуг викликається зміною або ціни, або фізичного обсягу, або комбінацією цих двох факторів.

У національному рахівництві використовують наступну систему цін (рис. 2.2).

Проміжне споживання	Оплата праці	Валовий прибуток	Чисті податки на виробництво	Чисті податки на продукти й імпорт	Товіельно-транспортна націнка
Ціна покупця					
Ціна виробника (ринкові ціни)					
Основна ціна					
Факторна ціна					

Рис. 2.2. **Схема взаємозв'язку цін у національному рахівництві**

Факторні ціни – первинні витрати: заробітна плата, прибуток, амортизація.

Основні ціни = факторні ціни + чисті податки на виробництво.

Ціна виробника (ринкова ціна) = основна ціна + чисті податки на продукти й імпорт = факторні ціни + всі податки.

Для поділу вартості на компоненти "ціни" й "фізичного обсягу" необхідно чітко визначити фізичні характеристики товару й послуги, тобто одиницю фізичного обсягу. Для операцій з товарами звичайно простіше визначити одиницю фізичного обсягу. Нею є певні фізичні характеристики: вага, обсяг, розмір і т. д. Відносно послуг найчастіше це зробити набагато складніше, але проте й для них необхідно встановити характеристики, що визначають одиницю фізичного обсягу.

У системі національних рахунків розкладання зміни вартості на компонент ціни й фізичного обсягу ускладнюється тією обставиною, що потоки товарів і послуг становлять сукупність елементарних операцій, що складається з великої кількості окремих видів продуктів. Наслідком агрегування є те, що зміни вартості будь-якого потоку за два періоди спостереження відіб'ють не тільки зміни в кількості продукту і його ціні, але також й у складі (структурі) самого потоку.

Побудова інтегрованої системи індексів цін і фізичного обсягу припускає вибір деяких типів індексів. Для вирахування даних за рік і за п'ятиліття застосовуються індекси Ласпейреса для виміру змін фізичного обсягу й індекси Пааше для виміру змін цін. Це означає, що всі потоки товарів і послуг, обмірювані в поточних цінах n -го роки, систематично переоцінюються в цінах базисного року. Їх можна одержати, екстраполюючи дані базисного року за допомогою індексів фізичного обсягу, або змінює поточні дані за допомогою індексів цін, або шляхом прямої оцінки кількості поточного періоду в цінах базисного року. Істотним недоліком застосування індексу Ласпейреса є те, що чим далі віддаляється базисний рік від поточного, тим більш застарілою стає система зважування індексів. Вплив цього недоліку можна зменшити шляхом частого коректування базисного року, що дозволяє враховувати як структурні зміни в економіці, так і зміни в цінах.

Зміна вартості потоків товарів і послуг не завжди легко розчленувати на зміни в цінах і на зміни у фізичному обсязі. В цьому зв'язку потрібне чітке розходження між потоками: операції, що відображають, які фактично здійснені на ринку за певними цінами; відображаючи умовно обчислені операції (наприклад, виробництво сільськогосподарських продуктів для власного споживання, проживання у власному житлі); вартість яких визначена як різниця між величинами потоків товарів і послуг (наприклад, торговельні націнки); відбиваючи операції з неринковими послугами. Вимір зміни фізичного обсягу й зміни ціни неринкових послуг припускає оцінку в постійних цінах різних елементів витрат на їхнє виробництво.

Запитання для самоперевірки

1. Особливості використання цін в системі національних рахунків.
2. Охарактеризуйте способи аналізу секторів внутрішньої економіки.
3. У чому полягають особливості проведення аналізу даних СНР.

Література: [1 – 4; 7].

Тема 3. Поточні рахунки СНР

3.1. Призначення поточних рахунків.

3.2. Рахунок використання наявного доходу.

3.1. Призначення поточних рахунків

Аналіз розподільних процесів починається зі складання рахунка виробництва за галузями, секторами й економікою в цілому. Рахунок виробництва займає особливе місце в СНР, тому що він є першим рахунком у низці поточних рахунків, а методика його побудови значною мірою обумовлює методику побудови всіх наступних рахунків. У цьому рахунку визначається додана вартість, яка становить основу розрахунку валового внутрішнього продукту — найважливішого показника розвитку економіки.

Рахунок виробництва характеризує результати виробництва продукції та послуг (табл. 3.1). Він відображає операції, які безпосередньо належать до процесу виробництва.

Таблиця 3.1

Рахунок виробництва

Використання	Ресурси
Проміжне споживання	Випуск товарів і послуг в основних цінах
ВВП у ринкових цінах	Податки на продукти
	Субсидії на продукти
Усього	Усього

У ресурсній частині рахунка виробництва для галузей і секторів записують величину випуску (виробництва) товарів і послуг, яку можна показати з виділенням ринкового і неринкового випуску. В розділі використання відображається проміжне споживання товарів та послуг і балансує стаття — валова додана вартість, яка визначається як різниця між випуском і проміжним споживанням.

На рівні економіки в цілому балансує статтею рахунка виробництва є валовий внутрішній продукт (ВВП). Для обчислення ВВП сума валової доданої вартості галузей (секторів) зменшується на величину оплати послуг фінансового посередництва (належить до проміжного споживання умовної одиниці і не розподіляються за галузями і секторами), й збільшується на величину чистих податків на продукти та імпорт (податки на продукти за відрахуванням субсидій на продукти).

Додану вартість призначено для вимірювання вартості, створеної в процесі виробництва, тому теоретично було б правильніше визначати її на чистій основі, тобто за відрахуванням споживання основного капіталу, яке відносять на витрати виробництва. Відповідно чистий внутрішній продукт є ВВП також за відрахуванням споживання основного капіталу.

Рахунок доходів є центральними в СНР, саме він пов'язує результат виробництва продукції і послуг із формуванням доходів та капіталоутворенням, зі зміною фінансових активів і пасивів, із нагромадженням національного багатства. Для цих цілей з рахунка утворення доходів у ресурсну частину рахунка з рахунка виробництво переноситься ВВП (у рахунку для економіки в цілому) або ВДС (у рахунку, складеному для галузі або сектору). У розділі "Використання" цього рахунка показуються витрати виробників: оплата праці найманих робітників, податки на виробництво й імпорт (за винятком субсидій на виробництво й імпорт). Однак ці суми становлять не тільки витрати виробників, але й одночасно доходи відповідних інституціональних одиниць. Балансуючою статтею рахунка утворення доходів є валовий прибуток або валовий змішаний дохід, отриманий виробниками. Валовий прибуток по економіці в цілому можна одержати шляхом підсумовування валового прибутку за секторами або галузями економіки (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Рахунок утворення доходів

Використання	Ресурси
Оплата праці найманих працівників	ВВП у ринкових цінах
Податок на виробництво й імпорт	
Субсидії на виробництво й імпорт	
Валовий прибуток економіки і валові змішані доходи	
Усього	Усього

Виділяють два основних напрямки аналізу показників рахунка утворення доходів: структурний аналіз і дослідження динаміки показників рахунка.

Структурний аналіз передбачає визначення частки в загальному обсязі ВВП оплати праці найманих робітників, виплачених чистих податків, прибутку й змішаних доходів дозволяє проаналізувати структуру ВВП за факторними доходами, досліджувати процес формування прибутку, державну податкову політику; одержати оцінку зарплатоємності ВВП на основі зіставлення оплати праці й ВВП.

Самостійний напрямок аналізу може скласти дослідження структури доходів щодо праці: визначення частки виплат у грошовій і натуральній формі в оплаті праці найманих робітників, частки оплати праці різних категорій працівників, співвідношення заробітної плати керівників підприємств й інших категорій працівників. Аналіз показників рахунка утворення доходів за секторами, галузями економіки дозволяє визначити галузеву й секторну структуру загального обсягу доходів від виробничої діяльності, проаналізувати співвідношення частки окремих галузей і секторів економіки в загальній сумі ВДВ й оплати праці. Галузеві рахунки утворення доходів дають можливість зіставити обсяги доходів від виробничої діяльності в різних галузях, проаналізувати галузеві розходження оплати праці, зрівняти зарплатоємність ВДВ у різних галузях (на основі зіставлення оплати праці й ВДВ).

Особливий напрямок становить аналіз основних показників рахунка утворення доходів, розраховуючи на одного зайнятого, на одного жителя країни.

Дослідження динаміки показників передбачає аналіз динаміки показників рахунку, дає можливість виявити основні тенденції в розподільних процесах, визначити структурні зрушення в розподілі доходів, досліджувати зміни в часі ефективності використання живої праці; (на основі аналізу співвідношення темпів зростання ВДС або ВВП й оплати праці), вивчити галузеві особливості динаміки оплати праці та співвідношення темпів зростання оплати праці й прибутку, а також вирішити багато інших аналітичних завдань.

Аналіз розподільних операцій триває в рахунку розподілу первинних доходів, у якому показується, як первинні доходи розподіляються серед їхніх одержувачів (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Рахунок розподілу первинних доходів

Використання	Ресурси
Доходи від власності, сплачені іншими країнами	Валовий прибуток економіки і валові змішані доходи
Валовий національний дохід	Оплата праці найманих працівників
	Податок на виробництво й імпорт
	Субсидії на виробництво й імпорт
	Доходи від власності, отримані іншими країнами
Усього	Усього

Рахунок розподілу первинних доходів складається для секторів й економіки в цілому. В ресурсну частину даного рахунка з попереднього рахунка переноситься його балансуєча стаття "Валовий прибуток і валовий змішаний дохід" для відповідних секторів. Однак не весь отриманий прибуток (дохід) залишається в розпорядженні виробників. Останні повинні зробити відрахування від прибутку (доходу) за використання позикових фінансових активів, землі й інших нефінансових незроблених матеріальних активів у процесі виробництва на користь власників цих активів. Ці виплати в СНР розглядаються як доходи від власності (виплачені або отримані). В розділі "Використання" показують доходи від власності, виплачені відповідними секторами: дивіденди за акціями, відсоток з вкладів, позиків і кредитів, рента за користування землею, плата за розробку запасів корисних копалин, лісових і рибних угідь й ін.

Одночасно в ресурсній частині ці ж доходи від власності показуються як отримані господарськими одиницями відповідних секторів. Наприклад, відсотки, що сплачують банкам, будуть показані у "Використанні" рахунків за всіма секторами, крім сектору "Фінансові установи", а загальний підсумок сплачених відсотків всіма секторами буде зазначений у вигляді доходів від власності, отриманих сектором "Фінансові установи" в розділі "Ресурси" рахунка цього сектору.

У попередньому рахунку оплата праці була показана в розділі "Використання" як сума, нарахована найманим робітникам виробниками-резидентами. В рахунку розподілу первинних доходів вона відображається в ресурсній частині як сума, одержувана сектором "Домашні господарства".

Податки на виробництво й імпорт у попередньому рахунку в розділі "Використання" показані як суми, нараховані господарюючими суб'єктами, а в рахунку первинного розподілу доходів вони відображаються як доходи, отримані сектором "Державні установи". Таким чином, за кожним сектором у цьому рахунку будуть відображатися свої показники.

Балансуєча стаття рахунка — сальдо первинних доходів. Воно визначається як загальна сума первинних доходів, отриманих одиницею або сектором, без урахування всіх виплачених первинних доходів. На рівні економіки в цілому сальдо первинних доходів, визначених на валовій основі, тобто до урахування споживання основного капіталу, становить валовий національний дохід (ВНД).

Рахунок розподілу первинних доходів включає також отримані (або передані) факторні доходи з-за кордону. До факторних доходів відносять, наприклад, заробітну плату українських громадян за кордоном або прибуток українських підприємств, який отримано від діяльності за кордоном, але переказано в Україну для накопичення чи кінцевого використання. При цьому підприємства та окремі громадяни мають бути резидентами української економіки. Відповідно доходи іноземних громадян або корпорацій, які не є такими резидентами і які не буде використано в Україні, виключаються.

Рахунок розподілу первинних доходів може бути складений тільки для інституційних одиниць і секторів (а не галузей), оскільки він відображає діяльність резидентних інституційних одиниць або секторів як отримувачів первинних доходів, а не як виробників, що створюють первинні доходи. Основні напрямки аналізу рахунка розподілу первинних доходів можна визначити в такий спосіб:

- аналіз структури ВНД за видами первинних доходів, за секторами – одержувачам первинних доходів;

- аналіз за секторальними рахунками особливостей структури первинних доходів, отриманих окремими секторами економіки (за видами первинних доходів і за категоріями їхніх одержувачів);

- аналіз співвідношення ВНД, що вимірює потік первинних доходів, отриманих резидентами, і ВВП, що вимірює потік товарів і послуг, зроблених резидентами (тобто порівняння балансууючої статті зведеного рахунку виробництва й рахунки розподілу первинних доходів);

- порівняння первинних доходів, отриманих сектором економіки, з його внеском у створення ВВП, тобто з валовою доданою вартістю, створеної сектором;

- аналіз динаміки показників рахунка (у номінальному й реальному вираженні), визначення тенденції в зміні обсягу та структури отриманих резидентами первинних доходів.

Первинні доходи (оплата праці, прибуток, змішаний дохід, податки на виробництво й імпорт, доходи від власності) розглядаються в СНР як доходи, отримані інституціональними одиницями як винагорода за їх участь у процесі виробництва. В результаті подальшого перерозподілу отриманих доходів формуються розташовувані (кінцеві) доходи.

Важлива група перерозподільних операцій – трансферти, тобто передача доходів, як у грошовій, так і в натуральній формі однією інституціональною одиницею іншою на безоплатній основі. При трансферті від-

бувається рух активів, товарів і послуг тільки в одному напрямку. Трансферти діляться на поточні й капітальні. Поточні трансферти — це операції, які здійснюються більш-менш регулярно й пов'язані зі зменшенням або збільшенням поточних доходів господарюючих одиниць: поточні податки на доходи й майно, фактичні відрахування на соціальне страхування, страхові премії й страхові відшкодування, допомога із соціального забезпечення, добровільні внески, подарунки, гуманітарна допомога, штрафи, пені й ін. Капітальні трансферти пов'язані з передачею капіталу або заощаджень від однієї одиниці до іншої (для фінансування нагромадження або витрат тривалого характеру): субсидії на капітальні вкладення з бюджету; капітальні податки; пожертвування; списання боргів (інституціональним одиницям); продаж основних фондів за цінами нижче ринкових або їх безоплатна передача.

Поточні трансферти показуються в рахунку перерозподілу доходів (вторинний розподіл доходів), а капітальні трансферти – в рахунку операцій з капіталом.

Для відбиття перерозподільних операцій складається рахунок вторинного розподілу доходів (для секторів і на рівні економіки в цілому) (табл. 3.4). У даному рахунку відображаються поточні трансферти, передані від одного сектору економіки іншому. Наприклад, фактичні відрахування на соціальне страхування, показані в рахунках утворення й розподілу первинних доходів у складі статті "Оплата праці", розглядаються як трансферти, передані організаціям соціального страхування домашніми господарствами (працівниками) для наступних виплат їм пенсій у зв'язку зі старістю й інших допомог.

Таблиця 3.4

Рахунок вторинного розподілу доходів

Використання	Ресурси
Соціальні допомоги, сплачені іншим країнам	Валовий національний дохід
Поточні трансферти, передані іншим країнам	Поточні податки на доходи, майно, одержані від інших країн
Валовий наявний дохід	Поточні трансферти, отримані іншими країнами
Усього	Усього

Умовно обчислені відрахування на соціальне страхування, що відображаються в рахунках утворення доходів і розподілу первинних доходів як компонент оплати праці найманих робітників, у рахунку вторинного розподілу доходів показуються як відрахування працівників в умовні фонди соціального страхування нефінансових підприємств, фінансових установ (або інших секторів, до яких ставиться роботодавець) і як виплати соціальних допомог із цих умовних фондів домашнім господарствам. Балансуюча стаття даного рахунка (для сектору) – валовий наявний дохід (ВНаД) (сальдо первинних доходів сектору плюс сальдо поточних трансфертів, отриманих і переданих сектором у результаті перерозподільних операцій). ВНаД – це кінцевий дохід, яким розташовують господарські одиниці для використання на меті фінансування свого кінцевого споживання й заощадження (без зменшення своєї готівки, ліквідації активів або збільшення пасивів).

Дані рахунки вторинного розподілу доходів дозволяють визначити сукупний платоспроможний попит на товари й послуги, споживчий потенціал ринку, його ємність. Показник наявних доходів розраховується на душу населення та найбільш загальним показником рівня життя населення.

В аналізі динаміки рівня життя населення використовують показники наявних доходів у номінальному й реальному вираженні.

3.2. Рахунок використання наявного доходу

Рахунок використання наявного доходу показує, як він використовується на кінцеве споживання й валове заощадження. Валовий наявний дохід у ресурси переноситься з попереднього рахунку вторинного розподілу доходів. Не відносяться до кінцевого споживання домашніх господарств витрати на покупку житла, покупки товарів і послуг для виробничих цілей. Витрати на кінцеве споживання державних установ – це поточні витрати (включаючи споживання основного капіталу) державних установ, що надають безкоштовні послуги населенню, а також установ управління, фінансів і науки. Витрати на кінцеве споживання некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, визначаються також у розмірі їхніх поточних витрат (включаючи споживання основного капіталу).

Наявний дохід може бути використаний або для кінцевого споживання, або для заощадження. Під кінцевим споживанням розуміються

витрати інституціональних одиниць на товари й послуги для задоволення поточних індивідуальних і колективних потреб людей. Заощадження як категорія СНР мають на увазі вкладення отриманих доходів у капітальне будівництво, придбання основних фондів, матеріальних обігових коштів, нематеріальних активів і цінностей (ювелірних виробів, антикваріату й т. п. як способу захисту від інфляції) (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Рахунок використання наявного доходу

Використання	Ресурси
Кінцеві споживчі витрати	Валовий наявний дохід
Валове заощадження	
Усього	Усього

Різниця між валовим наявним доходом (ВНаД) і витратами на кінцеве споживання є балансуючою статтею рахунку й називається валовим заощадженням (ВЗ).

Основним напрямком аналізу рахунків використання доходів є вивчення структури наявного доходу за напрямками або формами використання.

Рахунки дозволяють проаналізувати найважливішу народногосподарську пропорцію між кінцевим споживанням і заощадженням та тенденції в її зміні. Дані рахунків використання доходів дають можливість досліджувати залежність споживання й заощадження від доходу й інших факторів, розрахувати показники, що характеризують середню й граничну схильність до споживання й заощадження.

Аналіз структури витрат домашніх господарств на кінцеве споживання дозволяє зробити висновок про рівень життя населення. Зокрема, як показник рівня добробуту використовується показник частки витрат на харчування: чим вона нижче, тим вище рівень життя населення. Цей показник застосовують у міждержавних зіставленнях рівня життя населення.

Самостійний напрямок аналізу становить дослідження впливу різних факторів на структуру кінцевого споживання, зокрема, може бути вивчений вплив інфляції на структурні зрушення у витратах домашніх господарств на кінцеве споживання. Аналіз динаміки кінцевого споживан-

ня в багатьох випадках припускає переоцінку цього показника в порівнянні ціни.

Рахунок використання скорегованого наявного доходу відрізняється від попереднього тим, що в ньому замість кінцевих споживчих витрат зазначається фактичне споживання, яке в секторах домашніх господарств та загальних органів управління відрізняється на величину соціальних трансфертів у натурі. Балансуючі статті в цих рахунках є однаковими за назвою та величиною, бо в масштабах економіки соціальні трансферти в натурі погашаються за переходу від одного сектору до іншого.

Запитання для самоперевірки

1. Особливості побудови рахунка виробництва для секторів економіки.
2. Способи аналізу рахунків поточних операцій.
3. Особливості побудови рахунка утворення доходу для економіки в цілому.
4. Особливості побудови рахунка розподілу первинних доходів для галузей економіки.

Література: [1 – 4; 6].

Тема 4. Рахунки нагромадження

- 4.1. Рахунок капіталу.
- 4.2. Операції з фінансовими інструментами.

4.1. Рахунок капіталу

На відміну від поточних рахунків, рахунки нагромадження відображають інший набір операцій і показників, що їх відносять до набуття, використання й вибуття активів-об'єктів, користування якими триває і в наступних періодах. За концепцією побудови системи національних рахунків зміни, що мають місце в активах та пасивах на початок й кінець звітного періоду, включено в баланс активів і пасивів, складений на різних рівнях економіки, і відбито в рахунках нагромадження. Останні включають чотири рахунки СНР: рахунок капіталу; фінансовий рахунок; рахунок інших змін в обсязі активів і рахунок переоцінки. В національних рахунках України нині є тільки рахунок капіталу.

Рахунок капіталу (рахунок операцій з капіталом у СНР-93) призначено для характеристики процесу реального нагромадження основного й оборотного капіталу, нематеріальних і фінансових активів, а також джерел фінансування. Метою складання рахунку капіталу є, з одного боку, систематизувати дані про джерела фінансування капітальних вкладень, а з іншого – показати напрямки капітальних вкладень.

У цьому рахунку відображається вартість нефінансових активів, набутих інституційними одиницями-резидентами, або їх вибуття, показується зміна чистої вартості власного капіталу за рахунок заощадження і трансфертів.

У СНР-93 велику увагу приділено показникам, що характеризують процес нагромадження: операціям з капіталом, джерелам фінансування капітальних витрат і операціям з фінансовими інструментами. Капітальні витрати й джерела їх фінансування реєструються на рахунку операцій з капіталом, тоді як для відображення операцій із фінансовими інструментами передбачено окремий фінансовий рахунок.

На рахунку операцій з капіталом фіксуються джерела фінансування капітальних витрат (заощадження, капітальні трансферти) і самі капітальні витрати. Останні включають нагромадження основного капіталу, приріст матеріальних обігових коштів, купівлю цінностей і витрати на придбання землі, а також приріст інших невироблених активів. У рахунку капіталу відображається вартість придбаних інституційними одиницями-резидентами нефінансових активів і показується зміна чистої вартості власного капіталу за рахунок заощадження і трансфертів капіталу.

Таблиця 4.1

Рахунок капіталу

Зміни в активах	Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві
Валове нагромадження основного капіталу	Чисте заощадження
Споживання основного капіталу(-)	Капітальні трансферти, отримані від інших країн (+)
Зміна запасів матеріальних обігових коштів	Капітальні трансферти, передані іншим країнам (-)
Придбання за винятком вибуття цінностей	
Чисте кредитування(+), чисте запозичення (-)	
Усього	Усього

Основним показником ресурсної частини рахунка (зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві) є чисте заощадження, що переноситься з рахунка використання доходів. Цей показник відображає ту частину доходів, що залишається після витрат на кінцеве споживання. Теоретично цей показник може бути й від'ємним.

Крім показника "заощадження", у ресурсній частині рахунка є ще показник "капітальні трансферти, одержані від інших країн". Ці трансферти використовуються для фінансування валового нагромадження або для придбання нематеріальних і фінансових активів. На рівні економіки в цілому в складі ресурсів рахунка капіталу відображається надходження капітальних трансфертів господарським одиницям-резидентам тільки від інших країн. Це можуть бути, наприклад, субсидії на будівництво будинків для міжнародних організацій і інших подібних об'єктів, безоплатні надходження і дарунки капітального характеру, тобто ті, що належать до основного капіталу, а також податки на капітал, на спадок, пожертвування від нерезидентів та ін.

У розділі "Використання" (зміни в активах) рахунка виділено напрямки використання ресурсів. Основним показником в рахунку капіталу, що характеризує використання, є валове нагромадження основного капіталу. Крім цього, в даному випадку є показники споживання основного капіталу (—), змін у запасах матеріальних оборотних засобів, придбання за винятком вибуття цінностей, придбання за винятком вибуття невироблених нефінансових активів.

Балансуюча стаття рахунка операцій з капіталом – це чисте кредитування (+) або чисте запозичення (—). Вона показує перевищення (+) або нестачу (—) джерел фінансування витрат на чисте придбання нефінансових активів. На рівні економіки в цілому чисте кредитування або чисте запозичення показують кількість ресурсів, які держава надає в розпорядження "іншого світу" або які "інший світ" надає державі.

Рахунок операцій з капіталом дозволяє проаналізувати процес нагромадження в економіці, формування ресурсів нефінансових активів і джерела їхнього фінансування. Аналіз рахунка операцій з капіталом у комплексі з попередніми рахунками дозволяє виявити кінцевий фінансовий результат економічної діяльності сектору або економіки в цілому, визначити його фактори.

4.2. Операції з фінансовими інструментами

Операції з фінансовими інструментами (придбання інституціональними одиницями-резидентами фінансових активів і прийняття фінансових зобов'язань) знаходять висвітлення у фінансовому рахунку. Фінансовий рахунок показує, яким чином одні сектори одержують необхідні фінансові ресурси, приймаючи фінансові зобов'язання або зменшуючи ті або інші активи, і як інші сектори розпоряджаються надлишком власних фінансових ресурсів, здобуваючи фінансові активи або зменшуючи свої зобов'язання.

Операції з фінансовими активами й пасивами відображаються у фінансовому рахунку через їхні зміни. Стаття "Чисте кредитування (+)/чисте запозичення (-)" переноситься із рахунку капіталу. Сальдо активів і пасивів може виражатися як позитивними, так і негативними величинами. Воно повинне прирівнюватися до чистого кредитування або запозичення, але зі зворотним знаком.

Фінансові активи в більшості випадків становлять вимоги до інших інституціональних одиниць, тобто їм протистоять фінансові зобов'язання.

Фінансові вимоги зобов'язання виникають із договірних відносин між двома інституціональними одиницями: одна з них є кредитором (інвестором), а інша – позичальником, (боржником). Фінансова вимога дає кредиторові право на одержання платежу від боржника на умовах договору. Фінансові вимоги можуть існувати у всіляких формах, що й проявляється в різноманітті фінансових активів. Але існують деякі види фінансових активів, щодо яких фінансові зобов'язання не виникають: це монетарне золото, спеціальні права запозичення, акції й інші види участі на пажах у капіталі й деякі похідні фінансові інструменти (свопи, опціони й ін.).

Фінансові операції складаються з передачі права власності на наявний фінансовий актив або в створенні, або ліквідації фінансового активу, або зобов'язання. Вони вимагають двох записів у фінансовому рахунку кожної зі сторін, що беруть участь у даній операції.

У фінансовому рахунку відображаються як чисто фінансові операції, так і фінансові операції, пов'язані з передачею права власності на товар чи нефінансовий актив або з наданням послуги чи праці. Чисто фінансові операції відображаються тільки у фінансовому рахунку, у той час як фінансові операції, пов'язані з нефінансовими операціями, мають кореспондуючі записи на інших рахунках СНР. Чисто фінансові операції

можуть привести до перерозподілу активів і пасивів й змінити їх загальну величину, але при цьому не відбувається зміни сальдо фінансових активів і пасивів. Зміна вартості фінансових інструментів, що не є результатами операцій, відображаються не у фінансовому рахунку, а в рахунках інших змін в активах. Однобічні дії (наприклад, списання безнадійних боргів) також відображаються не у фінансовому рахунку, а в рахунку інших змін в обсязі активів. Зміна вартості фінансових інструментів у результаті зміни цін відображається в рахунку переоцінки.

У фінансовому рахунку виділяються наступні основні категорії фінансових активів і пасивів: монетарне золото й спеціальні права запозичення; готівка й депозити; цінні папери, крім акцій; позики; акції й інші види участі на паях у капіталі; страхові технічні резерви; інші рахунки дебіторів і кредиторів.

У фінансовому рахунку відображаються зміни фінансових активів у формі монетарного золота в результаті операцій з ним (покупки й продажі), здійснюваних між грошово-кредитними установами даної країни й інших країн. Покупки монетарного золота відображаються як збільшення цієї категорії активів у фінансовому рахунку грошово-кредитних установ даної країни, а продажу монетарного золота – відповідно як зменшення їхніх активів.

Запитання для самоперевірки

1. Особливості побудови рахунка нагромадження для секторів економіки.
2. Способи аналізу фінансового рахунка.
3. У чому полягають відмінності побудови рахунка капітал для внутрішньої економіки.

Література: [1 – 5; 7].

Тема 5. Баланси активів і пасивів

- 5.1. Роль балансів активів і пасивів.
- 5.2. Аналітика балансу активів і пасивів.

5.1. Роль балансів активів і пасивів

Особливий тип рахунків у СНР – баланси. Вони відображають наявність у країні або в певному секторі активів, пасивів, а також чистої вар-

тості капіталу в момент складання балансу. Ліворуч показують активи, а праворуч – пасиви й чисту вартість капіталу.

У блоці рахунків (таблиці 5.1 – 5.3) визначаються зовнішнє фінансове становище країни на початок звітного періоду (фінансові активи, фінансові пасиви й чиста вартість капіталу по відношенню до інших країн) та його зміна протягом періоду (зміна зовнішніх активів, фінансових пасивів і чистої вартості капіталу), а також зовнішнє фінансове становище країни на кінець звітного періоду (зовнішні фінансові активи, фінансові пасиви й чиста вартість капіталу).

Таблиця 5.1

Початковий баланс активів і пасивів

Активи	Пасиви та чиста вартість капіталу
Нефінансові активи: нестворені активи фінансові активи	Пасиви
Фінансові активи	Чиста вартість капіталу

Підсумком усіх змін в активах, пасивах і чистій вартості капіталу, які сталися за звітний період у кожному секторі окремо та в країні в цілому, підбивається в балансі "Зміни у балансі активів і пасивів"

Таблиця 5.2

Зміни у балансі активів та пасивів

Активи	Пасиви та чиста вартість капіталу
Сумарна зміна активів	Сумарна зміна пасивів
Нефінансові активи: нестворені активи фінансові активи	Пасиви
Фінансові активи	Зміни чистої вартості капіталу, разом Зміни чистої вартості капіталу за рахунок заощаджень і капітальних трансфертів Зміни чистої вартості капіталу в результаті інших змін в обсязі активів Зміни чистої вартості капіталу, обумовлені номінальним холдинговим прибутком/збитком

Табл. 5.2 відображає зміну всіх нефінансових активів і фінансових активів за рахунок заощаджень і чистих капітальних трансфертів, а також у результаті інших змін в обсязі активів, обумовлених номінальним холдинговим прибутком/збитком.

Таблиця 5.3

Кінцевий баланс активів і пасивів

Активи	Пасиви та чиста вартість капіталу
Нефінансові активи: нестворені активи фінансові активи	Пасиви Чиста вартість капіталу

У балансі активів і пасивів відображається вартість економічних активів, що перебувають у власності інституціональних одиниць, та їхніх фінансових зобов'язань на певний момент (на початок або кінець періоду). На правій стороні балансу показується балансуєча стаття – чиста вартість власного капіталу, що визначається як різниця між вартістю активів і зобов'язань. Цей показник характеризує вартість майна інституціонального сектору або національного багатства країни на певний момент.

Останнім часом на додаток до платіжного балансу, що містить відомості про рух потоків цінностей між країнами, складається баланс міжнародних активів і пасивів країни, що відображає міжнародне фінансове становище країни в категоріях запасу. Він показує, на якому щаблі інтеграції у світове господарство перебуває країна. В ньому відображається співвідношення на даний момент вартості отриманих і наданих країною кредитів, інвестицій, інших фінансових активів. В одних країн отримані ресурси переважають, а закордонні активи невеликі. В інших країн великі й різноманітні й ті, і інші показники. Показники міжнародної фінансової позиції й платіжного балансу взаємозалежні.

5.2. Аналітика балансу активів і пасивів

Зміни вартості активів, зобов'язань і власного капіталу є результатом економічних операцій або явищ, що не ставляться до економічних операцій.

Зв'язок між показниками вартості активів на початок і кінець періоду й показниками змін вартості активів протягом періоду як є, так і не є результатом економічних операцій (які відображаються в рахунках нагромаджень) можна зазначити такі:

$$A_{\text{нп}} + A_{\text{п}} - A_{\text{в}} + A_{\text{д}} + \text{ХП} = A_{\text{кп}}, \quad (5.1)$$

де $A_{\text{нп}}$ – вартість активів на початок періоду;

$A_{\text{п}}$ – вартість придбаних активів;

$A_{\text{в}}$ – вартість вибулих активів;

$A_{\text{д}}$ – зміни вартості активів, пов'язаних з іншими змінами в їхньому обсязі;

ХП – "холдинговий" прибуток;

$A_{\text{кп}}$ – вартість активів на кінець періоду.

Аналогічні взаємозв'язки існують для показників фінансових зобов'язань і чистої вартості власного капіталу.

Запитання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте особливості побудови балансу активів і пасивів.
2. Проаналізуйте взаємозв'язки між показниками фінансових зобов'язань і чистої вартості власного капіталу.

Література: [1 – 7].

Тема 6. Рахунки операцій і рахунки зовнішніх операцій

6.1. Схема рахунка товарів і послуг.

6.2. Напрями аналізу рахунка товарів та послуг.

6.1. Схема рахунка товарів і послуг

Рахунок товарів і послуг характеризує загальні ресурси продуктів та послуг щодо економіки в цілому, а також напрямки використання цих ресурсів. Він є своєрідною зведеною характеристикою СНР. Рахунок товарів та послуг збалансовано тільки на загальному рівні, але не за кожним видом операцій.

Рахунок товарів і послуг

Використання	Ресурси
Проміжне споживання	Випуск в основних цінах
Кінцеві споживчі витрати	Імпорт товарів і послуг
Валове нагромадження основного капіталу	Податки на продукти (-)
Зміна запасів матеріальних обігових коштів	Субсидії на продукти (+)
Придбання цінностей за винятком їх вибуття	
Експорт товарів і послуг	
Усього	Усього

Дані рахунка товарів і послуг дають змогу розрахувати ВВП двома методами: методом кінцевого споживання та виробничим методом. ВВП, розрахований методом кінцевого споживання, дорівнює сумі всіх статей кінцевого використання мінус імпорт, тобто сума кінцевого споживання, валового нагромадження, зміни в запасах матеріальних оборотних засобів, придбання мінус вибуття цінностей, експорт мінус імпорт. ВВП, розрахований виробничим методом, дорівнює різниці між валовим випуском та проміжним споживанням плюс чисті податки на продукти. В схемі рахунка передбачається, що валовий випуск оцінено в основних цінах.

Операції між інституційними одиницями-резидентами і одиницями-нерезидентами, які відносять до операцій з іншими країнами світу, реєструють на відповідних рахунках. Крім цього, в рахунках "іншого світу" окремо характеризують зміну активів, пасивів та чистої вартості капіталу, пов'язаних із зовнішніми операціями (в основному з фінансовими активами та пасивами). Він формально завершує СНР і показує, які саме зовнішні зв'язки забезпечили збалансованість доходів та витрат у країні. Потoki зовнішніх операцій реєструються також у торговому та платіжному балансах. Специфічною особливістю рахунка "інший світ" є те, що коли для самої країни певний показник відносять до ресурсу, то для іншого світу його записують у використання. Те саме стосується балансуєчих статей. Якщо вони мають позитивне значення, то це добре для іншого світу, але є дефіцитом для країни.

У рахунку зовнішніх операцій з товарами та послугами на боці ресурсів розміщують імпорт товарів і послуг, а на боці використання — їх

експорт. Балансуючою статтею є сальдо зовнішніх операцій з товарами та послугами. Якщо воно має позитивне значення, то це показує на активне сальдо для іншого світу і дефіцит для певної країни.

Рахунок зовнішніх первинних доходів та поточних трансфертів є симетричним — у ресурсах та використанні подаються однакові показники: оплата праці робітників; податки за відрахуванням субсидій на виробництво та імпорт; доходи від власності; поточні податки на дохід, багатство й ін.; відрахування на соціальне страхування та соціальні допомоги; інші види поточних трансфертів; поправка на зміну чистої вартості засобів домашніх господарств у пенсійних фондах. Балансуючою статтею є сальдо поточних зовнішніх операцій, аналогічне показнику заощадження для інституційних секторів.

Рахунки зовнішніх операцій з нагромадження стосуються, як було раніше зазначено, тільки фінансових операцій, тому що для нефінансових активів нерезидентів завжди створюються умовні інституційні одиниці на економічній території відповідної країни. Тому ці рахунки мають певні відмінності проти аналогічних рахунків для інституційних секторів.

6.2. Напрями аналізу рахунка товарів та послуг

Виробництво відіграє центральну роль у національному рахівництві: воно одночасно виступає як ресурс для виробляючих одиниць, як унікальна діяльність, що визначається особливим процесом виробництва, витратами й продукцією, що випускається, і як творець товарів і послуг. Національне рахівництво описує обмін товарів і послуг, синтез якого наведений у таблиці "витрати – випуск". Напрями аналізу рахунка:

1. Область товарів і послуг. Товари й послуги є об'єктами економічного аналізу, здійснюваного за допомогою національного рахівництва. В цій системі під товарами й послугами розуміється наступне: товари – це результати виробничої діяльності, що мають матеріально-речовинну форму (включаючи енергію), на які поширюються права власності і на які є попит; послуги – це результати виробничої діяльності, що задовольняють певні особисті й суспільні потреби, але не втілені в товарах.

З метою впорядкування товарів і послуг розробляється їхня класифікація (номенклатура). Далі під "продуктом" буде розумітися сукупність товарів і послуг, включених у ту саму позицію номенклатури. З області товарів та послуг виключаються ті, які не є результатом здійснення яко-

го-небудь виробничого процесу: земля, патенти, ліцензії, фінансові активи. Справді, не можна описати обміни цих "незроблених активів" у тих же самих концептуальних рамках, що й виготовлені.

2. Аналіз обміну. Обмін – процес переходу виготовлених продуктів до їхніх споживачів. Як правило, обмін продуктів здійснюється на ринку в результаті купівлі-продажу. Але національне рахівництво не обмежується описом лише потоків, що є результатом фактичних угод із продуктами. Воно враховує й ті потоки продуктів, які надходять споживачам минаючи ринок.

Потоки товарів і послуг можуть бути описані й проаналізовані з двох точок зору: з погляду джерел формування ресурсів продуктів; з погляду їхнього використання.

Відповідно розрізняють: підхід "ресурсний" і підхід "використання". Кожен із цих підходів будується на тому самому спостереженні: при об'єднанні всіх потоків, що ставляться до того ж самого продукту, що виготовлено протягом того самого періоду, існує принципова рівність (баланс) між його ресурсами й використанням.

Аналіз потоків товарів і послуг припускає декомпозицію і використання ресурсів. Перше розмежування пов'язане з економічною територією: стосовно ресурсів розрізняють продукти вітчизняного походження (випуск на економічній території країни) і імпорт; стосовно використання розрізняють продукти, які використовуються на економічній території країни (внутрішнє використання), і експорт.

Вітчизняні товари й послуги є результатом виробничої діяльності: вони вважаються продуктами з того моменту, коли стають потенційно корисними. Що стосується послуг, то їхнє виробництво й використання, як правило, збігається в часі, чого не можна сказати про товари, які можуть бути поміщені в запаси до моменту вилучення з них з метою наступного використання.

Розрізняють два джерела формування вітчизняних ресурсів: випуск (виробництво); поповнення ресурсів у результаті вилучення їх із запасів.

3. Декомпозиція внутрішнього використання. Для поглибленого аналізу потоків товарів і послуг на економічній території країни розрізняють дві категорії внутрішнього використання: проміжне використання (або проміжне споживання) охоплює споживання продуктів або їхню трансформацію в процесі виробництва в інші продукти; кінцеве внутрішнє використання включає всі інші види використання, крім проміжного спожив-

вання: кінцеве споживання, валове нагромадження основного капіталу й запасів матеріальних обігових коштів.

4. Баланс "ресурси – використання". Єдність спостереження, описаного в підходах "ресурси" й "використання", дозволяє встановити формальну рівність між ними.

Запитання для самоперевірки

1. Побудуйте рахунок товарів і послуг, вкажіть на його особливість.
2. Способи аналізу рахунка "іншого світу".
3. Розкрийте роль рахунка операцій у характеристиці результатів економічної діяльності.

Література: [3 – 5; 7].

Тема 7. Агрегати в СНР та їх взаємозв'язок

7.1. Агрегати в СНР та їх взаємозв'язок.

7.2. Характеристика основних макроекономічних показників.

7.1. Агрегати в СНР та їх взаємозв'язок

Статистичне дослідження динаміки економічних явищ в їхньому розвитку й взаємозв'язку завжди привертало увагу економістів в аспекті можливості досягнення рівноважних економічних станів, що відображають якісну стабільність функціонування системи. Особливо актуальним є пошук нових методологічних і теоретичних підходів, нових інструментів вивчення динамічної економічної рівноваги. Будь-які структурні зрушення в економіці можна виміряти, розглядаючи динаміку зміни головних макроекономічних показників – агрегатів таких, як валовий внутрішній продукт, національний дохід, інвестиції, споживання, заощадження й інших є, власне кажучи, структурними показниками, що характеризують динаміку економічної системи на макрорівні. В них відображаються не тільки вузькі технологічні аспекти відтворення, але й ефективність соціально-економічного механізму, всієї системи виробничих відносин.

Агрегати – це основа системи національних рахунків (СНР), що відображає макроекономічні показники функціонування національної економіки та їхнього взаємозв'язку за допомогою балансового методу. Ба-

лансовий метод як зіставлення доходів і витрат є різновидом методів установлення макроекономічної рівноваги в межах року.

Динамічна рівновага може бути досліджена на базі сукупності річних макроекономічних агрегатів, представлених у державній статистичній звітності. Статистична звітність кладе в основу побудови тимчасових рядів сукупність макроекономічних показників, які в остаточному підсумку виявляють закономірності розвитку національної економіки в минулому й тенденції їхньої зміни в майбутньому.

У цілому система показників національної статистичної звітності за набором досить стандартна й уніфікована. У той же час вона повинна бути настільки мінливою, наскільки динамічна ситуація в країні. Якщо сукупність макроекономічних індикаторів, об'єднаних у рахунки й таблиці, не відображає структурні зрушення в економіці й неадекватна існуючим макроекономічним проблемам, то вона не дозволяє ідентифікувати ситуацію в країні й пророчити її розвиток.

Відбиття в державній звітності тільки номінальних значень головних макроекономічних агрегатів (ВВП, ЧВП) значно ускладнює процес порівняння представлених фактичних даних. Пошук додаткових показників, зокрема дефлятора ВВП, здійснюється за рамками головного статистичного збірника.

Безумовно, позитивним фактом є адекватність консолідованих рахунків ВВП і його різновидів основним макроекономічним моделям, зокрема загальновідомим моделям сукупних витрат і доходів. У той же час аналіз складових цих моделей неможливо здійснити на рівні окремих галузей. Система галузевих рахунків не має єдиної статистичної бази й не дозволяє встановити загальні закономірності їхнього розвитку, внесок кожної з них у сукупний економічний потенціал. Виникає проблема неідентичності набору галузевих агрегатів, неможливості досить повного й достовірного відстеження структурних зрушень у галузях і вирішення завдання забезпечення їхньої динамічної збалансованості з позицій єдиного алгоритму визначення рівноважного стану національної економіки. Головним завданням національних рахунків є використання методики узгодження різних консолідованих рахунків та балансових таблиць як за складом макроекономічних індикаторів, так і за тимчасовими аспектами їх відбиття й можливості їхнього подання в порівнянному, реальному вираженні.

Валовий внутрішній продукт є основним макроекономічним показником результатів функціонування економіки в статистиці більшості країн,

а також міжнародних організацій (ООН, ОЕСР, МВФ, МБРР). Це один з основних показників системи національних рахунків, що характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів.

Валовий внутрішній продукт становить ринкову вартість всіх товарів і послуг, зроблених резидентами за той або інший період для кінцевого використання в ринкових цінах, тобто він включає вартість зроблених кінцевих товарів та послуг й не включає вартості проміжних товарів і послуг, використаних у виробничому процесі (сировини, матеріалів, палива, послуг транспорту, фінансових послуг й т. п.). У той же час як й інші показники результатів економічної діяльності, що розраховують на валовий основі, ВВП включає споживання основного капіталу.

ВВП може бути розраховано на кожній стадії циклу відтворювання відповідним методом: виробничим методом – на стадії виробництва товарів і послуг; розподільним методом – на стадії розподілу; методом кінцевого використання – на стадії кінцевого використання.

Виробничим методом (на стадії виробництва товарів і послуг) ВВП розраховується як сума валової доданої вартості галузей або секторів економіки. В основі розрахунку ВВП у ринкових цінах кінцевого споживача на основі валової доданої вартості лежить модель кругообігу продукту, дохідів та витрат, що може бути наведена в такий спосіб:

$$BC = ДВ \quad (7.1)$$

де BC – витрати споживачів на придбання товарів і послуг у даному періоді;

ДВ – доходи, отримані виробником цих товарів і послуг.

Основним вимірником, що дозволяє проводити співставлення є ціна, тому надалі доцільно провести розгляд її видів, що застосовуються в дослідженні.

Ринкові ціни споживача, в яких виражена вартість кінцевих товарів і послуг складають ВВП, являють собою ціни, що сплачуються покупцями за товари й послуги, які включають всі чисті податки на продукти.

Випуск товарів і послуг та відповідно валова додана вартість (ВДВ) галузей і секторів економіки, на основі якої обчислюють ВВП, можуть бути виражені в цінах виробника або в основних цінах.

Ціна виробника — це ціна, одержувана виробником за одиницю товару або послуги, що включає податки на продукти, крім податку на додану вартість і податків на імпорт, і не включає субсидій на продукти.

Основна ціна — ціна, одержувана виробником за одиницю товару або послуги, що не включає податків на продукти, але включає субсидії на продукти.

Для визначення ВВП у ринкових цінах кінцевого споживання сума ВДВ галузей (або секторів) повинна бути збільшена на розмір чистих податків на продукти й імпорт (тобто податків на продукти й імпорт, не включених у ціни, використані при оцінці випуску товарів і послуг, за винятком включених у ці ціни субсидій на продукти й імпорт).

У тих випадках, коли оцінка випуску товарів і послуг й, відповідно, ВДВ отримана в основних цінах, взаємозв'язок між сумою валової доданої вартості галузей або секторів економіки й ВВП може бути подана наступним чином:

$$\text{ВВП} = \Sigma \text{ВДС} + \text{П} - \text{С}, \quad (7.2)$$

де $\Sigma \text{ВДС}$ — сума валової доданої вартості в основних цінах всіх секторів або галузей економіки;

П — сума всіх податків на продукти й імпорт;

С — сума всіх субсидій на продукти й імпорт.

У тих випадках, коли випуск товарів і послуг й додана вартість виражені в цінах виробника, взаємозв'язок суми валової доданої вартості галузей і секторів економіки й ВВП має вигляд:

$$\text{ВВП} = \Sigma \text{ВДС} + \text{ПДВ} + \text{ЧПІ}, \quad (7.3)$$

де $\Sigma \text{ВДС}$ — сума валової доданої вартості в цінах виробника;

ПДВ — податок на додану вартість;

ЧПІ — чисті податки на імпорт (сума податків на імпорт за винятком субсидій на імпорт).

Для того щоб краще зрозуміти зміст показника ВВП, необхідно мати уявлення про типи податків, що сплачуються інституціональними одиницями. Всі податки в СНР розділені на дві групи: поточні (сплачувані регулярно); капітальні (одноразові).

Поточні податки діляться на дві групи: податки на виробництво й імпорт; податки на доходи й майно.

Податки на виробництво й імпорт становлять обов'язкові платежі, що стягуються із господарських одиниць — резидентів – державою у зв'язку з виробництвом й імпортом товарів і послуг та використанням у процесі цієї діяльності трудових, матеріальних та природних ресурсів (факторів виробництва). Дані податки сплачуються незалежно від отримання прибутку. Податки на прибуток та доходи не відносяться до податків на виробництво й імпорт і відображаються в складі поточних трансфертів.

Податки на продукти стягуються пропорційно кількості або вартості товарів і послуг, вироблених або проданих виробляючою одиницею-резидентом. До них ставляться, наприклад, податок з обігу й аналогічні йому податки, податок із продажів, податок на додану вартість, акцизи й т. д.

Податки на імпорт включають податки на імпортовані товари й послуги. Чисті податки на продукти й імпорт, на величину яких збільшується сума валової доданої вартості галузей (секторів) для розрахунку ВВП у ринкових цінах, визначаються як різниця між податками й відповідними субсидіями, тобто поточними некомпенсованими виплатами з державного бюджету підприємствам, що виготовляють певні види продукції.

Виробничим методом ВВП може бути також розраховано на основі даних про випуск товарів й послуг і проміжному споживанні в цілому по економіці.

Якщо випуск товарів і послуг виражене в основних цінах, то формула розрахунку ВВП має вигляд:

$$\text{ВВП} = \text{В} - \text{ПС} + \text{П} - \text{С} = \text{В} - \text{ПС} + \text{ЧПВІ}, \quad (7.4)$$

де В – випуск товарів і послуг з економіки в цілому;

ПС – проміжне споживання по економіці в цілому, включаючи побічно вимірювані послуги фінансового посередництва;

ЧПВІ – чисті податки на продукти та імпорт.

Якщо випуск товарів і послуг з економіки в цілому визначається в цінах виробника, то ВВП обчислюють за наступною формулою:

$$\text{ВВП} = \text{В} - \text{ПС} + \text{ПДВ} + \text{ЧПІ}. \quad (7.5)$$

де ЧПІ – чисті податки на імпорт.

Розподільним методом (на стадії розподілу) ВВП визначається як сума первинних доходів, розподілених виробничими одиницями-резидентами між безпосередніми учасниками процесу виробництва товарів і послуг, тобто як сума витрат виробників-резидентів на оплату праці найманих робітників — резидентів і нерезидентів, виплачених ними чистих податків на виробництво й імпорт, а також їх валового прибутку й валових змішаних доходів.

Валовий прибуток і валові змішані доходи являють собою частину валової доданої вартості, що залишилася у виробників після вирахування витрат, пов'язаних з оплатою праці й сплатою податків.

Формула розрахунку ВВП розподільним методом має вигляд:

$$\text{ВВП} = \text{ОП} + \text{ЧП} + \text{ЧПІ} + \text{ВП} + \text{ВЗД}, \quad (7.6)$$

де ОП – оплата праці найманих робітників;

ЧП – чисті податки на виробництво;

ВП – валовий прибуток;

ВЗД – валові змішані доходи.

Валовий прибуток і валові змішані доходи в СНР визначаються балансовим методом як різниця між ВВП, розрахованим виробничим методом, та іншими видами первинних доходів (оплата праці, чисті податки на виробництво й чисті податки на імпорт).

Тому даний метод не використовується для визначення обсягу ВВП, а застосовується в основному для аналізу процесу розподілу валової доданої вартості між її виробниками, складу й структури доходів, частки різних видів первинних доходів у ВВП.

Методом кінцевого використання (на стадії кінцевого використання) ВВП розраховується як сума кінцевого споживання товарів і послуг та валового нагромадження з обліком сальдо експорту й імпорту товарів і послуг, що можна виразити наступною формулою:

$$\text{ВВП} = \text{КС} + \text{ВН} + (\text{Е} - \text{І}), \quad (7.7)$$

де КС – кінцеве споживання товарів і послуг;

ВН – валове нагромадження;

(Е – І) – сальдо експорту й імпорту товарів.

Валовий внутрішній продукт, розрахований на стадії кінцевого використання, дорівнює сумі витрат на придбання, призначених для кінцевого використання (кінцевого споживання й нагромадження) товарів і послуг у цінах споживання й чистого експорту товарів і послуг.

Вирахування ВВП методом кінцевого споживання дозволяє провести аналіз основних пропорцій використання ВВП й визначити частку вартості товарів і послуг, використаних для задоволення потреб кінцевих споживачів та для збільшення національного багатства країни.

Розрахунок ВВП на основі різних методів, як правило, призводить до розбіжності його кількісних оцінок, що пояснюється використанням різних джерел інформації. В статистичних довідниках і збірниках розбіжності між оцінками ВВП, отриманими різними методами, відображається в спеціальній статті "статистична розбіжність".

7.2. Характеристика основних макроекономічних показників

Характеристика передбачає визначення змісту основних макроекономічних показників, що описують процеси, які відбуваються в державі. До таких показників відносяться валовий внутрішній продукт (ВВП) і валовий національний дохід.

Величина ВВП служить основною складовою показника валового національного доходу (ВНД). Він визначається за допомогою додавання до ВВП сальдо первинних доходів, що надходять з-за кордону. Якби економіка країни була б закритою, то ВВП рівнялося ВНД (через відсутність первинних потоків з-за кордону й за рубіж). У випадку відкритої економіки збіг вихідних і вхідних потоків первинних доходів могло відбуватися випадково, як правило, вони не збігаються. Якщо виключити із ВНД споживання основних фондів (амортизацію) за розглянутий період, то одержимо показник чистого національного доходу. Обсяг ВВП у поточних цінах розглянутого періоду (або номінальний валовий внутрішній продукт) розраховується з метою одержання узагальнюючої характеристики соціально-економічної ситуації в даний період і проведення порівняльного й структурного аналізу. ВВП у порівняльних (постійних) цінах (або валовий внутрішній продукт) визначають із метою дослідження динаміки економічних процесів. Наступною категорією є національний наявний дохід.

Національний наявний дохід характеризує суму доходів, що резиденти країни можуть використовувати або для кінцевих споживчих вит-

рат, або для заощадження. Кінцеві споживчі витрати включають витрати на придбання товарів і послуг домашніми господарствами, кінцеві споживчі витрати державних установ та недержавних некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства. Оцінка ймовірного рівня валового наявного доходу (ВНаД) є відправною точкою при визначенні довгострокового прогнозу економічного зростання, тому що це найбільш вичерпний вимірник економічного зростання, що має загальне визнання. Прогнозування ВНаД становить процес, розділений на 3 етапи, в рамках яких визначається рівень ВНаД і взаємозв'язок з іншими найважливішими показниками:

- 1 етап – складові компоненти ВНаД;
- 2 етап – використання робочого чинника;
- 3 етап – компенсації, прибуток і ціни.

Прогнозування ВНаД й інших найважливіших макроекономічних змінних варто почати з "екзогенних" змінних, поводження яких слабо пов'язане з поточним розвитком економіки, і перейти далі до "ендогенних", поводження яких у значній мірі залежить від усього іншого.

1 етап починається з розрахунку експорту й державних витрат, первісні оцінки яких можуть бути зроблені на основі зовнішніх джерел. Короткострокову оцінку державних і місцевих урядових витрат на товари й послуги з успіхом можна одержати на основі вивчення тимчасових рядів і змін у товарних запасах. Середньостроковий прогноз споживчих витрат населення на товари тривалого користування може бути проаналізований і становити грубу оцінку частоти й амплітуди фази поточного циклу ділової активності. Ці прогнози повинні бути переглянуті заново з погляду очікуваних у майбутньому фінансових умов й інших змін. І, нарешті, може бути використана деяка додаткова зовнішня інформація для розробки прогнозу імпорту й споживчих витрат на товари першої необхідності й послуги.

Комбінуючи ці кроки, провадиться первісна оцінка ВНаД, що потім використовується при обґрунтуванні прогнозів постійного й змінного капіталу. Якщо ці прогнозні розрахунки значно будуть відрізнятися, то весь процес погоджень і перерахувань може повторюватися доти, поки не встановиться логічна послідовність розглянутих явищ. Цей безперервний процес повторень дозволяє застрахувати від помилки процес прогнозування як в економічному змісті, так і з погляду кількісних підрахунків протягом усіх етапів прогнозування.

2 етап – використання робочого чинника. В порівнянні з першим етапом прогнозування безробіття й продуктивності здійснюється відносно просто. Однак може виникнути ситуація, коли чисто на інтуїтивному рівні можуть з'явитися питання, пов'язані із змінними прогнозами 1-го етапу. І тоді потрібно буде звернутися до попередніх кроків.

3 етап – компенсації, прибуток і ціни.

Поєднуючи "реальний" прогноз із "номінальним", компенсації, прибуток і ціни розглядаються як фаза прогнозування, що вимагає найбільш пильної уваги. А саме: ухвалені рішення щодо приводу реальних витрат на 1-му етапі безпосередньо залежать від рівня інфляції. Результати 3-го етапу ймовірно будуть мати потребу в інших шляхах взаємозв'язку з попередніми прогнозами попередніх етапів. Особливо номінальний прогноз ВНаД тісно взаємозалежний з оцінкою майбутнього курсу монетарної політики, що є ключем до розгадки того, якими очікуються фінансові умови в економіці. Вони вплинуть на споживчі витрати на товари тривалого користування.

Розглянуті вище етапи розробки ВНаД починаються з визначення реального ВНаД і потім рухаються в напрямку до фінансових умов, як до найбільш імовірного шляху для прийняття рішень із приводу виробництва, продажів у нефінансових організаціях. Фінансові інститути й казначейські корпорації витягнуть користь із результатів, починаючи з моменту розробки компонент номінального ВНаД у сполученні з монетарною політикою й фінансовими умовами, з огляду на ціни, повернуться до реального ВНаД як до залишкового.

Таким чином, макроекономічний прогноз становить логічну послідовність розробки основних макроекономічних показників, між якими існує причинно-наслідковий зв'язок. Якість прогнозів, отриманих на основі подібних економетричних моделей значною мірою залежить від методів розробки макроекономічних змінних.

З метою вироблення фінансової політики необхідно проводити аналіз і прогнозування взаємозв'язків матеріальних та фінансових потоків в економіці, здійснювати достовірний розрахунок основних макроекономічних показників.

Проблема полягає в тому, що процес реформування економіки випереджає процес удосконалювання системи збору й обробки статистичної інформації. Показник ВВП дає можливість у грошовому вираженні виміряти обсяг річного виробництва країни, але ВВП не повністю відоб-

ражає економічний добробут націй. По-перше, практично у всіх країнах відсутня систематична й достовірна інформація таких видів діяльності, як домашній догляд за хворими й дітьми, домашній благоустрій (ремонт квартир, взуття, апаратури тощо, самотійно). По-друге, відсутня оцінка негативних результатів функціонування виробництва (забруднення навколишнього середовища, зміни клімату, виснаження ресурсів), що сприяє зниженню добробуту суспільства. По-третє, показник ВВП не враховує добробут суспільства, пов'язаний із дозвіллям: в умовах високорозвиненої економіки рівень доходів достатній для якісного відпочинку й збільшення вільного часу значної частини населення, що рівнозначно збільшенню добробуту країни. По-четверте, у світі, в тому числі й в Україні, складності достовірного розрахунку макроекономічних показників збільшуються наявністю "тіньової" економіки, масштаби якої в цей час не підлягають точній оцінці.

Відсутність достовірної інформації при прийнятті того або іншого рішення у сфері макроекономічного регулювання веде до певного перекручування запланованого співвідношення між зростанням цін, подорожчанням кредиту й відтоком капіталу з реального сектору у сферу спекуляції.

Необхідно відзначити, що на стан економіки України величезний вплив робить конкретна політична ситуація, діюча практика оподаткування й державного регулювання, яка сприяє напрямку фінансових ресурсів на споживання більшою мірою, чим на нагромадження й інвестування.

При цьому складності в одержанні об'єктивних вартісних оцінок доповнюються проблемами обліку виробництва продукції в натуральному вираженні, викликаними спробами керівників окремих організацій знизити масштаби випуску продукції з метою як скорочення оподаткованої бази, так й обґрунтування причин неплатоспроможності.

У результаті у сфері аналізу й прогнозування макроекономічних показників у цей час виникають проблеми при розрахунку:

- обсягів проміжного споживання й валового внутрішнього продукту, у тому числі на стадії первинного розподілу й кінцевого використання;
- фінансових показників господарської діяльності організацій;
- динаміки натуральних і вартісних показників за окремими галузями реального сектору економіки.

Таким чином, виникає необхідність розробки системи розрахунку макроекономічних показників, що включає коректування на неврахова-

ний обсяг натурально-вартісних і фінансових ресурсів. Одним з таких показників є заощадження.

Заощадження становить частину розташовуваного доходу, не витрачену на кінцеве споживання товарів і послуг. Розрізняють валове й чисте заощадження. Валове національне заощадження (ВНЗ) розраховується як різниця між валовим національним розташовуваним доходом і витратами на кінцеве споживання. Чисте національне заощадження (ЧНЗ) визначається як різниця між валовим національним заощадженням та спожитим основним капіталом.

Заощадження служить основним джерелом нагромадження. Валове нагромадження показує чисте придбання резидентами товарів і послуг, виготовлених або тих, що надійшли по імпорту в поточному періоді, але не спожитих у ньому. Валове нагромадження як елемент ВВП включає: валове нагромадження основного капіталу, зміну запасів матеріальних обігових коштів, чисте придбання цінностей (ювелірних виробів, антикваріату й т. п.).

Нагромадження може бути обчислено й на чистій основі, тобто валове нагромадження за винятком споживання основного капіталу. Валове нагромадження основного капіталу становить вкладення резидентами коштів в об'єкти основного капіталу для створення нового доходу в майбутньому шляхом використання їх на виробництві. Валове нагромадження основного капіталу складається з наступних елементів: витрати на придбання основних, за винятком вартості вибулих основних фондів; витрати на поліпшення не виробничих матеріальних активів; витрати, пов'язані з передачею права власності на не виробничі активи.

В останній версії методологічного стандарту СНР (СНР-93) до складу валового нагромадження основних фондів включені чотири статті, що раніше входили до складу проміжного споживання: витрати на придбання програмних засобів для комп'ютерів; витрати на геологорозвідку; вартість оригіналів літературних і художніх творів; витрати органів державного управління на покупку товарів й послуг подвійного призначення для військових потреб.

Зміна запасів матеріальних обігових коштів включає зміну виробничих запасів, незавершеного виробництва, запасів готової продукції й товарів для перепродажу. Витрати на придбання цінностей — нова стаття, включена до складу валового нагромадження в СНР-93.

Цінності – це предмети, що володіють здатністю зберігати вартість протягом тривалого періоду (дорогоцінні метали й камені, ювелірні виро-

би, антикваріат і т. п.). Чисте придбання цінностей – вартість покупки цінностей, що придбається як засіб збереження вартості, за винятком їх продажів. В об'ємі валового нагромадження повинно враховуватися чисте придбання знову зроблених або імпортованих цінностей. Покупка й продаж існуючих цінностей на рівні економіки в цілому взаємно погашається.

Таким чином, валове нагромадження (ВН) може бути визначене як сума трьох елементів: валового нагромадження основного капіталу (ВНОК), зміни запасів матеріальних обігових коштів (ДЗМОК) і чистого придбання цінностей (ЧПЦ).

До показників, що характеризують результати функціонування економіки, можна віднести також покупку землі й інших невикористаних активів, що становлять частину національного багатства.

Чисте придбання землі й інших нефінансових невикористаних активів являє собою вартість покупок за винятком продажів природних активів (землі, надр, некультивованих (природних) біологічних ресурсів, водних ресурсів під землею), а також невикористаних нематеріальних активів (авторських прав, патентів, ліцензій, торговельних знаків, прав на оренду й ін.).

У результаті використання заощаджень на капітальні вкладення (тобто на приріст основного капіталу й товарно-матеріальних цінностей), перерозподілу капітальних активів шляхом капітальних трансфертів і покупок землі й інших незроблених активів формується показник "чисте кредитування/чисте запозичення".

Цей показник відбиває здатність націй до фінансування або потреби націй у фінансуванні "іншим світом" операцій всередині країни.

Взаємозв'язок основних макроекономічних показників, що характеризують результати економічної діяльності на різних стадіях циклу відтворення, може бути подана в такий спосіб:

Валовий внутрішній продукт + Первинні доходи, отримані від "іншого світу" – Первинні доходи, передані "іншому світу" = Валовий національний дохід;

Валовий національний дохід + Поточні трансферти, отримані від "іншого світу" – Поточні трансферти, передані "іншому світу" = Валовий національний розташовуваний дохід;

Валовий національний розташовуваний дохід – Кінцеве споживання = Валове заощадження;

Валове заощадження + Капітальні трансферти, отримані від "іншого світу" – Капітальні трансферти, передані "іншому світу" = Зміна у валово-

вій вартості власного капіталу в результаті заощаджень і капітальних трансфертів;

Зміна у валовій вартості власного капіталу – Валове нагромадження – Чисте придбання невикористаних нефінансових активів – Чисте кредитування (+) або запозичення (-), включаючи статистичну розбіжність.

Система показників, що характеризують результати відтворення на макрорівні, включає не тільки показники, що відображають результати економічної діяльності даного періоду, але й показники накопичених результатів економічної діяльності в попередні періоди, тобто показники національного багатства. Згідно з СНР-93 національне багатство становить сукупність накопичених виготовлених матеріальних активів, землі й інших невикористаних матеріальних активів, а також нематеріальних (зроблених і незроблених) та фінансових активів. Національне багатство, або національний капітал, країни утворюються із сукупності власних капіталів секторів економіки, які, у свою чергу, складаються з економічних (нефінансових і фінансових) активів.

Запитання для самоперевірки:

1. У чому полягають відмінності в розрахунку валового внутрішнього продукту (ВВП) і чистим внутрішнім продуктом?
2. Що таке валовий національний дохід, його відмінність від ВВП?
3. У чому відмінність показників результатів економічної діяльності СНР, які розраховані на "чистій" та "валовій" основі?

Література: [1 – 3; 5].

МОДУЛЬ 2. Статистичне дослідження макроекономічних процесів у державі

Тема 8. Статистика платіжного балансу

- 8.1. Зміст платіжного балансу.
- 8.2. Напрямки дослідження платіжного балансу.

8.1. Зміст платіжного балансу

Платіжний баланс відіграє значну роль у макроекономічному аналізі, моделюванні, прогнозуванні й обґрунтуванні управлінських рішень що-

до розвитку внутрішньої (національної) економіки на найближчу й далеку перспективу. Дані платіжного балансу (ПБ) відображають розвиток зовнішньої торгівлі й зовнішньоекономічної діяльності за звітний період й їхній вплив на рівень виробництва, зайнятості й споживання, а також обсяг доходів, отриманих і виплачених за рубіж. На його базі вивчаються рух іноземних інвестицій, склад й обсяг зовнішньої заборгованості й хід її погашення, відстрочка та реструктуризація погашення боргу, напрямки й форми українських інвестицій в економіку інших країн.

У внутрішній економіці інформація ПБ активно використовується для визначення напрямків фіскальної й монетарної політики, розробки й реалізації протекціоністських заходів в області міжнародних фінансових і зовнішньоторговельних відносин, регулювання внутрішнього валютного ринку й валютного курсу гривні. Керівництво МВФ дає наступне визначення платіжному балансу: "Економіка країни розглядається як сукупність господарських одиниць, більш тісно пов'язаних з даною територією, ніж з якою-небудь іншою територією. Платіжний баланс даної країни буде відображати або операції цих господарських одиниць із іншим світом, якщо зазначені господарські одиниці розглядаються як резиденти даної країни, або операції цих господарських одиниць із даною країною, якщо господарські одиниці розглядаються як нерезиденти стосовно даної країни" [2]. Внаслідок застосування системи подвійного запису вказується далі в Керівництві МВФ, у випадку помилки не відбудеться порушення балансу, але може виникнути перекручене подання про зроблені операції. Для його запобігання необхідне вироблення універсального визначення резидента і його повсюдне правильне застосування.

Платіжний баланс – система статистичних розробок, в яких відображаються міжнародні фінансові операції економіки України з "іншим світом" за певний період (місяць, квартал, рік). При цьому передбачається, що всі фінансові операції здійснюються між резидентами й нерезидентами. Операція визначається як потік товарних і фінансових ресурсів у результаті взаємодії резидентів та нерезидентів у процесі створення, перетворення, обміну й споживання економічних благ.

Платіжний баланс за схемою розробки нагадує рахунки бухгалтерського балансу, від якого істотно відрізняється. В бухгалтерському балансі зазначене співвідношення активів (видів використання капіталу) і пасивів (джерел фінансових ресурсів) економічної одиниці на певну дату. Платіжний же баланс містить всі фінансові активи (або вимоги) й зобов'язан-

ня резидентів стосовно нерезидентів, включаючи монетарне золото й спеціальні права запозичення (СПЗ), які в сукупності називаються міжнародною інвестиційною позицією (МІП). Іншими словами, в ПБ відображається відповідність активів зобов'язанням, що досягнуті в результаті зовнішньоекономічної діяльності.

При цьому основний принцип бухгалтерського обліку відбиття однієї й тієї ж операції в кредиті одного рахунка й дебеті іншого рахунка використовується й у платіжному балансі. З економічної точки зору це правило відбиття платіжних операцій виражає процес обміну або передачі економічних благ інституціональними одиницями.

Багатогранний комплекс міжнародних відносин країни знаходить висвітлення в балансовому рахунку її міжнародних операцій, що за традицією називається платіжним балансом. Платіжний баланс – балансовий рахунок міжнародних операцій – це вартісне вираження всього комплексу світогосподарських зв'язків країни у формі співвідношення показників вивозу й ввозу товарів, послуг, капіталів. Балансовий рахунок міжнародних операцій становить кількісне і якісне вартісне вираження масштабів, структури й характеру зовнішньоекономічних операцій країни, її участі у світовому господарстві. На практиці прийнято користуватися терміном "платіжний баланс", а показники валютних потоків за всіма операціями позначати як платежі й надходження.

За економічним змістом розрізняються платіжний баланс на певну дату й за певний період. Платіжний баланс на певну дату неможливо зафіксувати у формі статистичних показників; він існує у вигляді мінливих день у день співвідношення платежів і надходжень. Стан платіжного балансу визначає попит та пропозиція національної й іноземної валюти в цей момент, вона є одним з факторів формування валютного курсу.

Платіжний баланс за певний період (місяць, квартал, рік) складається на основі статистичних показників про зроблені за цей період зовнішньоекономічні угоди і дозволяє аналізувати зміни в міжнародних економічних відносинах країни, масштабах й характері її участі у світовому господарстві. Показники платіжного балансу за період пов'язані з агрегатними показниками економічного розвитку (валовим внутрішнім продуктом, національним доходом і т. п.) та є об'єктом державного регулювання. Стан платіжного балансу за період тісно пов'язаний зі станом національної валюти в довгостроковому аспекті, ступенем її стабільності або характером змін валютного курсу.

Структура платіжного балансу. Платіжний баланс має наступні основні розділи:

торговельний баланс, тобто співвідношення між вивозом і ввозом товарів;

баланс послуг і некомерційних платежів (баланс "невидимих" операцій);

баланс поточних операцій, що включає рух товарів, послуг й однобічних переказів;

баланс руху капіталів і кредитів;

операції з офіційними валютними резервами.

Торговельний баланс. Історично зовнішня торгівля виступає вихідною формою міжнародних економічних відносин, що зв'язує національні господарства у світове господарство. Завдяки зовнішній торгівлі складається міжнародний поділ праці, що заглиблюється й удосконалюється з розвитком зовнішньої торгівлі й інших міжнародних економічних операцій. Показники зовнішньої торгівлі традиційно займають важливе місце в платіжному балансі. Співвідношення вартості експорту й імпорту товарів утворює торговельний баланс. Оскільки значна частина зовнішньої торгівлі здійснюється в кредит, існують розходження між показниками торгівлі, платежів і надходжень, фактично зроблених за відповідний період. Завдяки цьому розходженню у свій час виникло поняття платіжного балансу як співвідношення зроблених грошових платежів і фактичних надходжень на відміну від загального торговельного балансу, що породжує відповідні вимоги й зобов'язання з різними строками погашення. Економічне значення активу або дефіциту торговельного балансу стосовно до конкретної країни залежить від її положення у світовому господарстві, характеру її зв'язків з партнерами й загальною економічною політикою. Пасивний торговельний баланс вважається небажаним і звичайно оцінюється як ознака слабості світогосподарських позицій країни. Це правильним є для країн, які розвиваються. Для промислово розвинених країн це може мати інше значення.

Баланс послуг включає платежі й надходження за транспортними перевезеннями, страхуванням, електронним, телекосмічним, телеграфним, телефонним, поштовим й іншим видами зв'язку, міжнародним туризмом, обміном науково-технічним і виробничим досвідом, експертними послугами, змістом дипломатичних, торговельних й інших представництв за кордоном, передачею інформації, культурними та науковими обмінами,

різними комісійними зборами, рекламою, ярмарками і т. д. Послуги являють собою динаміку, що розвивається, сектор світових економічних зв'язків, його роль і вплив на обсяг й структуру платежів і надходжень постійно зростають. Традиційні послуги (транспорт, страхування) переживають процес великої перебудови у зв'язку зі зростанням обсягу й різноманіття торговельних поставок, підвищенням у них питомої ваги напівфабрикатів, вузлів і деталей завдяки розвитку міжнародної кооперації й спеціалізації. Зі зростанням рівня добробуту в розвинених країнах різко збільшилися масштаби міжнародного туризму, в складі якого значну частину становлять ділові поїздки у зв'язку з інтернаціоналізацією сучасного виробництва.

Баланс руху капіталів і кредитів виражає співвідношення вивозу й ввозу державних та приватних капіталів, наданих й отриманих міжнародних кредитів. За економічним змістом ці операції діляться на дві категорії: міжнародний рух підприємницького й позичкового капіталу. Міжнародний рух позичкового капіталу класифікується за ознакою терміновості.

1. Довгострокові й середньострокові операції включають державні й приватні позики й кредити, надані на строк більше одного року.

2. Короткострокові операції включають міжнародні кредити строком до року, поточні рахунки національних банків в іноземних банках (авуари), переміщення грошового капіталу між банками.

Незважаючи на вдосконалювання методики збору й обробки статистичних показників платіжного балансу, погрішності залишаються значними. Тому виділено статтю "Помилки й пропуски", в яку включаються дані статистичної погрішності й неврахованих операцій. Фахівці відзначають, що найбільш важко піддається обліку рух короткострокового грошового капіталу, особливо в періоди кризових потрясінь. Тому стаття "Помилки й пропуски" примикає до розділу платіжного балансу, що відображає рух капіталів і кредитів, та її показники різко зростають при кризових ситуаціях.

Заключні статті платіжного балансу відображають операції з ліквідними валютними активами, в яких беруть участь державні валютні органи, в результаті чого відбувається зміна величини й складу централізованих офіційних золотовалютних резервів.

Операції платіжного балансу оцінюються за ринковими цінами. Ринковий механізм ціноутворення платіжного балансу припускає: незалежність продавців і покупців; винятково комерційний характер угод; договірну ціну. Практично в складі ціни, крім власних витрат і прибутку, також враховуються податки на імпорт й ПДВ за винятком субсидій. Оцінки операцій платіжного балансу здійснюються за цінами реального обміну

економічними благами. Разом з тим існують операції, які в природному виді або не мають вартісної оцінки, або не відповідають умовам механізму ринкового ціноутворення, однак у платіжному балансі повинні її одержати. До найбільш типових операцій такого роду відносяться:

1. Поставки за бартером, тобто здійснюються операції з товарами, послугами й активами без посередництва грошей.

2. Операції, які мають недобровільний характер здійснення (наприклад, сплата податку або штрафу).

3. Операції між незалежними сторонами (наприклад, між головною компанією та її закордонними філіями).

4. Операції, в яких комерційні міркування повністю або частково відсутні (наприклад, економічна допомога, подарунки).

Для визначення моменту здійснення операції використовується:

метод обліку операцій за фактичним часом їхнього нарахування, використовується коли в ПБ відображаються операції, які повинні були відбутися у звітному періоді, а насправді відбулися пізніше;

метод обліку операцій на касовій основі, відповідно до якого операція відображається в рахунках тоді, коли здійснюється оплата. Цей метод використовується в деяких системах статистичного обліку.

Для того щоб виразити всі операції, що реєструються в ПБ у єдиній валютній одиниці, необхідно визначити, які валютні курси варто використати для цього. Відповідно до принципів визначення ринкових цін і часу реєстрації операцій, для оцінки операції в ПБ необхідно використовувати ринкові обмінні курси, що склалися на дату відбуття операції, а для оцінки залишків по рахунках – ринкові обмінні курси, що склалися на дату, для якої МІП складається. При цьому варто використати курс, що є середнім з курсу покупки й курсу продажу. Різницю між середнім обмінним курсом і зазначеними курсами становить оплата послуг.

Для економічного аналізу платіжного балансу його дані повинні бути певним чином згруповані. При цьому дані про операції, які мають різний економічний зміст, повинні бути відділені один від одного. В той же час повинна бути надана можливість агрегування даних про операції, що має деякі загальні аспекти.

8.2. Напрямки дослідження платіжного балансу

Складання платіжного балансу як відбиття міжнародних розрахунків країни призначено для виконання як облікових, так й аналітичних зав-

дань, тісно зв'язаних між собою. Коло учасників зовнішньоекономічних операцій різноманітне: окремі країни і їхні угруповання, національні, іноземні й транснаціональні корпорації, компанії й банки, різні національні й міжнародні організації та установи, приватні особи, державні валютні органи й т. д. Це приводить до необхідності обліку, обробки великої кількості даних, вступників не тільки з національних, але й з іноземних джерел. Звідси основною вимогою стає єдність змісту й методів вирахування однорідних показників. На досягнення такої єдності, що надає універсальний характер застосовуваним показникам і можливість проводити їхні зіставлення, спрямовані рекомендації, що втримуються в керівництві Міжнародного валютного фонду (МВФ) по складанню платіжного балансу.

У цей час ці рекомендації покладені в основу складання платіжних балансів країн – членів МВФ. У той же час окремі країни вносять у правила складання платіжних балансів свої елементи, обумовлені особливостями їхньої економіки, зовнішньоекономічного положення, прийнятої системи національного рахівництва. Тому зіставлення показників платіжних балансів окремих країн завжди містить певну частку умовності й неточності, уникнути яких неможливо. Із цієї причини висновки, що випливають із подібних зіставлень, указують у першу чергу на масштаби аналізованих явищ, основні напрямки процесів, що протікають, і їхнього наслідку, але не можуть претендувати на абсолютну повноту й точність оцінок. Отже, основними напрямками дослідження платіжного балансу є:

1. Визначення угод.
2. Облік цін.
3. Фіксація моменту угоди.
4. Визначення методів класифікації статей платіжного балансу.

1. Визначення угоди. Виникає складність щодо їх класифікації. Вважається, що міжнародні угоди, як правило, означають обмін. У рамках сформованої традиції розрізняються чотири типи угод, або операцій: продажу й покупки (обмін) товарів і послуг проти фінансових активів; бартер, тобто обмін товарів і послуг даної країни безпосередньо на товари й послуги інших країн; обмін фінансових активів на інші фінансові активи, тобто продаж цінних паперів на гроші, виплата комерційних боргів і т. п.; односторонні переклади, тобто надання або придбання товарів й послуг або фінансових активів без відшкодування, на односторонній основі.

Таке визначення хоча й охоплює більшу частину зовнішньоекономічних операцій, у той же час залишає відкритими чимало питань. За ме-

тодікою, прийнятою в складанні національних рахунків, угодою в області товарів, послуг і доходів вважається передача однією стороною реальних ресурсів подібного роду іншій. Однак і у внутрішньому, і в міжнародному обміні виникають сумнівні випадки, коли обидві сторони, що беруть участь в угоді, представляють те саме, коли передача реальних ресурсів відбувається без фактичної зміни юридичного власника. Подібні операції у великих масштабах здійснюють ТНК зі своїми іноземними філіями. Нерідкими є також випадки, коли якісь зміни, що не є угодою, викликають властивій угоді економічний ефект. Наприклад, переоцінка валютних резервів у зв'язку зі змінами валютних курсів викликає приріст або скорочення вимог країни до зовнішнього світу. Стосовно до складання платіжного балансу експертами МВФ рекомендується трактування поняття угоди або операції "у широкому змісті слова відповідно до звичайної практики". Цим поняттям пропонується користуватися стосовно будь-яких операцій, "які прийнято відображати в платіжному балансі".

При недосконалому визначенні ряду операцій і неточності даних, що надходять, очевидна неминучість певних розбіжностей у підсумкових показниках на кредитовій і дебетовій стороні платіжного балансу. Щоб уникнути цього, в основу складання таблиць платіжного балансу покладений принцип подвійного бухгалтерського запису. Він означає, що із приводу кожної операції, фіксованої в платіжному балансі, у цей документ вносяться два ідентичних показники: один з позитивним знаком – на кредитовій стороні, другий з негативним знаком – на дебетовій стороні. Перший показник відображає вартість товарів, послуг або цінних паперів, які придбані або продані резидентами даної країни, другий говорить про те, яким чином ця операція фінансується: наявними платежами, передачею фінансових активів або (рідше) на бартерній основі. Експорт товарів і послуг позначається як надходження з боку закордону й заноситься в розділ кредитових операцій; імпорт товарів і послуг – як платежі в розділ дебетових операцій. Другий запис для кожної із цих операцій розкриває рух готівки або фінансових активів, які фінансують цю операцію. Наприклад, у випадку експорту товарів перший показник вказує на його вартість у розділі надходжень, а другий – у розділі платежів – приріст фінансових вимог до закордону або відповідне скорочення приналежним іноземцям авуарів у банках даної країни.

На основі обробки великої кількості підготовчих рахунків у зведений платіжний баланс включаються підсумкові показники, що відображають

надходження й платежі, або зміни вимог і зобов'язань країни в її операціях із зовнішнім світом. Таким чином, за самим принципом складання платіжного балансу підсумкова сума його позитивних показників повинна прирівнюватися сумі негативних показників, що у всіх випадках повинне забезпечувати його формальну рівновагу. Однак і при цьому залишаються неточності й недогляди методологічного й облікового характеру.

2. Облік цін. Значну проблему становить облік цін, за якими відбуваються угоди зовнішньоекономічного характеру. Органи, що видають складанням платіжних балансів, не завжди можуть одержати достовірні дані подібного характеру. Навпаки, в чинність зацікавленості учасників угоди в дотриманні комерційної таємниці ці дані в більшості випадків одержати неможливо. Для кожного товару існують різні ціни на різних географічних ринках: ціни, на основі яких стягуються митні й інші податкові збори; ціни, за якими власник товару враховує його у своїх облікових документах; внутрішньофірмові або трансферні ціни й т. д. З безлічі цін для занесення даних про угоду в платіжний баланс повинна застосовуватися ціна, установлення за єдиним принципом для кредитових і дебетових записів, інакше не буде дотримане правило балансування операцій. Оскільки вибір ціни стосується не тільки країни, про яку мова йде, але й її партнерів, з якими вона робить свої операції, рекомендується з метою порівняності й забезпечення статистичних вимог використати принцип оцінки торговельних операцій за ринковими цінами або їхніми еквівалентами. В Керівництві МВФ і національних методичних розробках утримуються докладні описи як вибирати ціни для відбиття відповідних показників у платіжному балансі.

3. Фіксація моменту угоди. Не менш важливе питання про фіксації моменту здійснення операції, дані про яку заносяться в платіжний баланс. Подібно цінам у ситуації згодом здійснення угоди існує безліч альтернатив. Як показник, що відображає дату здійснення операції, можуть виступати дати: висновку контракту або досягнення угоди, відвантаження товару, його доставки, проходження митних процедур, виконання послуг, нарахування доходу або платежу. Керівництво МВФ рекомендує так вибирати дату здійснення угоди, щоб факт переміщення власності знаходив висвітлення в національному рахівництві.

Детальна структура таблиці платіжного балансу, що рекомендує МВФ, містить більше 100 видів операцій, розбитих на відзначені вище великі статті. Докладні рекомендації спрямовані на досягнення однако-

вості складання платіжних балансів країн – членів МВФ – й їхньої порівнянності. Однак на практиці національні публікації далекі від уніфікації. Складність збору даних, що ставляться до зовнішньоекономічних операцій, їхня неповнота, методологічні розходження та інші фактори утрудняють для державних органів складання документів платіжних балансів, що адекватно відображають обсяг, структуру, час виконання й інші характеристики зовнішньоекономічних операцій.

Неминучість різного роду помилок і перекручувань приводить до того, що в платіжний баланс уводиться стаття "Помилки й пропуски" або "статистична погрішність". Оскільки формально платіжний баланс завжди повинен бути в рівновазі, то розбіжності з фактичними даними заносяться в цю статтю. В ряді випадків у неї включають показники, які за якимись причинами не підходять під існуючу класифікацію статей платіжного балансу або з метою їх приховування. Вона відображає не тільки методологічні помилки, але й невраховані, в тому числі контрабандні, операції, і тому величина показників за цією статтею звичайно досить стабільна. Але в періоди криз, соціальних і політичних потрясінь сумарний показник "помилки і пропуски" збільшується. Це дає фахівцям підставу вважати, що в такі періоди за ним ховаються великі переміщення, "втеча" короткострокового капіталу в пошуках вигідного додатка або безпечного притулку.

4. Методи класифікації статей платіжного балансу. Вивчення методів складання платіжного балансу й виміру його сальдо має велике значення для правильного тлумачення показників міжнародних розрахунків. Нерідко в економічній літературі показники платіжного балансу приводяться без інтерпретації їхнього економічного змісту. Це особливо стосується сальдо платіжного балансу.

Міжнародні платіжні відносини пройшли тривалий шлях розвитку. Разом з ними розвивається й перетерплює певні зміни методологія складання й аналізу платіжних балансів. Сучасні форми подання платіжного балансу є результатом тривалої еволюції теорії платіжного балансу й практики його складання.

МВФ продовжував розробку методики уніфікації схеми платіжного балансу, результати якої знаходять висвітлення в періодично перевиданому посібнику із платіжного балансу. В цей час публікації платіжних балансів країн – членів МВФ – здійснюються на основі правил, що втримуються у виданні Керівництва 1993 р. Запропонована МВФ схема за-

галою повторює прийняту систему побудови статей платіжних балансів провідних країн, але з деякими модифікаціями, які роблять цю схему універсальною й дозволяють порівнювати й аналізувати платіжні баланси не тільки розвинених, але й держав, що розвиваються, а також держав, що здійснюють перехід до ринкової економіки.

Класифікація статей платіжного балансу за методикою МВФ:

А. Поточні операції: товари; послуги; доходи від інвестицій; інші послуги й доходи; приватні однобічні перекази; офіційні однобічні перекази;

Підсумок: А. Баланс поточних операцій.

В. Прямі інвестиції й інший довгостроковий капітал: прямі інвестиції; портфельні інвестиції; інший довгостроковий капітал.

Підсумок: А + В (відповідає концепції базисного балансу в США).

С. Короткостроковий капітал.

Д. Помилки й пропуски.

Підсумок: А + В + С + Д.

Е. Статті, що компенсують переоцінку золотовалютних резервів, розподіл і використання.

Ф. Надзвичайне фінансування.

Г. Зобов'язання, що утворюють валютні резерви іноземних офіційних органів.

Підсумок: А + В + С + Д + Е + Ф + Г (відповідає концепції офіційних розрахунків у США).

Н. Підсумкова зміна резервів СДР: резервна позиція у МВФ; іноземна валюта; інші вимоги; кредити МВФ.

Прийнята МВФ система класифікації статей платіжного балансу використовується країнами – членами Фонду, – включаючи Україну, як основу національних методів класифікації. При цьому характер міжнародних розрахунків окремих країн диктує й особливості складання ними платіжних балансів. Платіжні баланси розвинених і країн, що розвиваються, істотно розрізняються за змістом. Є й особливості в розрахунках окремих країн, які знаходять висвітлення в платіжних балансах. Для країн, що входять в Організацію економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР), характерна система складання платіжних балансів на основі методів, прийнятих у США й інших провідних країнах, які відрізняються від схеми, рекомендованої МВФ, у деяких деталях.

Схеми платіжного балансу, прийняті в цей час МВФ й ОЕСР, ураховують загальні риси, властиві всім розвиненим країнам і надають кожній

з них можливість вносити свої з урахуванням специфічних фінансових операцій. Як правило, такі особливості пов'язані з методами виміру сальдо платіжного балансу і його покриття.

Рахунки операцій з капіталом у ПБ і СНР розрізняються тільки формою подання й класифікаціями капітальних трансфертів. По суті ж вони ідентичні. По охопленню фінансових операцій фінансові рахунки в ПБ і СНР збігаються, однак їхні класифікації розрізняються: у ПБ фінансові операції класифікуються за функціональною ознакою, у СНР – за типом фінансового інструменту.

У СНР існують рахунки, в яких відображаються зміни в обсязі іноземних активів і зобов'язань, не пов'язані з економічними операціями (рахунок для переоцінки активів та зобов'язань, рахунок для інших змін), а також баланс іноземних активів і зобов'язань, в якому показується їхній стан на певну дату, як і в міжнародній інвестиційній позиції. В платіжному балансі як формі статистичної звітності узагальнюються зовнішньоекономічні зв'язки в області торгово-економічних і фінансових операцій резидентів з нерезидентами за рік.

Одне з головних завдань складання платіжного балансу – вимір його сальдо. Це важлива аналітична проблема. Вона охоплює широке коло питань – від точності даних про окремі міжнародні угоди до структури побудови таблиць і є однією з найважливіших частин теорії й практики платіжного балансу. Загальновизнаний метод визначення дефіциту або активного сальдо платіжного балансу – розподіл його на основні й балансуєчі статті. Сальдо основних статей називають "сальдо платіжного балансу", а залежно від того, позитивна ця величина або негативна, — активом, або дефіцитом платіжного балансу. Воно покривається за допомогою балансуєчих статей. Сальдо платіжного балансу є важливим показником. Його величина входить у вирахування валового внутрішнього продукту й національного доходу, впливає на положення валюти, на вибір коштів зовнішньої й внутрішньої економічної політики. Звідси найважливішою проблемою, що виникає при вимірі сальдо платіжного балансу, є класифікація статей на основні або балансуєчі.

Поняття сальдо платіжного балансу ставиться до балансового підсумку певного набору операцій. Це положення має принциповий характер. Показник активу або дефіциту платіжного балансу не повинен розумітися як характеристика всього платіжного балансу, що завжди перебуває в рівновазі, а його загальний підсумок у бухгалтерському відношенні

в чинність прийнятої системи його побудови – нульовий. Показник сальдо платіжного балансу є структурним. Його величина в першу чергу залежить від вибору статей, підсумок яких він представляє. Такий вибір не може бути довільним. Він підлеглий певному завданню й несе відбиток відповідного аналітичного підходу.

Класифікація статей платіжного балансу за методикою МВФ дозволяє проілюструвати еволюцію методів визначення його сальдо. Користуючись цією схемою, досить підвести ризику під певною групою операцій, і тоді підсумковий показник всіх статей, розташованих вище ризику, буде відповідати сальдо платіжного балансу за однією з відомих концепцій. Цей показник буде врівноважуватися підсумком сум всіх статей нижче ризику, узятих зі зворотним знаком. В основі класифікації покладено концепції, які відображають рух капіталу в міжнародній торгівлі.

1. Концепція балансу поточних операцій. Історично найбільш розвинутою формою міжнародного обміну виступає зовнішня торгівля. Розрахунки по зовнішній торгівлі становили головний зміст основних статей перших платіжних балансів. З поглибленням міжнародного поділу праці все більшу роль у міжнародному обміні стали відігравати послуги. В сучасному платіжному балансі операції торгівлі й послуг займають важливе місце в числі основних статей. Торговельний баланс і баланс послуг тісно пов'язані зі станом внутрішньої економіки країни й з її позицією у світовому господарстві. Дефіцит або актив зовнішньої торгівлі відображає конкурентоспроможність товарів даної країни на світових ринках, слабкість або чинність її економіки й може послужити причиною серйозних економічних заходів. Більш широко економічні зв'язки даної країни із зовнішнім світом відображає баланс поточних операцій платіжного балансу. Країна може, наприклад, покривати дефіцит торговельного балансу надходженнями від продажу ліцензій, від туризму або перекладів іноземних робітників. Сальдо поточних операцій платіжного балансу часто вживається для характеристики зовнішньоекономічного становища країни. Вважається, що баланс поточних операцій відображає величину реальних цінностей, які країна передала іншим державам або одержала від них на додаток до валового внутрішнього продукту. Він показує в техніко-економічному плані, чи живе країна "за своїми доходами".

2. Концепція базисного балансу. З розвитком обліку руху довгострокового капіталу і його більш повного відбиття в платіжному балансі була висунута концепція базисного балансу, яка набула розповсюдження в

США, Великобританії й інших країнах після Другої світової війни й застосовувалася в якості головної або поряд з іншими для визначення стану платіжного балансу. Суть цієї концепції полягає у виділенні базисних, стійких угод, що включають в основні статті, які, на думку її авторів, характеризують стабільність у часі й несприйнятливність до коливань економічної кон'юнктури. Такими стали вважати не тільки поточні операції, але й рух довгострокового капіталу. Балансуючими операціями – рух короткострокового капіталу й валютних резервів. За класифікацією МВФ сальдо базисного балансу визначається як сума сальдо операцій за групами А і В. Ця сума повинна врівноважуватися балансом операцій, розташованих нижче групи В.

3. Концепція ліквідності. Наступним кроком була розробка концепції ліквідності, висунута США в 1958 р. Різке погіршення платіжного балансу США в той період і криза долара змусили міністерство торгівлі критично осмислити методи складання платіжного балансу й виміру його дефіциту. Було переглянуте відношення до руху короткострокового капіталу, причому особливе значення надавалося ліквідним доларовим активам на руках іноземних приватних осіб й офіційних органів, що визначило зміст і назву нового підходу.

4. Концепція балансу офіційних розрахунків. Черговим кроком на шляху виміру сальдо платіжного балансу стала концепція офіційних розрахунків, висунута США в 1965 р. і прийнята згодом як основна концепція експертами МВФ й ОЕСР. Привабливість цієї методики для офіційних органів США й інших країн полягала в тому, що вона, по-перше, давала менші показники дефіциту, по-друге, підводила теоретичну основу під практику широкого залучення іноземного приватного короткострокового й портфельного капіталу для поліпшення платіжного балансу. Концепція офіційних розрахунків виникла в результаті критичного аналізу методів виміру сальдо платіжного балансу США, що був здійснений спеціально створеним комітетом під керівництвом експерта з фінансових питань Е. Бернштейна.

Розгляд розвитку концепцій складання платіжного балансу й виміру його сальдо показує, що жодна з них не дає абсолютно точного виміру масштабів операцій й уніфікованого поділу їх на основні й балансуючі. Як правило, нові концепції платіжного балансу з'являються в періоди серйозного ламання структури міжнародних розрахунків, змін в економіці й валютній системі, означаючи спроби відбити сформовані зміни. Пошуки

концепції платіжного балансу, що адекватно відображає фактичне положення, залишаються актуальним завданням для економічної теорії й практиків.

Запитання для самоперевірки

1. Особливості побудови платіжного балансу в Україні?
2. У чому полягають розбіжності в методології відображення господарських операцій між платіжним балансом і бухгалтерським обліком?
3. Визначте взаємозв'язок платіжного балансу з рахунками "іншого світу" СНР?

Література: [1 – 5; 7].

Тема 9. Статистика державних фінансів

- 9.1. Поняття державного бюджету та його склад.
- 9.2. Статистичне дослідження державного бюджету.

9.1. Поняття державного бюджету та його склад

Бюджет держави є дуже складним і багатогранним явищем у суспільстві. Його розглядають з трьох сторін: як економічну категорію; як правову категорію; за матеріальним змістом.

Як економічна категорія бюджет становить сукупність економічних відносин між державою, з одного боку, і юридичним та фізичними особами – з іншого; з приводу розподілу й перерозподілу ВВП з метою формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій.

Права держави в розподілі ВВП засновуються на двох чинниках. По-перше, на виконанні нею зазначених суспільних функцій. Централізація частини ВВП у бюджеті є платою суспільства за виконання державою її функцій. По-друге, держава може брати участь у розподілі ВВП як один із суб'єктів його створення, виступаючи власником засобів виробництва у державному секторі, тобто виконуючи підприємницьку діяльність. Характер і масштаби участі держави у розподілі ВВП залежить від моделі фінансових відносин у суспільстві. Причому саме порядок і рівень бюджетної централізації ВВП є основою для виділення того чи іншого виду моделі.

Структура бюджету як фінансового плану характеризується складом і питомою вагою доходів та видатків. У цілому вона є досить стабільною, хоча щороку можуть вноситись певні корективи. Структура зведеного бюджету України (за винятком цільових фондів) характеризується такими показниками:

1. Доходи: Податкові надходження: непрямі податки з них: ПДВ; акцизний збір; мито. Прямі податки: податок на прибуток; прибутковий з громадян. Платежі за ресурсами та інші податкові платежі. Неподаткові надходження. Дефіцит бюджету.

2. Видатки: Соціальний захист населення. Фінансування соціально-культурної сфери. Фінансування науки. Економічна діяльність держави. Фінансування оборони. Державне управління. Видатки на обслуговування державного боргу, з них: зовнішнього, внутрішнього та ін.

Склад і структура видатків бюджету характеризує фінансову, економічну та соціальну політику держави.

Бюджет як фінансовий план відіграє дуже важливу роль у діяльності держави. Він визначає її можливості й пріоритети, її роль і форми реалізації закріплених за нею функцій. Це документ, що спрямовує фінансову діяльність держави, робить її конкретною і фінансово забезпеченою.

За матеріальним змістом бюджет становить централізований грошовий фонд держави. Обсяг бюджету характеризує річну суму коштів, що проходять через цей фонд. Він перебуває в постійному русі: практично щоденно до нього надходять кошти і проводиться фінансування видатків. У зв'язку з цим необхідна чітко налагоджена система управління бюджетом із метою забезпечення своєчасного та повного надходження доходів і раціонального та ефективного використання його коштів.

Вертикальна структура бюджету за рівнями влади характеризується двома поняттями: бюджетний устрій і бюджетна система.

Бюджетний устрій – характеризує, яким чином побудована бюджетна система, тобто це організація вертикальної структурної побудови бюджету держави за рівнями влади.

Бюджетна система – відображає складові частини бюджету, тобто це сукупність усіх бюджетів, які формуються в даній країні згідно з її бюджетним устроєм.

Основи бюджетного устрою: встановлення принципів побудови бюджетної системи; виділення видів бюджетів; розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи; організація взаємовідносин між бюджетами.

Принципи побудови бюджетної системи є визначальною основою бюджетного устрою. Вони визначають характерні ознаки і риси бюджетної системи кожної країни та встановлюються за двома напрямками. Перший характеризує структурну побудову бюджету, другий – взаємозв'язок різних його ланок.

Можливі три підходи до структурної побудови бюджету: створення єдиного для всієї країни бюджету; створення регіональних бюджетів; поєднання централізованих і децентралізованих ланок.

Нині в усьому світі за основу побудови бюджетної системи прийнято принцип поєднання централізованих й децентралізованих ланок, що дає змогу враховувати як загальнодержавні, так і регіональні потреби. Взаємозв'язок різних ланок бюджетної системи може встановлюватися на основі двох альтернативних принципів: єдності всіх бюджетів; автономності кожного бюджету.

Принцип єдності означає, що всі ланки бюджету в сукупності становлять єдиний (зведений, консолідований) бюджет, який складається і затверджується в загальному обсязі. Він забезпечується єдиною дохідною базою всіх бюджетів, єдиною системою видатків, а головне — керуваністю процесом складання і виконання бюджету з єдиного центру.

Принцип автономності означає, що кожний бюджет, що входить до складу бюджетної системи, є відносно відокремленою і самостійною ланкою. Автономність бюджетів забезпечується чітким законодавчим розмежуванням доходів й видатків між бюджетами із забезпеченням кожного бюджету досить міцною та стабільною дохідною базою. Кожний бюджет складається і затверджується відповідними органами влади відокремлено й самостійно.

Виділення видів бюджетів засновується на політичному устрої та адміністративно-територіальному поділі кожної країни. Встановлено два основних види бюджетів: центральні та місцеві. В країнах з федеральним устроєм існують два різновиди центральних бюджетів: загальнодержавний та центральні для членів федерації. В Україні центральними є Державний бюджет України і Республіканський бюджет Криму. Склад місцевих бюджетів відображає територіальний поділ країни: в Україні – області, райони, поселення. Відповідно місцеві бюджети поділяють на дві групи: централізовані (обласні, районні, міські) і бюджети базового рівня (сіл, селищ, міст, міських районів).

Розмежування доходів і видатків між бюджетами є важливим елементом бюджетного устрою. Розмежування доходів може проводитись на

основі двох методів. Перший – закріплення доходів за кожним бюджетом у повній сумі чи за твердо фіксованими нормативами в умовах автономності кожного бюджету. Другий метод полягає у встановленні системи бюджетного регулювання в умовах єдності бюджету, тобто в проведенні відрахувань до бюджетів нижчих рівнів, виходячи з їх потреб. При цьому всі доходи поділяються на закріплені і регулюючі.

Розмежування видатків засновується на призначенні того чи іншого бюджету: з центрального бюджету фінансуються видатки загальнодержавного характеру, з відповідних місцевих бюджетів — видатки регіонального значення. При цьому може застосовуватись два підходи: розподіл за територіальною ознакою (за місцем знаходження об'єкта фінансування); розподіл, виходячи з відомчого підпорядкування (фінансування ведеться з бюджету того рівня, до якого відноситься орган управління, якому підпорядкований даний об'єкт фінансування).

Організація взаємовідносин між бюджетами передбачає виділення їх напрямів, видів і форм. За напрямками взаємовідносини між бюджетами поділяються на вертикальні — між бюджетами різних рівнів, і горизонтальні — між бюджетами одного рівня (в Україні тільки вертикальні). Види взаємовідносин: регламентовані законодавчими та інструктивними документами; договірні — на підставі угоди між відповідними органами влади чи управління. Форми взаємовідносин: субсидіювання, вилучення коштів, взаємні розрахунки; бюджетні позички. Субсидіювання — це виділення коштів з бюджетів вищого рівня бюджетам нижчого рівня. Види субсидіювання: субсидії, субвенції, дотації. Вилучення коштів — передача коштів з бюджетів нижчого рівня до бюджетів вищого рівня. Взаємні розрахунки — передача коштів із одного бюджету до іншого у зв'язку з перерозподілом між ними доходів чи видатків після затвердження бюджету. Бюджетні позички — тимчасова передача коштів з одного бюджету до іншого у зв'язку з виникненням тимчасового касового розриву — незбігання у часі фінансування видатків і надходження доходів.

Бюджетна система нашої держави сформована на основі закону "Про бюджетну систему України". В ньому визначені принципи бюджетного устрою: єдності, повноти, достовірності, гласності, наочності й самостійності всіх бюджетів. Однак принципи повноти, достовірності, гласності, наочності належать до бюджетного процесу, а не до бюджетного устрою і системи. Поєднання принципів єдності й самостійності просто неприпустиме. Причому принцип єдності на практиці не реалізується, ос-

кільки єдиний зведений бюджет не складається. Самостійність же проголошується суто декларативно — реальної законодавчої бази для неї немає. Відповідно до зазначеного закону бюджетна система України включає Державний бюджет, Республіканський бюджет Автономної Республіки Крим та місцеві бюджети. До місцевих бюджетів належать обласні, міські, районні, міст, селищ, сіл, районів у містах.

9.2. Статистичне дослідження державного бюджету

Статистичні дані, що відображають структуру державного бюджету, виконують контрольну функцію. За допомогою останньої визначається розмір кількісних надходжень у дохідну частину від інституціональних одиниць, що ставляться до різних секторів економіки й різних форм, власності. Аналіз використання державного бюджету здійснюється шляхом розрахунку ряду відносних величин виконання плану за доходами і витратами в цілому, а так само в розрізі їхніх видів і напрямків цільового використання. За допомогою статистичного аналізу вимірюють ступінь впливу факторів, що обумовила відхилення від плану. Наприклад, вихідними для визначення розміру податкових доходів можуть два фактори: зміна податкової бази й зміна податкової ставки.

Вплив першого фактора – розміру податкової бази (Π_b) – на абсолютний приріст величини податку розраховується за формулою:

$$\Delta\Pi_b = (B_1 - B_0) \times Z_0. \quad (9.1)$$

де $\Delta\Pi_b$, Π_c – абсолютний приріст величини податку, обумовлений відповідно зміною податкової бази й податкової ставки;

B_1 , B_0 – розмір податкової бази у звітному й базисному періодах;

Z_0 , Z_1 – рівень податкової ставки у звітному й базисному періоді.

Абсолютний приріст величини податку, обумовлений другим фактором – зміною податкової ставки (Π_c), розраховується за формулою:

$$\Delta\Pi_c = (Z_1 - Z_0) \times B_1. \quad (9.2)$$

Алгебраїчна сума приросту податків за рахунок цих двох факторів відображає загальний приріст суми податкових доходів за конкретним видом.

На базі аналізу показників статистики державних фінансів можна охарактеризувати економічну діяльність будь-якого сектору економіки або державного сектору керування. До числа таких показників відносяться:

частка витрат державного сектору управління, що обчислюється як відношення загального обсягу держбюджету до ВВП;

питома вага податкових надходжень у ВВП;

структурні співвідношення функціональних часток у загальному розмірі доходів.

Статистичний аналіз реальності й ефективності державного бюджету передбачає вивчення структури його дохідної й видаткової частин і взаємозв'язку цих позицій з факторами, що характеризують макроекономічну ситуацію в країні. Тут використовуються такі економіко-математичні методи, як аналіз паралельних динамічних рядів, кореляційно-регресійний аналіз, побудова багатфакторних індексних моделей.

Напрямок діяльності позабюджетних фондів можна проаналізувати за допомогою таких статистичних показників:

питома вага коштів, що використовуються на фінансування інституціональних одиниць-резидентів;

абсолютний і відносний розміри природоохоронних й екологічних програм;

соціальна підтримка конкретних верств населення у формі виплати пенсій, допомоги;

ефективність субсидування й фінансування соціальної інфраструктури;

надання позик і позичок, у тому числі партнерами-нерезидентами.

Найбільш доцільним і обґрунтованим станом бюджету є рівновага доходів та видатків. Вона означає, що всі видатки мають відповідні постійні джерела фінансування. Бюджетний надлишок може виступати однією з форм бюджетних резервів. З позицій планування він не може бути значним за розміром, адже тоді краще або зменшити доходи, або збільшити видатки. Бюджетний дефіцит є найскладнішим явищем і досить поширеним у світі. Наявність дефіциту вимагає встановлення джерел його покриття, якими можуть бути: державний кредит; емісія грошей.

Методи бюджетного планування:

а) загальний метод – балансовий;

б) окремих статей – нормативний: прямого рахунка, аналітичний, коефіцієнтів.

Виконання бюджету полягає в мобілізації запланованих доходів і фінансуванні передбачених видатків. Організація виконання бюджету покладається на Кабінет Міністрів, оперативна робота ведеться Міністерством фінансів, Державною податковою адміністрацією і казначейством. Виконання бюджету здійснюється на підставі розпису доходів та видатків. Цей документ складається після затвердження бюджету в розрізі підрозділів бюджетної класифікації, яка дає повну деталізацію видів доходів і напрямів видатків. Розпис доходів та видатків складається з поквартальною розбивкою, що дає змогу збалансувати бюджет на різні періоди.

Запитання для самоперевірки

1. Проаналізуйте основні принципи, покладені в основу класифікації статей витрат і доходів частин бюджету?
2. У чому полягає відмінність між емісійними та неемісійними джерелами покриття бюджетного дефіциту?
3. Як у системі показників відображається взаємозв'язок бюджетів різних рівнів?

Література: [1 – 5; 7].

Тема 10. Статистика грошово-кредитного сектору

- 10.1. Поняття й економічне значення грошового обігу.
- 10.2. Статистичний аналіз грошового обігу.

10.1. Поняття й економічне значення грошового обігу

Важливу роль у забезпеченні процесу розширеного відтворення відіграють гроші. На їх використанні базується більшість економічних інструментів господарювання: ціноутворення, оплата праці, комерційний розрахунок, фінанси, податки, розрахунково-платіжні відносини, інвестиційна діяльність тощо. З урахуванням закономірностей функціонування грошей формується економічна політика держави, відбувається ринкове регулювання всіх сфер економічного життя суспільства.

Грошима можна кількісно виразити економічні процеси та явища у процесі розвитку суспільного відтворення. Так, за їх допомогою підприємство визначає витрати і доходи від реалізації продукції, рівень прибутковості

виробництва. А на макроекономічному рівні визначають такі показники розвитку економіки: обсяг валового національного продукту, національного доходу, інвестицій, фінансових і кредитних ресурсів. Без цього неможливе нормальне регулювання соціально-економічного життя суспільства.

Грошовий оборот – рух грошей у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання національного продукту, який здійснюється завдяки безготівковим розрахункам та через обіг готівки. Кількісний бік грошового обороту виражається в показниках грошової маси і швидкості обігу грошей.

Маса грошей в обігу – це кількість грошей, які фактично є в розпорядженні суб'єктів економіки, призначені для здійснення покупок і визначають їх платоспроможний попит на ринках. Суб'єкти – приватні особи, підприємства, громадські організації, господарські об'єднання, держава тощо.

Грошова маса має певне кількісне вираження, складну структуру та динаміку руху. Для якісної характеристики грошової маси важлива її структура, а в практиці регулювання – обсяг і динаміка руху, а також структурна характеристика.

В економіці грошова маса є важливим чинником, який впливає на рівень цін, обсяг виробництва і стан платіжного балансу. Обсяг грошової маси стає результатом складної взаємодії багатьох суб'єктів економічної діяльності, а не лише самої діяльності кредитно-грошових органів, які визначають розмір грошової бази. Комерційні банки встановлюють розмір позичок, інших активів і надлишкових резервів. Небанківський сектор вирішує, як розподіляти свої грошові кошти між строковими, ощадними, поточними вкладками та іншими зобов'язаннями, фінансовими активами або просто збереженням готівки. Обсяг грошової маси формується внаслідок прийняття цих рішень.

Рух суспільного продукту і національного доходу, створення доходів в економіці невіддільні від грошових відносин, які формуються між населенням, урядом, підприємствами та організаціями. Такі відносини характеризуються обсягом грошового обороту, тобто сукупністю операцій, у процесі виконання яких відбувається рух грошової маси.

Для управління процесами грошового обороту потрібно мати статистичну інформацію про розмір цього обороту, його склад і динаміку, а також оборотність грошових коштів, додержання розрахункової дисципліни, про склад і швидкість обігу грошової маси, купівельну спроможність грошей тощо.

Отримувати й обробляти статистичну інформацію про процеси в цій галузі статистики і є завданням статистики грошового обороту. Саме во-

на розробляє програму статистичного спостереження, способи отримання й обробки даних, обґрунтовує методологію обчислення й аналізу статистичних показників. Така статистика виявляє закономірності в складі грошового обороту, в оборотності грошової маси, в розрахункових операціях банків, додержанні підприємствами розрахункової дисципліни.

На характер грошового обороту впливають різноманітні чинники.

1. Макрочинники за економічним призначенням:

а) основоположні: обсяг ВВП; обсяг інвестиції; обсяг грошової маси, яка перебуває в обігу; обсяг грошової бази; розмір бюджетного дефіциту; стан платіжного балансу; рівень зайнятості; рівень інфляції;

б) похідні: структура розміщення грошової маси; обсяг платоспроможного попиту населення; рівень доходів населення; стан грошового, фінансового, фондового ринків, ринків кредитних ресурсів, засобів виробництва, робочої сили; рівень оподаткування; темпи інфляції; курс національної грошової одиниці; чисті зобов'язання уряду.

2. Макрочинники за походженням, які виникають:

а) внаслідок дії об'єктивних економічних законів, наприклад, закону грошового обороту; закону попиту на гроші; закону пропозиції грошей; ефекту кредитного мультиплікатора;

б) у зв'язку з державним регулюванням економіки: монетарна політика; грошово-кредитна політика (відсоткова політика, політика обов'язкового резервування, політика операцій на відкритому ринку); фіскальна політика; податкова політика; політика регулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання.

3. Чинники за характером впливу на економіку, які:

а) стимулюють розвиток економічної системи (зростання обсягів ВВП, виробництва, інвестицій; зниження відсоткової ставки; зростання доходів населення; скорочення безробіття);

б) негативно впливають на розвиток економіки (зменшення обсягів інвестицій; зменшення обсягів виробництва, посилення податкового тиску; зниження курсу національної валюти; випереджаюча емісія; недовіра до банківської системи; збільшення обсягів бартерних угод).

4. Чинники за характером впливу на результати фінансово-економічної діяльності підприємства:

а) прямі — зміна податкової політики; зміна норм обов'язкового резервування, відсоткові ставки;

б) опосередковані — обсяг інвестицій і капіталовкладень; обсяг державних видатків; обсяг експорту й імпорту.

Значною мірою на грошовий оборот впливають також чинники внутрішнього середовища, серед них:

1) чинники I рівня (базові) — дефіцит власних обігових коштів підприємства; недоступність кредитних ресурсів; низька купівельна спроможність споживачів; заборгованість по зарплаті; податковий тиск;

2) чинники II рівня (похідні) — стратегія управління обсягами діяльності, активами, капіталом, грошовими потоками;

3) чинники III рівня (деталізуючі) — склад і структура активів; політика розподілу й використання прибутку; стратегія управління кредитом.

Обсяги грошової маси, що перебувають в обігу, формуються під впливом різних ресурсів. Так, розрізняють грошові кошти юридичних і фізичних осіб. Відповідно і джерела формування цих коштів бувають різними. Наприклад, грошові кошти підприємства можуть формуватися кредитами комерційних банків, іноземних інвестицій, доходами від випуску цінних паперів, доходами від вкладення вільних коштів на банківський депозит, надання майна в оренду, від проведення валютних операцій.

Грошові кошти фізичних осіб формуються виплатами зарплати, соціальними виплатами окремим категоріям громадян, банківськими кредитами, відсотками, одержаними від вкладення коштів на відповідні види банківських депозитів.

Окремо можна виділити грошові ресурси фінансово-кредитних установ і державні грошові кошти (табл. 10.1).

Таблиця 10.1

**Грошово-кредитна ситуація в Україні, за даними СНР
(розподіл за користувачами)**

Користувачі інформацією	Функції управління	Напрями статистичного аналізу
1	2	3
Міністерство фінансів України	Обґрунтування розмірів утворення та випуску грошової маси в обіг. Розробка програми ефективного використання грошових фондів. Обґрунтування сучасних економічних відносин у грошово-кредитній сфері	Аналіз структури та динаміки грошової маси. Аналіз показників грошового обороту. Аналіз впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на розмір, динаміку та структуру грошової маси

Продовження табл. 10.1

1	2	3
Міністерство економіки та з питань економічної ситуації України	Виявлення і регулювання участі окремих секторів економіки в грошово-кредитних відносинах. Регулювання основних пропорцій і співвідношень у грошово-кредитній сфері між галузями. Регулювання впливу окремих факторів на грошово-кредитні відносини. Регулювання грошово-кредитних зв'язків з іншими державами	Аналіз інтенсивності і динаміки показників грошової маси для аналізу економічної ситуації. Виявлення закономірностей і тенденцій розвитку окремих показників грошової маси. Порівняльний аналіз показників з іншими країнами. Дослідження взаємозв'язку між стабільністю економіки та матеріальним добробутом населення
Держкомстат України	Зведення, обробка і надання необхідної інформації про розмір та характер розвитку грошової маси країни урядові. Статистичне обґрунтування заходів для поліпшення грошово-кредитної ситуації в Україні. Сприяння обґрунтуванню рішень із питань формування грошових показників на основі взаємозалежної комплексної системи показників і макроекономічних процесів	Аналіз ефективності та інтенсивності стану і динаміки показників грошової маси країни для характеристики зміни макроекономічної ситуації. Виявлення і характеристика закономірностей і тенденцій розвитку грошових показників у зв'язку з дією основних факторів. Вибіркові спостереження об'єктів, що гальмують ефективно використання грошей
Національний банк України (НБУ)	Визначення реальної потреби в грошовій масі. Регулювання обсягів грошової маси через вилучення та виведення грошових одиниць в обіг. Визначення ціни на гроші (відсоткової ставки) для комерційних банків	Аналіз швидкості обігу грошової маси. Аналіз складу та пропорцій у грошовій масі. Визначення тенденцій динаміки обсягів грошової маси
Комерційні банки України	Вивчення ситуації на грошовому ринку з метою визначення попиту на гроші та встановлення оптимальної відсоткової ставки для надання кредитів фізичним та юридичним особам	Оцінювання ефективності використання та швидкості обігу грошей у різних галузях економіки щодо доцільності надання кредитів у тій чи іншій сфері
Міністерство економіки та з питань економічної ситуації України	Регулювання обсягу та структури грошової маси і розвитку процесів, які відбуваються на грошовому ринку та у сфері професійного навчання. Прогнозування обсягу грошової маси. Участь у вдосконаленні системи обліку, звітності та державної статистики в грошово-кредитній сфері	Статистичний аналіз обсягу та структури грошової маси. Взаємозв'язок динаміки грошової маси з обсягом ВВП, відсотковою ставкою та рівнем інфляції. Моделювання процесів, що визначають кон'юнктуру грошового ринку

1	2	3
Міжнародні організації	Розробка нормативних документів і рекомендацій у грошово-кредитній сфері. Надання статистичних даних про грошову масу	Аналіз динаміки грошової маси. Аналіз структури грошової маси. Порівняльний аналіз показників грошової маси з іншими країнами

Сутність грошового обігу відображає суспільно-виробничі відносини фізичних й юридичних осіб – суб'єктів економіки – в процесі матеріального виробництва й обігу. Вивчення сфери грошового обігу пов'язане з аналізом функціонального, економічного й формального змісту потоків.

Відповідно до першого критерію аналіз буде незначимим залежно від функції грошей. В економіці гроші виступають у ролі:

вартісного вимірника, що визначає статистичне вивчення натуральних показників й їхньої трансформації у вартісні;

міри обігу, де статистичному аналізу піддається процес виробництва товарів і послуг, їхньої реалізації, тобто показники пов'язані зі специфікою й швидкістю обігу грошових потоків;

платіжних коштів. У цьому випадку завдання статистики пов'язані з відносинами держави, підприємств й організацій з бюджетом і населенням, між конкретними групами населення, платіжними відносинами між юридичними особами, зі створенням і використанням позабюджетних фондів, рухом кредитних ресурсів та зобов'язань і т. д.;

коштів нагромадження й заощадження. В цьому напрямку основним завданням статистики є аналіз у статичній й динамічній формі таких показників, як золотовалютні резерви країни (в тому числі грошової влади), розмір квоти й резервна позиція в Міжнародному на валютному фонді, інші активи та пасиви грошової влади іноземні активи й пасиви кредитних установ у конвертованій і неконвертованій валюті, а також нагромадження й заощадження населення;

коштів міжнародних розрахунків.

10.2. Статистичний аналіз грошового обігу

Статистичне дослідження грошового обороту починається з: класифікації й групування. В процесі аналізу грошового обороту використовують такі види класифікацій:

класифікація галузей економіки;

класифікатор видів економічної діяльності;
класифікація послуг;
класифікація продукції та послуг;
класифікатор валют.

Для статистичного аналізу грошової маси України використовують наступні групування:

групування грошової маси за рівнем ліквідності;
групування кредитів, наданих комерційними банками, за валютами країн;
групування комерційних банків за обсягами вкладів населення.

Статистичне дослідження грошового обігу доцільно проводити за наступними напрямками:

1. Показники грошової маси.
2. Показники швидкості обороту грошової маси.

До показників грошової маси відноситься грошова маса в обігу. Грошовою масою (запасами) називають сукупний обсяг купівельних і платіжних коштів, що обслуговують господарський оборот й належать приватним особам, підприємствам і державі. В грошовій масі розрізняють активні гроші, що застосовуються в готівковому та безготівковому обігу, і пасивні гроші (нагромадження, резерви, залишки на рахунках), які лише потенційно можуть бути використані в угодах. Вона має певне кількісне вираження (обсяг у грошових одиницях), складну структуру й динаміку руху. З огляду на якісну характеристику грошової маси важливе значення має її структура, а щодо практики її регулювання – обсяг і динаміка руху, а також структурна характеристика.

Щодо структури, то грошову масу можна розподілити за кількома критеріями:

ступінь "готовності" певних елементів до оборотності, тобто ступінь їх ліквідності;
форма грошових засобів (готівкові, депозитні);
розміщення в суб'єктів грошового обороту;
територіальне розміщення.

Для визначення грошової маси беруть за основу грошові агрегати – специфічну класифікацію платіжних коштів за рівнем їх ліквідності. Грошовим агрегатом називають особливу групу ліквідних активів, яка є альтернативним вимірником грошової маси. Це – зобов'язання банківської системи нефінансовим секторам: готівка, депозити до запитання, строко-

ві депозити та заощадження. Розвиток зазначених депозитів відображає стан монетарної політики. Грошові агрегати протиставляються чистим зовнішнім активам та чистим внутрішнім кредитам.

Грошова база – сума готівки в обігу, готівки в сейфах і касах банків та резервах комерційних банків на їх рахунках у НБУ. Обов'язкові резерви. Ці гроші не беруть участі в кредитному банківському обороті, не збільшують масу грошей в обігу, а є тільки базою для її збільшення.

Національним банком України визначено чотири грошові агрегати: грошовий агрегат M1 складається з агрегату M0, розрахункових рахунків і поточних депозитів у національній валюті. Параметр M0 включає готівку в обігу (в касах підприємств і організацій та на рахунках у населення).

грошовий агрегат M2 включає параметр M1, строкові депозити та валютні кошти. Строкові депозити складаються із залишків на строкових (до трьох років) рахунках за вкладами населення та депозитів підприємств і населення на розрахункових рахунках у комерційних банках.

грошовий агрегат M3 включає параметр M2, кошти клієнтів за трансферними операціями банків та цінні папери власного боргу банків.

Грошові агрегати різняться між собою за рівнем ліквідності. Останню властивість розуміють так: це можливість використання певного активу як засобу обігу або перетворення активу на кошти обігу та його здатність зберігати свою номінальну вартість незмінною.

Абсолютно ліквідними вважаються гроші параметра M1. До високоліквідних грошових активів належить також грошовий агрегат M2. На думку економістів, цей параметр грошової маси тісніше пов'язаний зі швидкістю обігу грошової маси, реальним національним продуктом і цінами.

Поведінка грошових агрегатів у консолідованій банківській системі може бути пов'язана з грошовою базою центрального банку через грошовий мультиплікатор, обчислений як відношення M2 (або іншого грошового агрегату) до грошової бази — суми готівки, що утримується поза банківською системою та загальними резервами комерційних банків, тобто суми мінімальних обов'язкових і надлишкових резервів, включаючи готівку в сейфах.

Обсяг готівки в обігу залежить від монетарної політики, платіжної дисципліни, інфляційних очікувань та швидкості обігу готівки.

Кожен агрегат має певне призначення в практиці управління грошовим оборотом, а разом вони дають цілісну картину структури та динаміки грошової маси і грошового обороту.

Грошові агрегати різняться не тільки кількісно, а й якісно. Так, агрегат M0 виражає масу грошей, яка перебуває безпосередньо в обігу, реально виконуючи функції засобів обігу та платежу. Вона найтісніше пов'язана з товарною масою, що проходить процес обміну, і безпосередньо впливає на ринкову кон'юнктуру. Саме тому цей агрегат повинен бути об'єктом найактивнішого регулювання.

В інших грошових агрегатах ураховують також нагромадження грошей у різних організованих формах. Ці гроші тимчасово вийшли з обігу, виконуючи функцію нагромадження вартості. Залежно від строків і форми нагромадження, вони належать до різних грошових агрегатів.

На обсяг грошової маси в кожному агрегаті впливають різні чинники. Так, обсяг агрегату M0 передусім залежить від обсягу товарообороту і швидкості обігу грошей. Обсяги інших агрегатів – M1, M2, M3 – визначаються, крім цього, рівнем кредитних відносин, рівнем капіталізації грошових доходів суб'єктів обороту тощо. Ці відмінності необхідно враховувати під час використання того чи іншого агрегату в регулюванні грошового обороту.

Рівень монетизації розраховують за формулою:

$$PM = M3 / ВВП. \quad (10.1)$$

Обсяг грошової маси:

$$M3 = PM \times ВВП. \quad (10.2)$$

Що менша частка M0 у загальній грошовій масі, то ефективнішою та розвиненішою вважають національну грошову систему. Найвагомішими причинами збільшення частки готівки в обігу є намагання багатьох суб'єктів господарювання здійснювати розрахунки готівкою з метою уникнення податків, низький рівень довіри юридичних і фізичних осіб до комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ.

Збільшення готівки в загальній грошовій масі ускладнює стан із розрахунками в народному господарстві, зменшує грошові надходження на розрахункові рахунки підприємств, знижує ліквідність і послаблює кредитний потенціал комерційних банків.

Обсяг грошового обороту – це сукупність грошових операцій, за допомогою яких здійснюється рух грошей. Необхідно відрізнити обсяг грошового обороту від середніх залишків грошей. Перший показник визначають підсумовуванням результатів операцій із знаходження (або списан-

ня) грошей за певний період, а другий отримують як середню величину із залишків грошей на рахунках на окремі дати.

Грошовий оборот поділяють на безготівковий і готівковий.

Безготівковий грошовий оборот – сукупність грошових розрахунків, здійснюваних у формі записів на рахунках у банках та за допомогою заліку взаємних вимог. У безготівковому обігу гроші виконують лише функцію коштів платежу.

Готівковий грошовий оборот – сукупність грошових розрахунків, які застосовують у взаємовідносинах держави, підприємств, установ і населення та які набувають форми готівкових грошей.

За характером платежів розрізняють товарний платіжний оборот і нетоварний платіжний оборот. До складу першого входять платежі за товари, виконані роботи і послуги, а до другого – платежі до бюджету та платежі за іншими фінансовими операціями. Основним документом, за допомогою якого характеризують рух грошової готівки, є прогноз касових оборотів банків. Він відображає рух грошової маси із сфери обігу до кас банківських установ і видачу готівки підприємствам, установам, організаціям й населенню.

Прогноз касових оборотів складається на квартал із розподілом за числами та затверджується для кожної банківської установи. Цей документ стосується двох аспектів надходжень і видач (витрат) готівки й відповідно поділяється на дві частини. В кожній виокремлюють статті згідно з каналами руху готівки: в першій частині показують прогнозне надходження готівки до каси банківської установи, в другій – прогнозу видачу готівки з кас банківської установи. В процесі балансування касового плану визначається емісійне завдання з випуску готівки в обіг чи вилучення її з обігу.

Для прогнозування касових оборотів використовують такі методи:

екстраполяції (за середнім абсолютним приростом, індексом цін, коефіцієнтом еластичності, трендовою моделлю тощо);

цільовий (пошук умов для досягнення заданих обсягів касових оборотів);

моделювання зв'язків (факторні, регресійні моделі, метод ланцюгових рядів).

На основі звітності про прибуткові та видаткові касові операції визначають емісійний результат за звітний період: перевищення надходжень до каси банку над видачею з каси є вилученням грошей із обігу; перевищення видачі з каси банку над надходженням до каси спричиняє ви-

пуск грошей в обіг. Найважливішим грошовим інструментом регулювання ліквідності в перехідній економіці є ставка рефінансування – ставка, за якою комерційні банки отримують кредити від Національного банку. В умовах високої інфляції використання ставки рефінансування як інструменту жорсткої монетарної політики обмежується.

До завдань статистики грошового обороту належить вивчення купюрного складу грошової маси – це питома вага грошових знаків різної вартості в загальній масі грошей, що обертаються. Купюрний склад можна обчислити як за вартістю, так і за сумою купюр. Кількість грошових одиниць розраховують за формулою:

$$f = m / N, \quad (10.3)$$

де m – сума банкнот (монет) номіналу N ;

N – вартість грошової одиниці (номінал).

Купюрний склад визначається і сумою банкнот, і кількістю купюр. За кількістю купюрний склад (df) залежний від частки грошових одиниць номіналу в загальній кількості грошових знаків:

$$df = f / \Sigma f. \quad (10.4)$$

За сумою купюрний склад (dm) визначається часткою суми банкнот номіналу в загальному обсязі готівкової грошової маси:

$$dm = m / \Sigma m. \quad (10.5)$$

Купюрний склад грошової маси формується під впливом таких чинників: грошових доходів населення; роздрібних цін на товари і послуги; структури товарообороту; схильності населення до витрачання грошей.

Дослідження купюрного складу грошової маси передбачає:

спостереження фактичного розподілу готівки грошей;

розрахунок відхилення фактичного розподілу від раціонального;

вивчення зміни структури і розробку заходів із раціоналізації купюрного складу готівкових грошей.

Динаміку купюрного складу грошей аналізують на основі даних про середню купюрність, яку розраховують за формулою:

$$N = Nf / f = Ndt. \quad (10.6)$$

Порівняння середньої купюрності готівкових грошей у динаміці дає можливість одержати зведену оцінку зміни купюрного складу та розробити заходи для його коригування.

На обсяг готівки в обігу впливають: монетарна політика, платіжна дисципліна, інфляційні очікування, зовнішні активи.

Кількість же грошей в обігу позначається на обсязі випуску продукції, рівні цін і зайнятості.

Показники швидкості обороту грошової маси.

Розглядаючи ці показники грошової маси, розрізняють швидкість обігу готівки та швидкість обігу агрегату М1.

Швидкість обігу обчислюється як відношення місячного (квартального, річного) ВВП до обсягу М0 і М1 на середину періоду та множиться на 12 (відповідно 4 для квартальних та 1 для річних даних). Темпи зростання агрегату впродовж періоду вважають сталими.

Обсяг готівки і М2 на середину періоду розраховується на підставі даних про готівку на кінець звітного періоду та агрегату М2, включаючи строкові депозити в іноземній валюті, на кінець звітного періоду. Депозити в іноземній валюті перераховують за обмінним курсом, який є середнім між аукціонним і міжбанківським, з одного боку, та некомерційним – з іншого.

Швидкість обігу грошей визначається за формулою:

$$Ш = ВВП / М , \quad (10.7)$$

де ВВП – номінальний валовий внутрішній продукт;

М – загальна маса грошей, що визначається як середні залишки грошей за певний період.

Цей показник характеризує, скільки в середньому за рік оборотів здійснила грошова маса.

На підставі цих даних можна визначити в базисному і звітному періодах:

- швидкість обігу готівкових грошей;
- тривалість одного обороту цих грошей;
- швидкість обігу грошової маси;
- тривалість одного обороту такої маси;
- частку готівкових грошей у грошовій масі;
- модель швидкості обігу грошей.

Проаналізувати вплив швидкості обігу готівкових грошей і частки готівкових грошей у грошовій масі на динаміку швидкості обігу грошей.

Швидкість грошового обороту можна визначити як кількість оборотів грошового агрегату (наприклад, M2), щоб забезпечити певний рівень економічної діяльності, який приблизно дорівнює номінальному ВВП. Зміна швидкості обігу відображає зміну реального грошового попиту. Отже, швидкість обігу зростає, коли економічні агенти очікують зростання альтернативної вартості утримання грошових активів у національній валюті (наприклад, зростання номінальних відсоткових ставок, рівня інфляції або обмінного курсу). Зростання швидкості обігу грошей призводить до зростання цін.

Сукупна швидкість обсягу грошової маси формується під впливом оборотності грошових агрегатів, рівень яких для окремих агрегатів неоднаковий і може бути різний у динаміці. За допомогою індексного методу можна кількісно вимірювати приріст середньої швидкості обігу грошей, зумовлений зміною швидкості окремих агрегатів грошей, структурними зрушеннями в масі грошей та неоднаковими темпами зростання параметрів грошової маси.

Запитання для самоперевірки

1. Чи існують протиріччя між готівковою та безготівковою формами грошового обігу?
2. Який методологічний зв'язок між агрегатами грошової маси?
3. Яким чином проводиться статистичне дослідження грошового обігу?

Література: [1 – 5].

Тема 11. Взаємозв'язок між макроекономічними блоками

- 11.1. Відображення доходів у платіжному балансі.
- 11.2. Взаємозв'язок макроекономічних показників.

11.1. Відображення доходів у платіжному балансі

Сучасний платіжний баланс погоджений з національним рахівництвом при інтерпретації понять економічна територія й резидентства, в принципах оцінки й часу реєстрації операцій, процедура перекладу валютних одиниць, близькості класифікацій, категорій доходів і поточних трансфертів. Розглянемо відображення доходу та платіжного балансу.

Склад доходів від праці відображається за статтею "Оплата праці". В ній показується винагорода працівників, отримана ними від одиниць-резидентів, наприклад прикордонних і сезонних працівників. При цьому оплата праці може бути виражена в грошовій та натуральній формі, включаючи відрахування на соціальне страхування, премії й ін., які в цілому утворюють показник "Оплата праці".

Доходи від інвестицій у відповідній статті ПБ виражають доходи від володіння іноземними фінансовими активами, які нерезиденти виплачують резидентам або навпаки. Як приклад можна привести доходи у формі відсотків за банківськими депозитами, дивіденди за акціями, облігаціями, іншими цінними паперами й іншими формами доходів.

Доходи по фінансовому лізингу можуть мати дві форми: як погашення основного боргу і як виплата відсотків (за кредитом, зобов'язаннями і т. п.). Погашення основного боргу є змістом статті "Позики" у фінансовому рахунку, а виплата відсотків відображається в статті "Доходи від інвестицій".

У випадку придбання нерезидентами землі або нерухомості на території України вважається, що це активи умовних одиниць – нерезидентів, а резиденти при цьому здобувають фінансові активи, які становлять вимогу до даної умовної одиниці й у свою чергу повинні бути відбиті у фінансовому рахунку за статтею "Прямі інвестиції". Відповідно рента, отримана нерезидентом, буде становити інвестиційний дохід, і її необхідно відображати за цією статтею. Особливим різновидом доходів є трансферти. В СНР розрізняють поточні й капітальні трансферти. Поточні трансферти виконують роль добровільних і фіскальних платежів із приводу виконання цивільних й майнових обов'язків та мають форму зборів, податків, штрафів та інших зобов'язань. Капітальні трансферти – форма довгострокового інвестування, викликана економічними або політичними обставинами, що змушують державу (або в державу) вкладати інвестиції для вирішення завдань міждержавного (інтернаціонального) характеру.

Поточні трансферти збільшують рівень розташовуваного доходу й споживання товарів і послуг одержувача й зменшують розташовуваний дохід та потенційні можливості донора як споживача. Прикладом поточних трансфертів може служити гуманітарна допомога у формі товарів і послуг народного споживання.

Капітальні трансферти також приводять до зміни активів і пасивів сторін, що беруть участь в інвестиційному процесі, однак не завжди за актом передачі коштів треба збільшення активів або пасивів приймаючої

сторони. Трансферти можуть здійснюватися у формі анулювання або прощення боргів або зобов'язань. Однак якщо донор й одержувач є нерезидентами по відношенню один одного, то капітальні трансферти приводять до зміни рівнів національного багатства економік, які вони представляють. Прикладами такого роду капітальних трансфертів є передача прав власності на основні активи, прощення боргів (крім списань і насильницьких захоплень реальних активів). Безоплатна передача коштів розглядається як капітальний трансферт тільки в тому випадку, якщо ці кошти призначені для придбання основних активів.

У рахунку поточних операцій відображаються тільки поточні трансферти. за цією статтею виділяються угруповання: органи державного управління (по країнам, для яких розробляється ПБ); інші поточні трансферти (по країнам, для яких розробляється ПБ), в тому числі грошові перекази працюючих; інші поточні трансферти.

На відміну від поточних трансфертів капітальні трансферти в СНР відображаються в рахунку капіталу. Рахунок капіталу становить нове доповнення до фінансового рахунку у відповідності зі стандартами СНР-93.

11.2. Взаємозв'язок макроекономічних показників

Система національних рахунків може бути представлена як система макроекономічних показників: валовий внутрішній продукт (ВВП), чистий внутрішній продукт (ЧВП), валовий національний дохід (ВНД), чистий національний дохід (ЧНД). Між ними існує залежність, яка зображена в схемі, наведеній на рис. 11.1.

Рис. 11.1. Взаємозв'язок макроекономічних показників [3, с. 43]

Для поглиблення статистичного дослідження взаємозв'язку макроекономічних показників необхідно розглянути активи та зобов'язання, які впливають на процес перерозподілу ресурсів. При цьому розрізняють чотири групи активів або зобов'язань: прямі інвестиції, портфельні інвестиції, резервні активи та інші інвестиції.

Прямі інвестиції становлять вкладення у власний капітал і здійснюються з метою впливу на процес управління підприємством. Інвестування капіталу акціонером у формі, відмінної від його участі в частці цього підприємства, також оцінюються як прямі інвестиції. За методологією ПБ до складу прямих інвестицій включається й частина прибутку іноземного компаньйона капіталу, що реінвестує ці доходи. Умовні виплати доходів класифікуються як доходи від інвестицій і відображаються в рахунку поточних операцій, у той час як їхнє реінвестування – за статтею "Прямі інвестиції".

Портфельні інвестиції являють собою боргові цінні папери, акції тощо, які здобуваються головним чином для одержання доходу при збереженні певної ліквідності коштів. Вони охоплюють інструменти грошового ринку, що є короткостроковими цінними паперами, що звертаються на фінансових ринках (включаючи короткострокові облігації й векселі), а також фінансові похідні, прикладом яких є опціони й валютні ф'ючерси.

Резервні активи – ліквідні іноземні активи, які перебувають у власності або контролюються органами грошово-кредитного регулювання країни, тобто Банком України й інших органів, що виконують відповідні функції. Вони використовуються органами грошово-кредитного регулювання для усунення платіжних дисбалансів у зовнішньоекономічному секторі країни (наприклад, шляхом інтервенцій на валютних ринках усередині країни).

Інші операції охоплюють ті їхні види з активами або зобов'язаннями, які не віднесені до попередніх трьох функціональних категорій, наприклад кредити, наявні депозити, інші інвестиції, акції та інші форми участі в капіталі, боргові цінні папери, облігації й інші довгострокові цінні папери, інструменти грошового ринку, фінансові похідні й т. д. Крім того, активи класифікуються за внутрішнім сектором кредитора, а зобов'язання – за внутрішнім сектором дебітора. В ПБ розрізняють чотири сектори: органи грошово-кредитного регулювання (ОГКР), органи державного управління, банки та інші сектори. До складу інших секторів входять нефінансові підприємства, домашні господарства, інші фінансові установи, а

також недержавні некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

У складі інших інвестицій фінансові інструменти класифікуються за строками погашення на довгострокові й короткострокові. Критерієм довгострокового й короткострокового кредитування є рік. Кредит зі строком погашення більше року ставиться до довгострокового, менш року – до короткострокового.

Монетарне золото є формою резервних активів, власністю ОГКР і використовується як резервний фінансовий актив. Все інше золото (немонетарне), що належить комерційним банкам, розглядається як звичайний товар. Операції з монетарним золотом можуть здійснюватися як між ОГКР, так і з їхньою участю в угодах на міжнародному рівні за допомогою організацій, що виконують ці функції в міжнародних фінансах. Монетизація/демонетизація золота відбувається тільки в тому випадку, якщо ОГКР збільшують/зменшують свої запаси монетарного золота в результаті операцій купівлі-продажу з товарним золотом. Зокрема, ОГКР можуть здобувати товарне золото в резидентів, наприклад у золотопромисловців або в комерційних банків. В обох випадках вважається, що ОГКР придбали товар, що потім переводиться в розряд монетарного золота. Монетизація/демонетизація золота не є операцією між резидентами й нерезидентами економіки.

У ПБ не відображається переоцінка в активах і пасивах, оскільки в статистичних системах подібні зміни в обсязі активів та пасивів не розглядаються як економічні операції. Всі інші зміни в обсязі фінансових активів й зобов'язань, які відбулися за звітний період, а також їхні обсяги за станом на початок і кінець звітного періоду відображаються в міжнародній інвестиційній позиції. Інші зміни в обсязі активів та зобов'язань діляться на зміни, пов'язані зі змінами цін і валютних курсів, й інші зміни, пов'язані зі змінами в класифікації, списаннями, монетизацією/демонетизацією золота й т. д.

Запитання для самоперевірки

1. Особливості відображення статті "Оплата праці" у платіжному балансі.
2. Як класифікувати інші інвестиції у фінансові інструменти?

Література: [1 – 5].

Тема 12. Вступ у фінансове програмування

12.1. Етапи дослідження сукупного попиту в державі.

12.2. Принципи та завдання проведення структурної перебудови економіки.

12.1. Етапи дослідження сукупного попиту в державі

Економічне дослідження сукупного попиту в державі містить кілька етапів:

Етап 1. Підбір і класифікація фактів, що ставляться до проблеми дослідження сукупного попиту.

Етап 2. На основі зібраних фактів виводяться узагальнення, установлюються взаємозв'язки між фактами. Результатом цього етапу стає розробка гіпотези.

Етап 3. Перевірка фактів. Це – відповідальний етап вивчення економічних явищ. Він полягає у виявленні того, якою мірою сформульована гіпотеза відповідає фактам "видимої економіки". Найкраще таку перевірку проводити за допомогою моделей. Будь-який опис того, як факти пов'язані між собою, будемо називати моделлю. Економісти використовують описові, математичні й графічні моделі, інакше кажучи, взаємозв'язок фактів можна виразити словами, формулами (аналітично) і графічно.

Етап 4. Застосування отриманих результатів для обґрунтування економічної політики. Для цього використовуються моделі, що пояснюють явища "видимої" економіки, їх прогнозують як засіб вирішення конкретної проблеми.

Кожному з етапів дослідження належить інструментарій, за допомогою якого можна розкрити зміст макроекономічних процесів, що відбуваються в державі.

Методи економічних досліджень сукупного попиту, по суті, є загальнонауковими. Особливість же економічного дослідження полягає в тому, що до будь-якої проблеми економісти підходять із позицій "витрати-вигоди". Дослідження в економіці може проводитися на двох різних рівнях аналізу: мікроекономічний і макроекономічний аналіз.

Мікроекономічний аналіз має справу з конкретними економічними одиницями, з детальним вивчення поведінки цих одиниць. Сюди відносять вивчення ринків окремих товарів і послуг, а також елементів ринку: попиту, пропозиції, ціни. Найважливіші суб'єкти ринку – це домашнє гос-

подарство й підприємство. Система ринкових цін виконує регулюючу роль: вона несе інформацію й стимулює агентів ринку. Ціна на кожен конкретний вид товару складається під впливом попиту та пропозиції.

Макроекономічні показники дозволяють побачити й виміряти процес створення й відтворення багатства країни, а також зрозуміти, що відбувається з економікою в цілому. Величезний потік благ, в якому вкладений кінцевий результат роботи економіки за рік, називається валовий національний продукт (ВНП). Цей економічний показник, що виражає сукупну вартість кінцевих товарів і послуг, зроблених протягом року, в ринкових цінах. ВНП, розрахований у поточних цінах, називається номінальним. Однак через те, що рівень цін в економіці міняється, за значеннями номінального ВНП важко аналізувати тенденції економічного розвитку. Досить часто в статистиці використовується показник валового внутрішнього продукту (ВВП), що становить загальну ринкову вартість кінцевих товарів і послуг, зроблених протягом року в границях даної держави.

Економічне зростання являє собою збільшення маси товарів і послуг порівняно з попереднім періодом. Якщо говорити про форми прояву, то економічне зростання виражається в поліпшенні добробуту – рівні задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб людини.

Економіка будь-якої країни – складна структура, що постійно розвивається і складається з безлічі суб'єктів з неузгодженими й часто суперечливими цілями. Не дивно, що економічний барометр украй рідко й не на довго зупиняється на оцінці "ясно". Невеликі коливання його показань вважаються нормальним явищем і побоювань не викликають. Привід для занепокоєння виникає, коли стрілку барометра зашкалює, або в тому випадку, якщо відхилення є хронічним.

Основні функції держави наступні: збереження економічної системи (у цьому випадку ринкової). Мається на увазі, що держава повинна створити правову базу для функціонування економічної системи; вирішення проблем неспроможності ринку, а саме: виробництво суспільних благ, підтримка конкуренції, регулювання зовнішніх ефектів, захист споживача; стабілізація економіки й забезпечення економічного зростання; перерозподіл доходів у суспільстві; зовнішньоекономічне регулювання, спрямоване на підвищення ефективності національної економіки (про це – в наступному розділі).

Для виконання перерахованих функцій держава розробляє й реалізує бюджетну й кредитно-грошову політику. Така політика – важлива складова частина загальної політики держави.

Бюджетна політика має на увазі використання як засіб досягнення цілей, в основному, структури державного бюджету, тобто сукупності доходів і витрат держави. В статтях державних витрат у ринковій економіці домінують, як правило, витрати на соціальні програми й забезпечення обороноспроможності.

Кредитно-грошова політика впливає на економіку за допомогою регулювання грошової маси. Здійснює її Національний банк (НБ). Він саме й бере на себе регулювання кількості грошей в обігу. Залишається звернути увагу на механізм впливу зміни грошової маси на стан економіки. Зменшення пропозиції грошей, мабуть, збільшує рівноважну ціну грошей – позичковий відсоток. Кредити дорожчають – економічна активність падає.

12.2. Принципи та завдання проведення структурної перебудови економіки

Основні цілі економічних реформ в Україні були сформульовані в Програмі поглиблення економічних реформ і подавалися наступним чином: "Кінцеві цілі реформ – економічне відродження України, зростання і процвітання вітчизняної економіки, забезпечення на цій основі добробуту й волі її громадян". Передбачалося, що реформа пройде в три етапи.

Етап I – кризовий розвиток. Головними пріоритетами покладалися лібералізація цін й економічного життя, фінансова стабілізація.

Етап II – відбудова народного господарства. Пріоритетами в даному випадку позначалися інституціональні зміни, спрямовані на розвиток конкуренції.

Етап III – економічний підйом. Пріоритет віддається реконструкції народного господарства.

Велике значення надавалося інституціональним змінам. Інституціональні перетворення пов'язані: з прискореною корпоратизацією й приватизацією промисловості; з реорганізацією системи державного управління відповідно до умов ринкового господарства; з реформою соціальної сфери з метою підвищення норми приватних заощаджень (частка заощаджень у доході приватних осіб) і скорочення податкового тягаря.

Основними напрямками структурної перебудови є наступні:

1. У самому загальному вигляді результати українських перетворень відображаються в динаміці макроекономічних показників. Одним з істотних факторів, що здійснює негативний вплив на економіку в розглянутому періоді, є інфляція. Високі темпи інфляції обумовили одну із причин – високий рівень дефіциту державного бюджету.

2. Приватизація – перетворення державної власності в приватну, представлена різними її видами: індивідуальною, кооперативною, акціонерною. Головною метою приватизації є формування частки власників, що сприяють створенню соціальної ринкової економіки. В остаточному підсумку можна констатувати, що цілі приватизації досягнуті лише частково. Важливою була також поява різних форм власності й інституціональних власників: холдингів, комерційних банків й інвестиційних фондів. Однак від діючого інституту приватної власності, до формування ефективного власника, що сприяють створенню соціальної ринкової економіки, ще далеко.

3. Загальне зростання цін вплинуло як на сукупний попит, так і на сукупну пропозицію, викликало знецінення національної валюти й стимулює втечу від неї. Інфляція робить не вигідними довгострокові вкладення в розвиток економіки, що блокує вихід з найглибшої економічної кризи. Однак правильна державна фінансова й кредитно-грошова політика здатна згладити негативний вплив існуючого рівня інфляції на інвестиційний клімат в економіці.

4. Важливою умовою й фактором структурних перетворень в економіці є інвестиції – вкладення грошей у реальний сектор економіки з метою заміни устаткування, що зносилось, машин, будинків, споруджень або їхнього збільшення в порівнянні з наявною масою. Таке інвестування є основою зростання й удосконалювання виробництва та зміни його структури. Таким чином, інвестиції з матеріальної сторони представлені машинами, устаткуванням, будівельними конструкціями й матеріалами, а з іншого – грошовою сумою.

Бюджетна політика складається із двох частин – формування доходів держави й витрата мобілізованих грошових ресурсів. Бюджетна політика знаходить своє відбиття у виконанні бюджету.

Українська економіка стала відкритою економікою й зовнішньоекономічна діяльність має для неї велике значення. Особливість моменту полягає в тому, що стиск внутрішнього виробництва, викликає потребу поставки імпоротної продукції. Купувати продукцію на світових ринках можна лише продаючи власну. А конкурентоспроможними виявилися лише природні ресурси, продукція військово-промислового комплексу, аерокосмічної промисловості й послуги праці української науково-технічної інтелігенції.

Показники зовнішньоекономічної діяльності є важливою характеристикою стану економіки. Вони відображають ефективність розвитку

економіки, її місце в системі міжнародного поділу праці, статус країни. Із цих позицій економісти аналізують структуру ввозу (імпорту) і вивозу (експорту) товарів і послуг. У них представлена узагальнена характеристика економіки з міжнародних позицій.

Отже, структурна перебудова означає зміну співвідношень між галузями економіки, секторами економіки, видами діяльності. Структуру економіки можна навести в дуже багатьох площинах: галузева структура економіки, структура основних сфер діяльності, структура ринкових суб'єктів, структура ринкових інститутів, структура суспільних інститутів, що визначають "правила гри" на "економічному полі", структура підприємств за формами власності, співвідношення легального й тіньового секторів економіки й т. п.

Структурна перебудова економіки з орієнтацією на постіндустріальне суспільство вимагає колосальних капіталовкладень. Усякі реформи мають сенс, якщо забезпечують загальне зростання добробуту людей. Сам по собі питання про соціальні результати перетворень досить великі, серед яких особливу увагу слід приділити: рівню життя, диференціації доходів, безробіттю, зміні соціальної структури суспільства.

Запитання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте методи досліджень сукупного попиту.
2. Проведіть критичний аналіз етапів реформування економіки.
3. Окресліть основними напрямками структурної перебудови економіки.

Література: [1 – 5].

Тема 13. Методика підготовки базисних і нормативних прогнозів макроекономічного розвитку

- 13.1. Моделі прогнозування економічних об'єктів.
- 13.2. Моделі прогнозування в дослідженні окремих секторів економіки.

13.1. Моделі прогнозування економічних об'єктів

Проведення економічного й соціального прогнозування припускає вивчення загального потенціалу України (регіону, галузі, підприємства).

При дослідженні можна виділити наступні види: економічний і соціальний потенціал (сукупність демографічних та трудових ресурсів); природний потенціал (розвідані, нерозвідані й використані природні ресурси, джерела енергії); науково-технічний потенціал (сукупність трудових, матеріальних, фінансових ресурсів сфери науки й наукового обслуговування, накопичені знання в області суспільних, природних, технічних наук, а також передовий досвід), промислово-виробничий потенціал (сукупність галузей промислового виробництва, будівельна індустрія, транспорт й зв'язок, виробничі потужності, основні фонди й трудові ресурси), сільськогосподарський потенціал (сукупність трудових ресурсів, зайняті в сільськогосподарському виробництві, технічні кошти, ресурси рослинництва, лісові й водні багатства, потенціал соціального розвитку (охорона здоров'я, культура й мистецтво, спорт, туризм, загальна й професійна освіта, підготовка фахівців вищої кваліфікації, різні види суспільної діяльності, об'єкти соціальної інфраструктури).

Державне прогнозування економічного й соціального розвитку – науково обґрунтоване передбачення напрямків розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки й соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного й соціального розвитку.

Прогноз економічного й соціального розвитку є способом обґрунтування вибору тієї або іншої стратегії й прийняття конкретних рішень органами законодавчої й виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів.

Програма економічного й соціального розвитку України – документ, в якому визначаються цілі й пріоритети економічного й соціального розвитку, способи й шляхи їхнього досягнення, формуються взаємоузгоджена й комплексна система заходів органів законодавчої й виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективний дозвіл проблем економічного й соціального розвитку, досягнення стабільного економічного зростання, а також характеризуються очікувані зміни в стані економіки й соціальної сфери.

Прогнозні й програмні документи економічного й соціального розвитку – документи, які відповідають вимогам законодавства України про документи й відображають прогнози та програми економічного й соціального розвитку.

Учасники державного прогнозування та розробки програм економічного й соціального розвитку України – органи державної влади, що розробляють, затверджують і здійснюють прогнозні й програмні документи економічного й соціального розвитку, а саме: Кабінет Міністрів України – уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики, інші центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим – місцеві державні адміністрації й органи місцевого самоврядування.

Головні функції прогнозування наступні:

науковий аналіз економічних, соціальних, науково-технічних процесів і тенденцій;

дослідження об'єктивних зв'язків соціально-економічних явищ господарського розвитку в конкретних умовах;

оцінка сформованого рівня розвитку конкретної ситуації й виявлення тенденцій, які можуть скластися у майбутньому, передбачення нових ситуацій та їхня оцінка;

виявлення можливих альтернатив розвитку економіки в перспективі, нагромадження наукового матеріалу для обґрунтованого вибору певних рішень.

Систему прогнозів економічного й соціального розвитку можна розглядати за такими критеріями, як сукупність груп прогнозів за якісним змістом, за окремими елементами і напрямкам відтворення, за способами й методами прогнозування.

Залежно від рівня агрегування показників розрізняють прогнози: макроекономічні, макроструктурні (укрупнені галузеві) і галузеві.

Макроекономічні прогнози охоплюють прогнози ресурсів і народногосподарського комплексу держави в цілому. Макроструктурні прогнози складаються за номенклатурою двох – трьох десятків галузей та призначені для уточнення прогнозу суспільного відновлення. Їх завдання – пошук альтернативних варіантів зміни структури економіки. Галузеві прогнози розробляють для окремих галузей економіки з метою одержання головних показників розвитку галузей, потрібних для переходу до прогнозу міжгалузевих зв'язків.

Наведена класифікація прогнозів характеризує систему соціально-економічного прогнозування з функціонального погляду.

Система прогнозів за проблемною ознакою повинна передбачати прогнози наслідків від реалізації окремих рішень управлінських органів і можливого та ймовірного настання певних подій у країні.

За організаційною ознакою система прогнозів повинна охоплювати складання Державного прогнозу економічного й соціального розвитку країни, прогнозів окремих виробничих, управлінських і територіальних структур.

Елементи різних прогнозів можна розробляти окремо, однак, зведені в узагальнений прогноз економіки країни, вони повинні взаємно доповнювати один одного.

Залежно від розрахованого періоду дії економічні прогнози є оперативними, коротко-, середньо- й довгостроковими. Вони відрізняються як за тривалістю прогнозу, так і за його ймовірності. Чим більше період прогнозування, тим менше його точність, тим сутужніше уникнути невизначеності, а тому тим нижче ймовірність його реалізації. В соціально-економічних прогнозах використовують такий часовий масштаб: оперативні прогнози – до одного місяця, короткострокові – до одного року, середньострокові – до п'яти років, і довгострокові – на період понад п'ять років.

Державний прогноз економічного й соціального розвитку України – це система кількісних показників й якісних характеристик розвитку макроекономічної ситуації в країні на певний період, що охоплює формування структури економіки й соціальної інфраструктури, обсягів виробництва товарів і послуг та їхнього споживання, зовнішньоекономічної діяльності. Прогнозні параметри визначають із урахуванням результатів аналізу економічного й соціального розвитку України за попередній період і припущень про зовнішню економічну ситуацію й внутрішню економічну політику в перспективі.

Державні прогнози економічного й соціального розвитку розробляють на довго-, середньо- і короткострокові періоди в цілому по Україні, регіонах і галузях економіки. Їх використовують для прийняття органами законодавчої й виконавчої влади конкретних рішень у сфері економічної політики, зокрема для розробки загальнодержавних, регіональних, галузевих програм.

Основою при розробці більшості макроекономічних прогнозів служать різні класи економіко-математичних моделей, серед яких варто розрізнити агреговані й структурні. Агреговані моделі призначені для одержання прогнозів на основі найбільш важливих макроекономічних показників, таких, як ВВП, ВНД, НД, НП, грошові агрегати й ін., у цих моделях не зачіпаються механізми формування зазначених показників, не врахо-

вують складних взаємодій між секторами економіки. Як правило, при побудові агрегованих моделей використовують подання макроекономічної системи у вигляді "чорного ящика". Агреговані моделі відносно прості в дослідженні, для їхньої побудови потрібно значно менший обсяг інформації, чим при побудові структурних моделей, що становить їхню певну перевагу. В той же час агреговані моделі не враховують складної взаємодії структурних зв'язків між секторами й галузями економіки, регіонами країни, у зв'язку із чим отримані прогнози не враховують цю важливу для практики специфіку. Навпаки, в структурних моделях завдання полягає в одержанні прогнозу з обліком складного внутрішнього механізму взаємодії структурних підрозділів національної економіки. Ці моделі засновані на поданні системи у вигляді "білого ящика", і для їхнього подання повинні бути відомі (або зроблені припущення) про закономірності й характер зв'язків між структурними підрозділами економіки.

В умовах трансформації ринкової економіки найважливішим фактором, що визначає обсяги виробництва, а отже, і прогноз величини ВВП, є платоспроможний попит. Істотна складова цього попиту – витрати на суспільне споживання (державна безпека, охорона здоров'я, освіта) фінансується з державного бюджету. Більша частка витрат доводиться на бюджетну сферу. Таким чином, точний прогноз ВВП неможливий без обліку обсягів і структури бюджетних витрат. Але й надходження в бюджет за зазначеною методикою можна розрахувати лише виходячи із прогнозу ВВП. Інший недолік статистичних методів полягає в тому, що вони не можуть у достатній мірі враховувати вплив неекономічних факторів, таких, як, наприклад, витрати, викликані загостренням соціально-політичної ситуації в умовах перехідної економіки.

Багатоваріантність розвитку подій, обумовлена дією непередбачених факторів, враховується шляхом сценарного прогнозування. Розробка експертами сценаріїв впливу таких факторів випереджає здійснення прогнозів для кожного зі сценаріїв, що дає можливість врахувати найбільшу кількість аспектів процесу, моделюється.

В умовах економічного спаду в сучасній Україні відбувається посилення використання в прогнозуванні соціально-економічних явищ і процесів методів експертних оцінок та розрахунків.

Розробка варіантів прогнозів розвитку починається з аналізу коефіцієнтів, які визначаються шляхом відношення рівнів за різні періоди

спочатку до реальних, а потім – до раціональних. Також використовуються в аналізі зворотні цим показникам індекси.

У процесі аналізу ці індекси за різними видами продукції ранжуються за їх величиною (починаючи з найнижчих і закінчуючи найбільш високими), а потім групуються через певний інтервал в 5 – 10 груп (найбільш високі, високі, підвищені, вище за середнє, середні, нижче середнього, малі).

Розподіливши отримані раніше індекси, можна одержати три масиви інформації: для змістовного аналізу динаміки, кількісних залежностей, тенденцій і закономірностей розвитку пропорційності за звітні роки.

Подальші розробки прогнозних варіантів показників здійснюються шляхом зіставлення двох – трьох методів на основі гіпотетичного підходу й вивчення розвитку споживання основних видів продукції за звітний період. Прогнозні варіанти розробляються на перспективу – як шляхом продовження рядів за звітний період за середньорічними сформованими темпами, так і за індексами динамічності.

Складні й в основному стихійні процеси переходу до ринкової економіки, товарний дефіцит й інфляція вносять більші зміни в сучасну соціально-економічну ситуацію. Через непередбачуваність економічних процесів у трансформаційний період пріоритетне значення надається короткостроковому прогнозуванню. Основне завдання полягає у визначенні поточних тенденцій розвитку кон'юнктури ринку, відстеженні фактичного виконання річних планів і внесенні відповідних коректив на майбутнє.

Сформована в Україні статистична база не відповідає повним вимогам до інформаційно-статистичного забезпечення короткострокових прогнозів. Так, дотепер щомісяця не розраховуються такі необхідні для короткострокового прогнозування показники, як нормальний рівень безробіття, заробітної плати, робітника часу, а також інші елементи інформаційної бази, важливі для розробки короткострокових прогнозів.

У короткостроковому прогнозуванні макроекономічних показників використовуються методи екстраполяції динаміки й тенденцій розвитку економіки. Короткостроковий прогноз ґрунтується на прогнозних розрахунках номінальної й реальної величин ВВП, а також рівня інфляції в цілому за період, і на оцінці тенденцій зміни кон'юнктури ринкової економіки. Після цього визначається зв'язок, достатній для використання в прогнозі, при якій коефіцієнти кореляції між даними досить значні.

У процесі розробки короткострокового прогнозу враховані особливості різних економічних систем. У закритій економіці сукупні доходи зрос-

тають відповідно до суми збільшення витрат, а у відкритій економіці збільшення доходів нижче, оскільки частина приросту доходів "залишає економіку" за рахунок імпорту.

Таким чином, для прогнозування й моделювання соціально-економічних процесів в Україні в умовах переходу до ринкової економіки найбільш прийнятні статистичні моделі, які ґрунтуються на істотних тенденціях у змінах макроекономічних показників. Моделі прогнозування можуть виступати як довгостроковими, так і короткостроковими. Внаслідок високого ступеня невизначеності економічної політики в Україні пріоритетне значення віддається короткостроковим прогнозам. Недоліком короткострокових прогнозів є використання в них тільки монетарних змінних – таких, як індекси цін, швидкість обігу грошей, дефіцит бюджету, зовнішні прямі інвестиції. Змінні, зосереджені на узагальнюючому показнику створення реальної доданої вартості, можуть бути ефективно використані тільки в довгостроковому прогнозуванні.

Сутність прогнозування в розвиненій ринковій економіці постає в науковому передбаченні розвитку всіх форм господарювання, в наступному виявленні закономірностей і тенденцій науково-технічного, економічного й соціального прогресу. Економічні прогнози складаються з урахуванням факторів з перспективним впливом на динаміку економіки: обсяг й якість основного капіталу, наявність працездатного населення.

Структурні моделі використовуються для аналізу стану економіки [2]. Однією з найбільш відомих, котру застосовує Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР) для моделювання макроекономічних показників і прогнозів, є скоректована мінімальна стандартна модель RMSM-X. За своєю суттю вона є двохінтервальною моделлю, що призначена для опису зовнішнього фінансового стану країни. Модель включає класифікацію ретроспективних і прогнозних даних. Ця модель складається з п'яти секторів: 1) бюджетного, або сектору центрального уряду; 2) платіжного балансу, або зовнішньоекономічного сектору, державних і нефінансових громадських організацій (підприємств); 3) місцевих органів управління; 4) позабюджетних урядових фондів; 5) приватного сектору.

Модель дає можливість міняти структуру секторів (збільшувати або зменшувати їхню кількість). Базовим принципом макроекономічної схеми моделі, RMSM-X є методологія руху фінансових потоків, тобто кожне джерело фінансування (прибутку) одного сектору може використатися як фінансові кошти в іншому. Така система обліку із двома проводками доз-

воляє описати доходи (прибутки), витрати, інвестиції, заощадження й фінансові потоки різних секторів. Використання такої моделі гарантує погодженість різної кількості макроекономічних показників, які відображаються на базових рахунках управління економікою (таких, як бюджет, платіжний баланс, кредитно-грошові рахунки), рахунках національного доходу, а для ретроспективного періоду – даних залишкової частки сектору. Слід зазначити, що в більшості країн дані за приватним сектором практично відсутні, так що йому нічого не залишається, як бути "залишковим" сектором. Тому для країни, перш ніж розробляти модель прогнозу приватного сектору, визначають обґрунтовану модель його "поводження".

В основі моделі RMSM-X лежить прогнозна (робоча) таблиця, в якій закладені характеристики структури моделі. До неї заносять різні дані (темпи зростання, співвідношення, абсолютні величини, коефіцієнти еластичності й ін.), необхідні для використання в моделі. Крім того, в цій таблиці обов'язково відображаються значення базового року й прогнозні значення зовнішньої заборгованості. Найбільш важливі показники функціонування економіки розраховуються таким чином, щоб установити реальні з економічної точки зору прогнози розвитку фінансових можливостей держави, її секторів.

Для роботи з названою моделлю необхідно мати інформацію трьох типів: базові дані, тобто повний і погоджений набір даних з рахунків національного доходу, платіжного балансу; торгівлі; заборгованості бюджету, інших галузей державного сектору; дані про кредитно-грошовий стан, а також дані про ціни, які повинні бути використані як вихідні дані в моделі прогнозу; набір рівнянь, які описують математичні співвідношення обліку й поведження економічної змінної; набір екзогенних (обумовленими зовнішніми причинами) економічних змінних, параметрів або коефіцієнтів, значення яких уводяться для кожного року прогнозованого періоду.

Виходячи із цієї інформації, в моделі розраховуються два типи результатів: значення ендогенної, або залежної, економічної змінної й набір фактичних співвідношень і показників. Ендогенні (розрахункові) значення визначаються для кожного року прогнозного періоду на базі екзогенних (внутрішніх) обсягів або змінних параметрів та коефіцієнтів.

Фактичні співвідношення й показники дають можливість проводити перевірку погодженості й економічної доцільності прогнозу. Наявні в моделі RMSM-X формули представляють "передбачені" правила прогнозу-

вання. Користувач не зобов'язаний відповідати цим технічним вимогам, тобто він може розвивати й розширювати базову макроекономічну схему відповідно до призначення, роботою й структурою економіки країни. Найпростіші форми припущень були введені в оболонки Lotus й Excel у формі темпів зростання, співвідношень або абсолютних величин. Даючи прогностичні параметри, аналітик не може покладатися тільки на ретроспективну тенденцію. Тому ретроспективні параметри коректуються для того, щоб у моделі були відображені існуючі знання й міркування про те, що в найближчому повинне відбутися не тільки в національній економіці, але й у міжнародній обстановці. Таким чином, модель є базою, з якої економіст бере дані, що дозволяє йому робити аналітичні прогнози й розробляти схеми, необхідні для аналізу економічної політики.

Описана методологія, що закладена в модель RMSM-X, не завжди відповідає специфіці аналізованої країни. Альтернативні процедури розрахунків з урахуванням результатів зовнішньої торгівлі можна знайти в Системі рахунків національного доходу, опублікованого Комісією європейського комітету Міжнародного (Світового) банку реконструкції й розвитку, Міжнародним валютним фондом, ООН.

13.2. Моделі прогнозування в дослідженні окремих секторів економіки

Прогнозування темпів зростання, пропорцій, структури й ефективності економіки країни або окремого регіону здійснюється на основі системи національних рахунків або системи регіональних рахунків й економетричних моделей.

При розробці створюються математичні моделі, зміни моделей визначається в рамках системи національних рахунків, взаємозв'язки змінних встановлюються у вигляді тотожностей і функціональних структурних рівнянь. Попередньо визначається вид рівнянь, що відображають причинно-наслідкові зв'язки між змінними, а потім за допомогою економетричних методів оцінюються параметри.

Одержувана в такий спосіб економетрична модель описує кількісна зміна змінних, викликана змінами в інших змінних, що характеризують економічну політику й зовнішні умови функціонування економічної системи.

Модель дозволяє визначити значення змін економічної політики, які відображають бажану зміну змінних розроблювального плану. Моделі включають екзогенні – зовнішні й ендогенні – внутрішні змінні.

Екзогенні змінні розділяються на задані змінні, наприклад обсяг світової торгівлі, чисельність населення й змінні економічної політики, наприклад державні витрати, процентні ставки.

Спочатку визначаються значення екзогенних змінних, причому задані змінні, а також змінні економічної політики не є незалежними. Після цього розраховують параметри рівнянь моделі й у результаті одночасного вирішення рівнянь моделі знаходять значення ендогенних змінних, наприклад валовий національний продукт, зайнятість, ціни.

Ендогенні змінні, тісно пов'язані з економічною політикою, називаються змінними плану. Оскільки змінні залежать від змінних економічної політики, то органи, відповідальні за економічну політику, могли б одержувати бажані прогнозовані значення змінних плану при відповідних величинах змінних економічної політики.

Параметри моделей розділяють на дві групи. Деякі параметри встановлюються органами влади, наприклад ставки податків, і називаються параметрами економічної політики. Інші параметри рівнянь моделей прийнято називати структурними параметрами.

Прогнозування й планування за допомогою економетричних моделей пов'язане з тим, що величини ендогенних змінних, які перевищують, залежать від значень, що вводяться, екзогенні змінні породжують різні величини ендогенних змінних.

Кількісні помилки в екзогенних змінні й параметрах можуть бути виявлені за розбіжностями між величинами ендогенних змінних, розрахованих за допомогою моделі, та їхніми відомими значеннями. У випадку помітних розбіжностей слід уточнити значення екзогенним змінних і параметрів рівнянь моделі на основі нової інформації. Таким чином, можна постійно поліпшувати модель й удосконалювати проведену економічну політику.

В умовах криз і нестійкості розвитку в моделях можуть спостерігатися не тільки кількісні помилки. Зміна структури й траєкторії розвитку економічної системи може привести до необхідності зміни структури й кількості рівнянь моделі для забезпечення задовільної точності прогнозу.

Система національних рахунків як система регіональних рахунків ґрунтується на агрегуванні економічних показників, не охоплює всіх деталей економічної реальності. В системі рахунків знаходять висвітлення макроекономічні процеси й процеси, спостережувані в масштабах галузей. У ній відображаються масштабні явища, походження яких ставиться

до більш-менш віддаленого минулого і які в багатьох випадках втратили свою динамічність. У розвитку можуть спостерігатися менш масштабні факти – провісники майбутніх тенденцій.

Тому особливо в умовах нестійкого розвитку необхідно, з одного боку, скорочувати обрії прогнозування й планування, основного на застосуванні національних рахунків й економетричних моделей, з другого – доповнювати процедури прогнозування, планування аналізом ситуації й перспектив розвитку, використовуючи експертні методи, методи теорії катастроф, виявлення схованих факторів.

Прогнозування темпів зростання, пропорцій, структури й ефективності економіки на основі СНР й економетричних моделей діляться на:

довгострокові;

середньострокові й поточні;

макроекономічні й балансові.

На практиці моделі цих прогнозів повинні сполучатися. В сполученні моделей ендогенні змінні одних моделей можуть бути екзогенними змінними інших моделей.

Моделі довгострокових макроекономічних прогнозів призначаються для оцінки економічного розвитку в часі на максимально можливу за тривалістю перспективу й перспективне планування. Для їхньої побудови необхідні тимчасові ряди даних національних рахунків й інших показників за тривалі періоди. Довжина цих рядів може бути порівнянна з періодом циклів М. Кондратьєва, тривалість яких, як відомо, становить порядку 50 років.

Довгострокові моделі розрізняються за ступенем деталізації опису економічної системи й, відповідно, за ступенем агрегації змінних. До цих моделей відносяться: односекторні моделі (моделі зростання, моделі інвестицій) та багатосекторні.

Односекторна модель довгострокового розвитку економіки дозволяє виявити перспективи зростання на тривалий строк на основі даних рахунків національного доходу. Крім того, модель призначена для оцінки тенденцій зростання основних фондів, оскільки ці процеси не можна досить точно вивчити за допомогою середньострокових моделей через тривалі періоди формування й терміни служби основних фондів.

Для створення моделі, що переслідує такі цілі, необхідні надійні ряди відповідних даних за тривалий період і структурні рівняння, які відображають структуру економіки.

Модель зростання побудована на основі функцій заощаджень та виробничої функції. Загальна пропозиція капіталу визначається за допомогою функцій заощаджень. Для визначення валового національного продукту (ВНП) використовувалася виробнича функція Кобба – Дугласа. Пропозиція робочої чинності задавалася екзогенно.

Передбачається, що фактори виробництва використовуються повністю, тому можливості економічного зростання визначаються трьома факторами: по-перше, обсягом пропозиції капіталу, установлюваним за допомогою функцій заощаджень; по-друге, параметром нейтрального наукового-технічного прогресу, по-третє, розподілом всієї суми капіталу між приватними й суспільними секторами, при цьому у виробничій функції застосовуються тільки приватний основний капітал.

Загальна сума капіталу визначається як величина заощаджень, рівна сумі приватних валових інвестицій в основні фонди в торгово-промисловому секторі, державних валових інвестицій в основні фонди, валових інвестицій у житлове будівництво й чистий експорт, за винятком суми, що відображає зміни в запасах.

У моделі інвестиції в житлове будівництво встановлюються за допомогою функції, що оцінює їхню частку у ВНП, чистий експорт задається екзогенно, а розподіл інших сум між приватними й державними секторами задається значенням відповідної екзогенної змінної, що характеризує економічну політику.

Отримана модель складається тільки із семи рівнянь, але вимагає проведення ітераційних розрахунків, тому що містить нелінійні рівняння. Модель оперує з наступними змінними:

валовий національний продукт (V);

зайнятість, на основі переписів населення, тис. чоловік (L);

валові заощадження, за винятком змін у запасах (C);

валові інвестиції в основні фонди приватних підприємств (I_1);

валові державні інвестиції в основні фонди (I_2);

валові витрати на індивідуальне житлове будівництво (I_3);

чистий експорт товарів і послуг, включаючи доходи через границю (B);

відношення зазначених видів інвестицій ($\beta = I_2/I_1$);

приватний основний капітал без обліку зношування (K);

приватні інвестиції у відшкодування вибуття основних фондів (I_4);

фіктивна змінна (Z);

фіктивна змінна (z);
час у календарних роках (t).

Усі вартісні змінні повинні бути наведені в порівнянних цінах. Структурні рівняння, отримані методом найменших квадратів і використовуваних при моделюванні тотожності.

У рівняннях під коефіцієнтами в дужках розуміються стандартні помилки: R^2 – коефіцієнт детермінації; S – стандартна помилка моделі; індекс $(t-1)$ означає, що величина змінної ставиться до попереднього року.

Ітерації при чисельному вирішенні системи рівнянь для одержання прогнозів будувалися в розглянутій моделі згідно зі схемою причинно-наслідкових зв'язків.

Слід зазначити, що дану модель можна одержати з використанням підходу структурного моделювання, при якому параметри всіх рівнянь системи визначаються одночасно як коефіцієнти системи однорідних рівнянь.

Багатосекторна модель довгострокового планування може дозволити дати більше детальний і точний прогноз у порівнянні з односекторною моделлю. Модель призначається для дослідження тенденцій за секторами зміни їхньої ролі в економіці й оцінки їхнього впливу на загальне зростання економіки. В модель були введені експорт й імпорт для виявлення структури чистого експорту в довгостроковому плані.

Характер моделі аналогічний характеру односекторної моделі. Ця модель зростання, що складається з двох блоків: перший ґрунтується на виробничій функції й розраховується ВНП; другий блок заснований на функції заощаджень, він дозволяє встановити пропозицію нового капіталу. В першому блоці виробничої функції визначають для кожного сектору рівні виробництва як функції обсягу капіталу попереднього року, площа оброблюваних земель і ресурсів робочої чинності даного року. Загальна величина ресурсів робочої чинності задається екзогенно. Її розподіл за секторами залежить від продуктивності праці в переробному секторі, що визначається відповідною виробничою функцією.

У процесі використання ітераційного методу одночасно розраховуються ВНП і розподіл праці за секторами економіки. Рівень ВНП обчислюється на основі виробничої функції, і ним, у свою чергу, визначається загальний рівень капіталу за допомогою функції заощадження, введення в другий блок.

У ході процесу, аналогічного тому, що було передбачено в першій моделі, визначається загальна величина основного капіталу в приватному секторі, що безпосередньо забезпечує виробництво, і ця величина розподіляється між двома секторами.

У першій моделі отримана в такий спосіб величина капіталу зв'язана зворотним зв'язком з виробничою функцією, і остаточне рішення перебувати за допомогою ітераційного методу, тоді як у розглянутій моделі у зв'язку з річним лагом, застосовуваним до капіталу, хід рішення інший. Отримана в результаті величина капіталу фігурує в наступному році як змінна, величина якої визначена заздалегідь й, відповідно, процес розширеного відтворення одержує імпульс від зростання капіталу.

Інша відмінність капіталу полягає в тому, що чистий експорт у даній моделі трактується ендогенно. Взаємозалежність характеру зростання виробництва між секторами, а також темп загального зростання виробництва розглядаються як фактори, які впливають на зовнішньоторговельний платіжний баланс. Модель дозволяє виявити характер зв'язку між темпами зростання виробництва в секторах.

Моделі середньострокових макроекономічних прогнозів можуть використатися для середньострокових рахунків національного доходу при заданій сукупності умов і коштів економічної політики. Їх використовують для оцінки руху цін та рівнів заробітної плати, що відповідає прогнозу рахунків. З їхньою допомогою контролюють розбіжності між цілями, передбаченими планом, і ситуацією, що може скластися в ході виконання плану.

При створенні цієї моделі ставитися завдання розробити прогноз рівнянь різних статей національних рахунків у поточних цінах, зберігаючи баланс між чотирма основними секторами економіки: виробництвом, домашнім господарством, урядом і зовнішнім сектором.

Використання номінальних величин замість величин у незмінних цінах забезпечує можливість оцінки величин державних доходів і витрат – головних змінних економічної політики, а також можливість аналізу грошового господарства, вивчення попиту та пропозиції на грошовому ринку. Вводиться шість коефіцієнтів перерахування, щоб зв'язати поточні витрати в даній моделі з рівнем реальних витрат, реальним ефективним попитом, а також з рівнем виробництва й зайнятості.

У моделі як змінні економічної політики використані наступні показники: реальне урядове споживання, реальні урядові інвестиції, реальне індивідуальне житлове будівництво, номінальні трансферні платежі, номінальні внески щодо соціального страхування, номінальні заощадження підприємств у державному секторі, заощадження підприємств у державному секторі, чисті номінальні трансферти за кордон, процентна ставка. Модель середньострокового прогнозу містить 24 структурні рівняння й 19 тотожностей.

При оцінці структурних параметрів спочатку відбираються параметри, які оцінюються простим методом найменших квадратів. Потім ці оцінки піддаються тестуванню, щоб перевірити, чи розрізняються істотно значення параметрів, знайдених за даними першої половини й другої половини ряду. Особливістю моделі є присутність у ній структурних нелінійних рівнянь, які потім вирішуються без приведення їхньої лінійній формі. Нелінійність є наслідком введення в модель зв'язку між заробітною платою й цінами.

Моделювання виконується шляхом вирішення системи рівнянь за допомогою ітераційного методу. У зв'язку із цим всю модель розбили на три блоки. Перший блок містить систему лінійних рівнянь, у той час як другий блок включає нелінійні рівняння. В третій блок входять нелінійні рівняння, які можна було вирішити шляхом послідовної підстановки.

У прогнозуванні й плануванні використовується міжгалузева балансова модель. Вона створювалася для вирішення двох завдань:

дати за кожним сектором, галуззю оцінку попиту продукції, імпорту, зайнятості й капіталу, погоджену з реальними сукупними оцінками витрат, отриманими на основі середньострокової макроекономічної моделі;

зіставити за секторами прогнозовані величини індексів промислового виробництва, імпорту, зайнятості й валових приватних інвестицій, обумовлених міжгалузевою моделлю, за сумарним обсягом імпорту, зайнятості й інвестицій із прогнозами макроекономічної моделі.

Як інструменти економічної політики в міжгалузевій моделі розглядалися головним чином змінні, що відображають галузеву й зовнішньоторговельну політику, аналогічну тому, як використовуються в макромоделі змінні економічної політики й параметри, що відображають податкову й фінансову політику.

Запитання для самоперевірки

1. У чому виявляється можливість альтернатив розвитку економіки в перспективі?
2. У чому полягає статистичний підхід до макроекономічних прогнозів?
3. Яким чином пов'язується прогнозування й планування за допомогою економетричних моделей?

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Денежное обращение и кредит при капитализме: Учебник / Под ред. Л. Н. Красовиной. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 240 с.
2. Долан З. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / З. Дж. Долан, К. Д. Кэмпбелл, Р. Дж. Кэмпбелл. – М., Л.: Профико, 1991. – 320 с.
3. Економічна статистика: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2005. – 320 с.
4. Моторин Р. М. Система національних рахунків: Навч. посібник / Р. М. Моторин, Т. М. Моторина. – К.: КНЕУ, 2001. – 340 с.
5. Моторин Р. М. Міжнародна економічна статистика. Підручник. – К.: КНЕУ, 2004. – 250 с.
6. Пособие для семинаров по разработке финансовых программ и финансовой политике. – М.: Изд. Института МВФ: Международный валютный фонд, 1992. – 112 с.
7. Салин В. Н. Макроэкономическая статистика: Учебное пособие / В. Н. Салин, В. Г. Медведев, С. И. Кудряшова, Е. П. Шпаковская. – М.: Дело, 2000. – С. 72 – 104.
8. Статистика: Підручник / С. С. Герасименко, А. В. Головач, А. М. Єріна; [За наук. ред. докт. екон. наук С. С. Герасименка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2000. – 428 с.
9. Система національних рахунків: Навч. посібник / С. С. Герасименко, В. А. Головки, І. М. Нікітіна. – К.: ІВЦДержкомстату України, 2005. – 216 с.
10. Статистика финансов / Под ред. А. Н. Салина. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 322 с.
11. Шустіков А. А. Фінансова статистика: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – 220 с.
12. Экономическая статистика: Учебник для вузов / Под ред. проф. Ю. Н. Иванова. – М.: Финстатинформ, 1999. – 520 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
МОДУЛЬ 1. Теоретичні основи організації національного рахівництва	3
Тема 1. Предмет, метод і завдання методології та організації національного рахівництва	3
Тема 2. Загальна характеристика СНР ООН-1993	10
Тема 3. Поточні рахунки СНР	22
Тема 4. Рахунки нагромадження	30
Тема 5. Баланси активів і пасивів	34
Тема 6. Рахунки операцій та рахунки зовнішніх операцій	37
Тема 7. Агрегати в СНР та їх взаємозв'язок	41
МОДУЛЬ 2. Статистичне дослідження макроекономічних процесів у державі	53
Тема 8. Статистика платіжного балансу	53
Тема 9. Статистика державних фінансів	67
Тема 10. Статистика грошово-кредитного сектору	73
Тема 11. Взаємозв'язок між макроекономічними блоками	85
Тема 12. Вступ у фінансове програмування	90
Тема 13. Методика підготовки базисних і нормативних прогнозів макроекономічного розвитку	94
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	110

Гриневич Л. В.

**МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО РАХІВНИЦТВА**

Конспект лекцій